

**Akademia
Nauk Stosowanych**

Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie

EDUKACJA HUMANISTYCZNA

Półrocznik
myśli społeczno-pedagogicznej

Nr 1 (46), 2022

Wersja drukowana jest wersją pierwotną

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Szczecin 2022

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA
INTERNATIONAL SCIENTIFIC COMMITTEE

Waldemar Urbanik – przewodniczący, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, Polska
Kazimierz Kozłowski – zastępca przewodniczącego, Uniwersytet Szczeciński, Polska
Beáta Balogová, Uniwersytet Preszowski w Preszowie, Słowacja
Tadeusz Bąk, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. B. Markiewicza w Jarosławiu, Polska
Erik Bratland, Nord University – Nesna, Norwegia
Claudia-Florentina Dobre, Uniwersytet Bukareszteński, Rumunia
Milan Đuriš, Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy, Słowacja
Stanisław Fel, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska
Zbigniew Formella, Papieski Uniwersytet Salesjański w Rzymie, Włochy
Cezary Hendryk, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, Polska
Jarmila Honzíkóvá, Zachodnioczeski Uniwersytet w Pilźnie, Czechy
Kamil Kardis, Uniwersytet Preszowski w Preszowie, Słowacja
Roman Leppert, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska
Janusz A. Majcherek, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Polska
Josef Malach, Uniwersytet Ostrawski, Czechy
Andrzej Niesporek, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska
Wojciech Oleszak, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, Polska
Bogusław Pietrulewicz, Uniwersytet Zielonogórski, Polska
Czesław Plewka, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, Polska
Henryk Skorowski, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska
Izabela Skórzyńska, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Polska
Marek Szczepański, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska
Janusz Sztumski, Górnośląska Szkoła Handlowa, Polska
Ladislav Várkony, Instytut Technologii w Dubnicy, Słowacja
Anna Wachowiak, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Polska
Krzysztof Wielecki, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska
Marek Woś, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, Polska
Robert Woźniak, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, Polska
Dariusz Zając, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska

KOMITET REDAKCYJNY
EDITORIAL OFFICE COMMITTEE

REDAKTOR NACZELNY Eunika Baron-Polańczyk
ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO Anna Oleszak
SEKRETARZ REDAKCJI Marta Białas
CZŁONEK KOMITETU Grzegorz Dudarski
CZŁONEK KOMITETU Renata Kasperska

REDAKTORZY TEMATYCZNI
THEMATIC EDITORS

Pedagogika – Cezary Hendryk, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie
Socjologia – Marek Woś, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie
Psychologia – Zbigniew Nęcki, Krakowska Akademia im. Frycza Modrzewskiego w Krakowie
Poradnictwo zawodowe – Aneta Klementowska, Uniwersytet Zielonogórski
Nauki o zarządzaniu – Renata Kasperska, Uniwersytet Zielonogórski
Media w edukacji – Jacek Jędrzykowski, Uniwersytet Zielonogórski
Prawo – Anna Oleszak, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie
Nauki o bezpieczeństwie – Wojciech Oleszak, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie
Ergonomia – Andrzej Lasota, Uniwersytet Zielonogórski

REDAKTORZY JĘZYKOWI
LANGUAGE EDITORS

Jarek Janio, Santa Ana College, Santa Ana, California, USA – język angielski
Anna Oleszak, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, Polska – język polski

REDAKTOR STATYSTYCZNY
STATISTIC EDITOR

Marek Hajdukiewicz, Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, Polska

KOREKTOR / *PROOFREADER* Anna Oleszak
PROJEKT OKŁADKI / *COVER DESIGN* Piotr Mączka

Adres redakcji: Akademia Nauk Stosowanych Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie
70-466 Szczecin, ul. Monte Cassino 15,
tel. (91) 424 32 00, fax (91) 424 32 03
e-mail: redakcja@anstwp.pl
www: <https://akademiawtp.pl>

© Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie, 2022
Akademia Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie
70-466 Szczecin, ul. Monte Cassino 15
<https://akademiawtp.pl>
ISSN 1507-4943

Wydawca: „Pedagogium” Wydawnictwo OR TWP w Szczecinie
Szczecin 2022

www.twp.szczecin.pl
Nakład: 100 egz.

Skład i łamanie: Konrad Adamek
Druk i oprawa: UniPromotion Magdalena Kosobucka

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	7
STUDIA I ROZPRAWY	
Jan Doroszczak, <i>Bigamia jako zagrożenie czasów globalizacji w ujęciu prawno-społecznym</i>	9
Marek Woś, <i>Wpływ mediów na rozwój tożsamości społecznej dziecka</i>	19
Krzysztof Kupiński, <i>Polityka jako narzędzie implementacji wartości na szczeblu lokalnym</i>	37
Olga Jabłonko, <i>Filozofowie o starości. Zarys historii problemu</i>	59
DONIESIENIA Z BADAŃ	
Agata Dybioch, <i>Wypalenie zawodowe w służbach mundurowych na przykładzie Straży Miejskiej ..</i>	73
Joanna Kandzia, <i>Aktywność poznawcza kształtowana w trakcie nauki matematyki z wykorzystaniem technologii informacyjnych</i>	85
Grażyna Leśniewska, Elżbieta Ciuksza, <i>Biofeedback – nieinwazyjna metoda terapii dzieci, młodzieży i dorosłych</i>	97
Danuta Tomczyk, <i>Założenia pedagogiczne wyprowadzone z koncepcji społeczno-kulturowej Lwa S. Wygotskiego jako źródło inspiracji dla rodzin edukacji domowej</i>	107
Magdalena Juszczak, <i>Klub 27 – samobójstwo w ujęciu fenomenu kulturowego</i>	123
Paulina Ślusarczyk, <i>Wpływ pracy terapeutycznej na rozwój dziecka z autyzmem w nauczaniu wczesnoszkolnym</i>	143
Lubomír Žáčok, Ján Stebila, Petra Kvasnová, <i>Research into the influence of theoretical knowledge on the acquisition of practical skills of students in a technical education</i>	157
Z DONIESIEŃ EDUKACYJNO-ZAWODOWYCH	
Maciej Stachowski, <i>Koncepcje adaptacji jednostki do elementów systemów zarządzania przedsiębiorstwem</i>	173
Jacek Pyżalski, Czesław Plewka, <i>Do jakiego świata powinna przygotowywać współczesna szkoła?</i>	185
ZASADY PRZYGOTOWANIA MATERIAŁÓW DO PUBLIKACJI W PÓŁROCZNIKU	
EDUKACJA HUMANISTYCZNA	189

CONTENTS

From the Editor	7
DISSERTATIONS	
Jan Doroszczak, <i>Bigamy as a threat of globalization in legal and social perspective</i>	9
Marek Woś, <i>The influence of the media on the development of a child's social identity</i>	19
Krzysztof Kupiński, <i>Politics as means to implementing values at the local government level</i>	37
Olga Jabłonko, <i>Philosophers on Old Age. Outline of the problem</i>	59
EDUCATION AND PROFESSIONAL REPORTS	
Agata Dybioch, <i>Burnout in uniformed services on the example of the Municipal Police</i>	73
Joanna Kandzia, <i>Cognitive activity shaped in the course of learning mathematics with the use of information technologies</i>	85
Grażyna Leśniewska, Elżbieta Ciuksza, <i>Biofeedback – a non-invasive method of therapy for children, adolescents and adults</i>	97
Danuta Tomczyk, <i>Pedagogical assumptions derived from the socio-cultural concept of Lev S. Vygotski as a source of inspiration for home schooling families</i>	107
Magdalena Juszczak, <i>Club 27 - suicide in terms of a cultural phenomenon</i>	123
Paulina Ślusarczyk, <i>The impact therapeutic work has on the development of a child with autism in early childhood education</i>	143
Lubomír Žáčok, Ján Stebila, Petra Kvasnová, <i>Research into the influence of theoretical knowledge on the acquisition of practical skills of students in a technical education</i>	157
EDUCATION AND PROFESSIONAL REPORTS	
Maciej Stachowski, <i>Concepts of human adaptation to the parts of business management systems</i>	173
Jacek Pyżalski, Czesław Plewka, <i>What kind of world should a modern school prepare for?</i>	185
REGULATIONS ON HOW TO PREPARE MATERIALS FOR PUBLICATION IN THE SEMI-ANNUAL	189

Od Redakcji

Z przyjemnością prezentujemy najnowszy numer czasopisma naukowego „Edukacja Humanistyczna”, półrocznika wydawanego przez Akademię Nauk Stosowanych Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie.

Na łamach niniejszego numeru opublikowane zostały rozprawy teoretyczne, jak również najnowsze doniesienia i wyniki badań – tym razem w języku polskim oraz angielskim. Mamy nadzieję, że najnowsze wydanie spotka się z zainteresowaniem Czytelników, a zróżnicowanie podejmowanych tematów stanie się impulsem do dalszych badań, poszukiwań i inspirujących dyskusji.

Składamy serdeczne podziękowania Autorom oraz Recenzentom, którzy uczestniczyli w tworzeniu niniejszego numeru. Państwa zaangażowanie, wiedza i doświadczenie pozawala na nieustanne podnoszenie walorów merytorycznych i edytorskich publikacji.

Dodatkowo uprzejmie informujemy, że pod adresem: <https://akademiatwp.pl/dzialalnosc-naukowa-i-projektowa/czasopismo-edukacja-humanistyczna/> dostępna jest elektroniczna wersja aktualnego numeru, a także numery archiwalne „Edukacji Humanistycznej”. Zachęcamy do odwiedzania strony internetowej redakcji.

*dr Anna Oleszak
Z-ca Redaktora Naczelnego
Dziekan Wydziału Nauk Stosowanych
ANS TWP w Szczecinie*

STUDIA I ROZPRAWY

EDUKACJA HUMANISTYCZNA nr 1 (46), 2022
Szczecin 2022

Jan Doroszczak
Akademia Nauk Stosowanych
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

BIGAMIA JAKO ZAGROŻENIE CZASÓW GLOBALIZACJI W UJĘCIU PRAWNO-SPOŁECZNYM

Wprowadzenie

W dobie XXI wieku coraz bardziej aktualnym staje się problem związany z tak zwanym kryzysem małżeństwa i rodziny. Przejawia się to między innymi w drastycznie rosnącej liczbie rozwodów, jednocześnie przy coraz mniejszej liczbie ślubów. Jednak problem ten dotyczy przede wszystkim społeczeństwa tak zwanej „kultury zachodniej”. Być może, dlatego wielu mieszkańców Europy z aprobatą spogląda na obyczaje przynoszone przez coraz większą liczbę imigrantów pochodzących z terenu Azji, Bliskiego Wschodu i Afryki. Wielu mieszkańców naszego kontynentu próbuje przejmować te obyczaje poprzez asymilację z obcokrajowcami, między innymi wchodząc z nimi w różnorodne relacje partnerskie, w tym i związki małżeńskie. Należy jednak pamiętać o pewnego rodzaju zagrożeniach wynikających z takich związków, a jednym z nich może być wstąpienie w związek bigamiczny. I właśnie to zagadnienie będzie przedmiotem rozważań dalszej części artykułu, gdzie przedstawione zostaną zasady obowiązujące w polskim systemie prawnym, praktyczne problemy i rozwiązania prawne oraz przykłady z rodzimego orzecznictwa i piśmiennictwa. Artykuł nie ma na celu udowadniania przyjętych założeń, a jedynie przybliżenie zagadnienia bigamii w rozumieniu prawa karnego, prawa rodzinnego, cywilnego i prywatnego prawa międzynarodowego. W opracowaniu zastosowano metody naukowe analizy wiedzy prawniczej i identyfikacji głównych problemów związanych ze zjawiskiem bigamii w Polsce i na świecie, porównawczej analizy aktów prawnych, polegającej na badaniu współczesnego prawa międzynarodowego, ustawodawstwa państw trzecich i prawa krajowego oraz analizy kompleksowej i systemowej dokumentów. Wykorzystano akty prawne i prace naukowe w zakresie ogólnej teorii prawa oraz ściśle związane z przedmio-

towym zagadnieniem, posilkowano się również materiałami opublikowanymi na stronach internetowych i aktualnym orzecznictwem sądowym.

Bigamia – zjawisko prawne i społeczne

W polskim prawie karnym przestępstwo bigamii zostało spenalizowane w art. 206 Kodeksu karnego: *Kto zawiera małżeństwo, pomimo że pozostaje w związku małżeńskim, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2*¹. Warto zauważyć, że postanowienia tego przepisu odnoszą się zarówno do bigamii, jak i poligamii rozumianych odpowiednio, jako "dwużeństwo" i "wielożeństwo". W polskim prawie, mają one jednak jeszcze szersze zastosowanie, gdyż obejmują też "dwumęstwo" (biandrię) i "wielomęstwo" (poliandrię). Wspomniany przepis ma na celu ochronę małżeństwa wynikającą z gwarancji zawartych w Konstytucji RP² (art.18), a dalej w prawie rodzinnym (art. 13 § 1 KRO³), jako monogamicznego związku mężczyzny i kobiety⁴. Należy podkreślić, że monogamiczność małżeństwa jest jedną z podstawowych zasad polskiego prawa rodzinnego⁵. Zasada ta znajduje również odzwierciedlenie w prywatnym prawie międzynarodowym⁶ (art. 7 PPM).

W świetle statystyk Policja, w okresie ostatniego dziesięciolecia, każdego roku wszczyniała od kilku do kilkunastu postępowań przygotowawczych w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa bigamii. Jednak w tym samym okresie zakończono odpowiednio tylko od 0 do 10 postępowań z wnioskiem o objęcie podejrzanych aktem oskarżenia⁷. Jeszcze mniej osób zostało skazanych za to przestępstwo. Biorąc powyższe pod uwagę, można by się zastanawiać, czy przedmiotowe zagadnienie wartym jest uwagi? Przytoczone dane statystyczne mogłyby wskazywać, iż opisane przestępstwo nie jest szczególnie „popularnym” w Polsce, a podobnie było do niedawna również i w innych krajach Europy. Dlatego w niedalekiej przeszłości pojawiały się głosy mówiące o wykreśleniu go z katalogu przestępstw w polskim systemie prawnym, tak jak to ma miejsce na Ukrainie i nie tylko. Od kilku lat sytuacja jednak diametralnie się zmienia i z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że wspomniany przepis stanie się żywym w rozważaniach zarówno organów ścigania jak i w sądownictwie. Prawo Wielkiej Brytanii za bigamię przewiduje karę do siedmiu lat pozbawienia wolności, a sądy każdego roku wydają wyroki skazujące średnio na 70 osób. Przy czym przytoczone dane nie obejmują ich tak zwanej „ciemnej liczby”, to znaczy małżeństw bigamicznych zawieranych poza Wielką Brytanią zgodnie z prawem państw obcych lub małżeństw zawieranych na zasadach prawa wyznaniowego, które w obu przypadkach są ukrywane przed organami administracji państwo-

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku - Kodeks karny, Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 ze zm., art. 206, (KK).

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.

³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz.U. 2020, nr 0, poz. 1359 ze zm., (KRO).

⁴ A. Marek, *Kodeks karny*, Prokuratura i Prawo 5, Warszawa 2007, s. 162.

⁵ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 76.

⁶ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 roku, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Dz.U. 2015. nr 0 poz. 1792 ze zm., (PPM).

⁷ statystyka.policja.pl › download › 20Statystyka, [wgląd: 20.01.2022].

wej. Warto zauważyć, że czynu tego dopuszcza się trzy razy więcej mężczyzn niż kobiet, a są to osoby z bardzo różnych środowisk. Wynika to z faktu otwierania się Europy, w tym również i Polski, na imigrantów praktycznie z całego świata, bardzo często z regionów odmiennych kulturowo i o bardzo zróżnicowanych systemach prawnych, w tym również dotyczących instytucji małżeństwa. Należy jednak mieć świadomość, że zawarcie związku małżeńskiego obywatela Polski z obcokrajowcem może rodzić szereg komplikacji natury prawnej i społecznej, a czasem nawet wiązać się z możliwością popełnienia przestępstwa. Sytuacja taka może wynikać zarówno z braku świadomości prawnej, jak i lekkomyślności.

Jako Polacy mamy pewne doświadczenia związane z tym zjawiskiem. Na podstawie kwerendy doniesień medialnych oraz ogólnie dostępnych statystyk sądowych USA, szacuje się, że na przełomie lat 80/90 ubiegłego wieku w samym okręgu Chicago żyło, co najmniej kilka tysięcy małżeństw, w których przynajmniej jedna z osób (pochodzenia polskiego) była w związku bigamicznym, a jedna z takich spraw została dość szeroko opisana w polskich mediach: *USA odmawia udzielenia pomocy prawnej w sprawie bigamii*⁸. Artykuł dotyczył postępowania przygotowawczego prowadzonego przez Prokuraturę Rejonową w Żarach, w toku którego ustalono, że dwoje Polaków, pozostających w związkach małżeńskich zarejestrowanych w Polsce, po wyjeździe do USA zawarło tam kolejny związek małżeński. Co ciekawe, na wniosek polskiej prokuratury o ustalenie i udzielenie odpowiedzi: *czy prawo karne Stanu Illinois penalizuje zachowanie polegające na zawarciu związku małżeńskiego, pomimo pozostawania w legalnym związku małżeńskim, a także czy podejrzani, uzyskali rozwody ważne w świetle prawa Stanu Illinois, a jeśli tak, to czy były to formalności wystarczające do wstąpienia w nowy związek małżeński, pomimo trwania w ważnych związkach małżeńskich w Polsce, bez narażenia się na popełnienie przestępstwa bigamii*⁹, prokuratorzy amerykańscy odmówili pomocy prawnej, w przeciwieństwie do prokuratorów polskich, uznając czyn za nieszkodliwy społecznie. Niezależnie od zapadłych w przedmiotowej sprawie rozstrzygnięć i grożących sankcji karnych, trudno zgodzić się ze stwierdzeniem, iż bigamia jest czynem nieszkodliwym, czy też o niskiej szkodliwości społecznej. Należy bowiem pamiętać o konsekwencjach zawarcia małżeństwa, jak również z faktu trwania w nieważnym związku małżeńskim, a wynikających z obowiązujących i powszechnie akceptowalnych zasad współżycia społecznego. Nie bez znaczenia w tej kwestii są również regulacje prawa cywilnego w zakresie chociażby własności majątku nabytego w czasie trwania małżeńskiej wspólności majątkowej, która nie ustaje z chwilą zwarcia przez jednego z małżonków, kolejnego (bigamicznego) małżeństwa czy własności majątku nabytego przez „członków nowego (drugiego) małżeństwa”. Kolejną kwestią są zagadnienia prawa rodzinnego, a w szczególności uprawnień (lub ich braku) w zakresie alimentacji czy też prawa spadkowego. Warto zatem pokrótce przybliżyć zagadnienie bigamii w kontekście ewentualnych zagrożeń dla osób świadomie czy też nieświadomie wstępujących w taki związek.

⁸ <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=3&ida=6730>, [wgląd: 8.01.2022].

⁹ Ibidem.

O odpowiedzialności karnej była mowa na wstępie i wydawać by się mogło, że jest ona oczywista. Jednak tylko pozornie, gdyż do stwierdzenia czy dany czyn jest przestępstwem, koniecznym jest ustalenie gdzie doszło do zawarcia drugiego małżeństwa. Pamiętając, że w tym względzie zastosowanie mają przepisy art. 28-54 PPM¹⁰ regulujące ważność związków małżeńskich, możemy wyróżnić trzy możliwości:

- pierwsza – kraje, w których bigamia jest całkowicie zabroniona (większość krajów Europy) – w takim przypadku, wobec obywateli polskich zastosowanie mają wprost postanowienia art. 206 kk;
- druga – kraje, w których zjawisko bigami nie zostało spenalizowane (np. Ukraina) – w takim przypadku trudno uznać, iż doszło do dokonania przestępstwa, gdyż prawo nie przewiduje odpowiedzialności karnej za taki czyn w miejscu gdzie doszło do zdarzenia. Na przykład na Ukrainie Kodeks Rodzinny stwierdza jedynie w art. 39: *małżeństwo zawarte z osobą będącą jednocześnie w innym zarejestrowanym małżeństwie jest nieważne*¹¹, a dalej: ... *Na wniosek zainteresowanego urząd stanu cywilnego wykreśla z akt fakt zawarcia takiego małżeństwa*. W rozumieniu polskiego prawa karnego można w omawianej sytuacji mówić jedynie o usiłowaniu popełnienia przestępstwa bigamii lub innej jego formie zjawiskowej.
- trzecia – kraje w których małżeństwa poligamiczne są dozwolone (np. część krajów muzułmańskich) – w takim przypadku brak będzie podstaw (art. 111 KK) do stosowania polskiej ustawy karnej (art. 206 KK) w myśl zasad: narodowości podmiotowej (art. 109 KK) i narodowości przedmiotowej w postaci zwykłej i obustronnej (art. 110 § 1, art. 112 KK), represji zastępczej (art. 110 § 2 KK) i represji wszechświatowej (art. 113 KK)¹².

Należy jednak pamiętać, że w dalszym ciągu będziemy mieć do czynienia z przestępstwem bigamii w sytuacji zawarcia kolejnego małżeństwa na terenie Polski, nawet jeśli pierwsze z małżeństw zawarte zostało (za granicą) na podstawie przepisów dopuszczających wielożeństwo (małżeństwo ułomne). Wyjątek stanowić może przypadek zawarcia za granicą małżeństwa wyznaniowego niewywołującego skutku w prawie polskim. Osoba, która zawarła taki związek nie pozostaje w związku małżeńskim w rozumieniu art. 13 § 1 KRO¹³.

Fakt popełnienia przestępstwa odnosi się zarówno do zawarcia kolejnego małżeństwa na podstawie oświadczenia woli złożonego przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, jak i zgodnie z postanowieniami Konkordatu zawartego pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską¹⁴, to jest na podstawie tzw. ślubu konkordatowego. Zasada ta nie jest lustrzaną dla niektórych krajów, których prawodawstwo wywodzi się z prawa ko-

¹⁰ PPM.

¹¹ Kodeks Rodzinny Ukrainy art. 39

¹² M. Szewczyk, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, T. Bojarski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 714–715.

¹³ J. Gajda, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. System Prawa Prywatnego*, t. 11, Kraków 2014, s. 169.

¹⁴ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 roku, Dz.U. 1998, nr 51, poz. 318 i 319).

ranicznego. Wynika z tego na przykład, że małżeństwo zawarte w Polsce (podobnie w wielu innych krajach), przez obywatela RP i osobę wywodzącą się z kraju muzułmańskiego, może nie być uznany przez rodzime prawo tego obcokrajowca. Należy przez to rozumieć, że związek małżeński zawarty między takimi osobami będzie uznawany w znakomitej większości krajów świata, jednak w kraju małżonka (najczęściej będzie to jednak mężczyzna) wywodzącego się z kultury islamu, zarówno kobiecie jak i ich wspólnym dzieciom nie będą przysługiwały prawa wynikające z faktu pozostawania w związku małżeńskim. O ile wspólne dzieci mogą zostać uznane przez ojca za swoje, to do uznania związku małżeńskiego koniecznym będzie ponowne jego zawarcie zgodnie z miejscowo obowiązującym prawem.

Waloru prawnego związku małżeńskiego nie posiada małżeństwo zawarte dla pozorów np. w ramach odgrywanego przedstawienia. Na dzień dzisiejszy ugruntowana została jednak linia orzecznicza w zakresie uważanego do niedawna za małżeństwo pozorowane, mającego na celu legalizację pobytu cudzoziemca w Polsce. Błędne przeświadczenie o nieważności takiego małżeństwa wynikało z treści art. 83 KC¹⁵, zgodnie z którym *nieważne jest oświadczenie woli złożone drugiej stronie za jej zgodą dla pozorów*. Jednak pozorność, jako wada oświadczenia woli nie została włączona do prawa rodzinnego¹⁶ i nie znajduje zastosowania w omawianym przypadku. Stanowisko takie wyraził Sąd Najwyższy już w roku 1956 stwierdzając: *przez oświadczenie przed urzędnikiem stanu cywilnego nawiązuje się małżeństwo również w wypadku złożenia go bez woli nawiązania pożycia małżeńskiego*¹⁷, a które wielokrotnie było powtarzane w rodzimym orzecznictwie i piśmiennictwie. Co za tym idzie, małżeństwo zawarte „dla pozorów”, w opisanym powyżej kazusie jest ważnym. Nie znajduje w tym przypadku zastosowania również zasada obowiązująca w prawie kanonicznym i koranicznym mówiąca o nieważności małżeństwa nieskonsumowanego.

Odrębną kwestią są czynności zmierzające do zawarcia związku małżeńskiego, do którego jednak z różnych przyczyn nie dochodzi. Na gruncie prawa krajowego, w tym przypadku zachowanie sprawcy, polegające na przygotowaniu do zawarcia związku, nie jest karalnym. Dotyczy to takich czynności jak: oświadczyzny, zaręczyny, zapowiedzi, przygotowanie przyjęcia weselnego itp. Zachowania takie mogą natomiast wyczerpywać znamiona przestępstwa określonego w art. 286 kk (oszustwo matrymonialne), a w niektórych przypadkach również art. 270, 272, 273 kk (fałszowanie dokumentów, poświadczenie nieprawdy) i innych. Jednak w sytuacji, gdy sprawca bezpośrednio zmierza do zawarcia związku bigamicznego np. składając dokumenty w Urzędzie Stanu Cywilnego, kancelarii kościoła lub związku wyznaniowego, podlega odpowiedzialności karnej w związku z usiłowaniem popełnienia przestępstwa bigamii (art. 13 § 1 KK w zw. z art. 286 KK).

Zgodnie z obecnie obowiązującą ustawą karną nie został w niej wyodrębniony przypadek bigamii biernej. Warto jednak wskazać, że osoba stanu wolnego, która wiedziała, iż zawiera związek małżeński z bigamistą może być sądzona na zasadach ogólnych (art. 21

¹⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku, *Kodeks cywilny*, Dz.U. 2020, nr 0, poz. 1740 ze zm.

¹⁶ K. Pietrzykowski, *Wpływ wad oświadczenia woli nupturientów na ważność małżeństwa*, Warszawa 2010, s. 249,

¹⁷ Wyrok SN z 2 maja 1959 roku, 2 CR 219/58, RPEiS 1960, Nr 3, s. 286

§ 2 i 3 KK), za współudział w popełnieniu przestępstwa, pomocnictwo lub podżeganie. Przepisy dopuszczają jednak w tym wypadku możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary¹⁸.

W powszechnej świadomości przestępstwo bigamii jest przestępstwem trwałym, tzn. trwającym tak długo, jak długo trwa „związek bigamiczny”, tymczasem sam fakt trwania w związku bigamicznym nie jest przestępstwem. Spenalizowanym zostało jedynie zachowanie polegające na czynności zawarcia związku. W doktrynie prawnej przyjmuje się, że bigamia jest jedynie przestępstwem o skutkach trwałych. Konsekwencją tego jest przyjęcie, że termin przedawnienia bigamii biegnie od daty zawarcia drugiego małżeństwa, nie zaś np. od daty unieważnienia związku bigamicznego¹⁹. Zastosowanie mają tu wprost przepisy Kodeksu karnego (art. 101-107 KK). Co za tym idzie, osoba długotrwale pozostająca w związku bigamicznym, może nie zostać pociągnięta do odpowiedzialności karnej wskutek zastosowania instytucji przedawnienia. Co więcej, samo małżeństwo bigamiczne może stać się „pełnoprawnym” w wyniku niemożności zastosowania procedury unieważnienia na przykład w sytuacji ustania pierwszego małżeństwa²⁰. Należy również pamiętać, że na gruncie prawa cywilnego i prawa rodzinnego, zgodnie z ugruntowanym orzecznictwem, małżeństwo bigamiczne rodzi wszelkie skutki „ważnego” związku małżeńskiego, aż do chwili uprawomocnienia wyroku orzekającego jego unieważnienie²¹. Z takiego stanu rzeczy wynika, iż w momencie umocowania prawnego małżeństwa zawartego jako bigamiczne, skutki dla osób w niego wchodzących, jak i osób trzecich mających interes prawny w tym zakresie, będą takie jak gdyby wcześniejszy związek uległ ustaniu np. w wyniku śmierci współmałżonka (z pierwszego małżeństwa). W takiej sytuacji rozwiązania prawne w zakresie własności majątku, prawa spadkowego, opiekuńczego czy alimentacyjnego są dość jasne i nie budzą wątpliwości. Inaczej wygląda sytuacja osoby biernie wchodzącej w związek bigamiczny oraz dzieci narodzonych z takiego związku, w sytuacji, kiedy pierwsze małżeństwo trwa. W praktyce, w takiej sytuacji związek nie rodzi żadnych skutków prawnych właściwych dla legalnego małżeństwa. Związek bigamiczny nie jest małżeństwem i przy rozstrzygnięciach prawnych, dotyczących zagadnień wspomnianych wyżej, w pierwszej kolejności powinno zapaść postanowienie o unieważnieniu małżeństwa bigamicznego, a w jego następstwie kolejne rozstrzygnięcia. Należy jednak zaznaczyć, iż majątek wspólny nabyty podczas związku bigamicznego stanowi własność wspólną w częściach równych lub odmiennie ustalonych obojga jego członków, przy czym małżonek z pierwszego (właściwego) związku będzie miał prawo do majątku bigamisty w częściach wynikających ze wspólności małżeńskiej, chyba, że taka została zniesiona. Jednak (...) *może się zdarzyć, że małżeństwo bigamiczne nie zostanie unieważnione, a spadkodawca pozostawi w chwili śmierci dwóch małżonków. (...) Udział spadkowy przewidziany dla małżonka przypadnie wówczas, jak się wydaje, pozostawionym małżonkom w częściach równych*²².

¹⁸ I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak i inni, *Nowe kodeksy karne z 1997 r – z uzasadnieniami*, Warszawa 1998, s. 197.

¹⁹ J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1979, s. 420.

²⁰ B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1975, s. 50.

²¹ Wyrok SA w Katowicach z dnia 16 marca 2006 r. II AKa 61/2006, LexPolonica nr 1268554.

²² J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko, *Pojęcie, funkcje i źródła prawa spadkowego*, Lublin 2015, s. 273.

Stosunkowo klarownie przedstawia się sprawa unieważnienia małżeństwa bigamicznego, które zapada w drodze prawomocnego orzeczenia sądowego. Należy jednak podkreślić, że w polskim prawie nie zostało przewidziane unieważnienie małżeństwa bigamicznego „z urzędu”, dlatego musi ono nastąpić z inicjatywy uprawnionych do tego podmiotów. Z wnioskiem o unieważnienie małżeństwa bigamicznego może wystąpić każdy, kto ma w tym interes prawny (art. 13 § 2 KRO), a w szczególności: „małżonkowie” związku bigamicznego i dzieci narodzone z tego związku, adoptowane i przysposobione oraz małżonek i dzieci z poprzedniego małżeństwa²³. Przyjąć należy, że interes prawny w takim przypadku mogą mieć również rodzice i rodzeństwo osób wymienionych wyżej. Na zasadach ogólnych z wnioskiem takim może również wystąpić prokurator (art. 22 KRO). Nawiązując jednak do polskich doświadczeń w tym zakresie, przyznać należy, że osoby uprawnione nie zawsze występują z wnioskiem o unieważnienie małżeństwa, a prokurator nie mając wiedzy o zaistniałym zdarzeniu, nie może tego uczynić. Sytuacja taka może jednak w przyszłości rodzić szereg komplikacji, szczególnie w zakresie dziedziczenia majątku.

Zakończenie

Podsumowując warto odwołać się do wyników badań amerykańskiego antropologa George’a Petera Murdocka, który stwierdził, że spośród zbadanych przez niego ponad 850 kultur ludzkich, monogamia uchodzi za normę w zaledwie 16 procentach wszystkich społeczności. „Ludzka kreatywność nie ogranicza się do jednego modelu małżeństwa” – pisze antropolog prof. Waldemar Kuligowski w książce *„Drugi mąż czwartej żony. Małżeństwa świata”* i opisuje różne jego formy. Niemniej ta różnorodność i kreatywność nie zawsze jest zgodna z historycznie i kulturowo przyjętymi obyczajami obowiązującymi w naszym kraju, a również chronionymi przez odpowiednie uregulowania prawne, gdzie monogamiczność małżeństwa uznawana jest za podstawową zasadę porządku prawnego, którego naruszenie wiąże się z konsekwencjami natury prawno-karnej i społecznej.

²³ B. Dobrzański, J. Ignatowicz ..., s. 50; wyr. SN z 3.2.1970 r., II CR 517/69, OSNCP 1971, Nr 2, poz. 26.

Bibliografia

- Dobrzański B., Ignatowicz J. i inni, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1975.
- Fredrich-Michalska I., Stachurska-Marcińczak B. i inni, *Nowe kodeksy karne z 1997 r. – z uzasadnieniami*, Warszawa 1998.
- Grześkowiak A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Kucia B., *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Marek A., *Kodeks karny*, Prokuratura i Prawo 5, Warszawa 2007.
- Piątowski J.S., Witczak H., Kawalko A., *Pojęcie, funkcje i źródła prawa spadkowego*, Lublin 2015.
- Pietrzykowski K., *Wpływ wad oświadczenia woli nupturientów na ważność małżeństwa*, Warszawa 2010.
- Stefański R.A., *Kodeks karny*, wyd. 2, Warszawa 2015.
- Szewczyk M., Michalska-Warias A. i inni, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2011.
- Śliwowski J., *Prawo karne*, Warszawa 1979.

Wykaz aktów prawnych i wyroków:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, z 28 lipca 1993 roku, Dz.U. 1998, nr 51, poz. 318 i 319.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku *Kodeks karny*, Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 ze zm., art. 206.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku, *Kodeks cywilny*, Dz.U. 2020, nr 0, poz. 1740 ze zm.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz.U. 2020, nr 0, poz. 1359 ze zm.
- Ustawa z dnia 4 lutego 2011 roku, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Dz.U. 2015. nr 0, poz. 1792 ze zm.
- Wyrok SN z 2 maja 1959 roku, 2 CR 219/58, RPEiS 1960, Nr 3, s. 286.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 16 marca 2006 r. II AKa 61/2006, LexPolonica nr 1268554.
- Wyrok SN z 3 lutego 1970 roku, II CR 517/69, OSNCP 1971, Nr 2, poz. 26.

Źródła internetowe:

- statystyka.policja.pl › download › 20Statystyka.
- <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=3&ida=6730>.

Jan Doroszczak

Bigamia jako zagrożenie czasów globalizacji w ujęciu prawno-społecznym

Artykuł przedstawia uregulowania prawne obowiązujące w polskim systemie prawnym w zakresie bigami i zagrożenia prawno-społeczne wynikające z możliwości popełnienia tego przestępstwa. Wskazuje na różnorodność prawną i kulturową społeczności imigracyjnych. Kazuistycznie przedstawiona w artykule problematyka została omówiona w oparciu o aktualnie obowiązujące zasady i przepisy prawa karnego, prawa rodzinnego, prywatnego prawa międzynarodowego i prawa cywilnego.

Słowa kluczowe: rodzina, małżeństwo, bigamia, przestępstwo.

Bigamy as a threat of globalization in legal and social perspective

The article presents legal regulations in force in the Polish legal system concerning bigamy and legal and social threats resulting from the possibility of committing this crime. It points out the legal and cultural diversity of immigrant communities. The case-studies presented in the article are discussed on the basis of the current principles and provisions of criminal law, family law, private international law and civil law.

Keywords: family, marriage, bigamy, crime.

Translated by Jan Doroszczak

Marek Woś
Akademia Nauk Stosowanych
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

WPŁYW MEDIÓW NA ROZWÓJ TOŻSAMOŚCI SPOŁECZNEJ DZIECKA

1. Wstęp

Dostęp do mediów jest dzisiaj niczym nieograniczony. Dziecko od początku swojego rozwoju wzrasta wraz z szeroko pojętymi mediami. Z zasady są nimi przedmioty materialne, przekązniki oraz systemy przekazu informacji, za pomocą których w procesie nauczania - uczenia się dochodzi do przekazywania informacji stanowiących treści nauczania, jak również informacji sterujących procesem uczenia się¹. Coraz częściej daje się słyszeć o tym, iż nie zawsze wpływają one pozytywnie na jego rozwój. Socjologia spostrzega jednostkę w perspektywie kształtowania jej bytu m.in. przez społeczeństwo. Oprócz posiadania przez nią świadomości, swojej podmiotowości, w powiązaniu do relacji z innymi jednostkami żyjącymi w społeczeństwie, by mogła identyfikować siebie jako część zbiorowości, do której przynależy. Dzięki zaangażowaniu, tzn. w realizowaniu szeregu funkcji przez jednostkę przyczynia się ona do rozwoju danej zbiorowości. Dlatego też dziecko poznając świat za pomocą obrazów powinno być przygotowywane do aktywności i uczestnictwa w życiu społecznym, gdyż dzięki zdobywanemu doświadczeniu buduje ono w sobie określone postawy.

Celem niniejszego artykułu jest próba zobaczenia, jak kształtuje się w oparciu o media tożsamość dziecka i jak w perspektywie sprawstwa media wpływają na proces wychowania. Rozważania będą oscylowały zatem wokół tego, czy media wpływają na prawidłowy rozwój dziecka, z którym społeczeństwo wiąże nadzieję na podjęcie przez nie w przyszłości określonych działań zmierzających do rozwoju danej zbiorowości, jak również jego samorozwoju. Poruszany temat wydaje się uzasadniony, ponieważ w obecnej rzeczywistości media, m.in. zdaniem wychowawców, mają wymiar sprawstwa.

¹ Por. J. Bednarek, *Multimedia w kształceniu*, WN PWN, Warszawa 2008, s. 48.

2. Środowisko wzrastania młodocianej jednostki

Opisując jednostkę w jej naturalnym środowisku Florian Znaniecki zwrócił uwagę na to, że nie angażuje się ona całą swoją osobą w grupę. Wnosi jednak to, czego ona od niej potrzebuje, oczekuje, czy żąda². Jest ona na tyle wolna, że może przynależeć do różnych grup jednocześnie, jeśli ich struktura w formalny sposób jej tego nie utrudnia³. Jednostka, będąc elementem społeczeństwa jest przez nie kształtowana, a w procesie wychowania wywiera ono na nią wpływ, poddawana jest systematycznie wielorakim próbom, z których wynosi, lub nie, określone doświadczenie. Podczas jego przebiegu dochodzi bowiem do kontaktów osobistych z drugą jednostką oraz do powiązań, w większości przypadków nieplanowanych wcześniej, spontanicznych. Zwraca on również uwagę na to, że młody człowiek przeżywa styczności bezpośrednie, czyli takie, które mają miejsce w chwili obecnej i pośrednie, umiejscowione we wspomnieniach. Jednakże każda jednostka ma inne środowisko społeczne. Nawet we wczesnym dzieciństwie, jeśli to środowisko zewnętrznie zdaje się niczym nie różnić od otoczenia rodzeństwa, jest ono na pewno inaczej postrzegane, a już na pewno zupełnie inne wartości są z tego samego środowiska pobierane i wykorzystywane w latach późniejszych⁴.

Obserwując to zagadnienie w dobie współczesnej można stwierdzić, iż „wpływ procesów socjalizacji na rozwój osobowości dotyczy kształtowania wszystkich jej elementów składowych. Po pierwsze, w toku socjalizacji jednostka uczy się społecznie aprobowanych sposobów kierowania swoimi popędami. Po drugie, uczy się sposobów posługiwania różnymi rzeczami i przedmiotami, uzyskuje sprawności techniczne niezbędne do życia w określonym społeczeństwie. Po trzecie, socjalizacja powoduje, że człowiek staje się zdolny do podejmowania obowiązujących w danej zbiorowości sposobów komunikowania się z innymi ludźmi, przede wszystkim dzięki opanowaniu języka, rozumieniu symboli danej kultury i posługiwaniu się nimi w celu przedstawienia swoich myśli. Po czwarte, dzięki socjalizacji kształtują się sposoby odczuwania i wyrażania emocji. Po piąte, w trakcie socjalizacji jednostka staje się zdolna do odgrywania różnych ról społecznych, w trakcie wychowania przyswaja sobie wzory osobowe narzucone przez społeczne otoczenie i kulturowe ideały osobowości”⁵.

Nestor polskiej socjologii przywiązywał uwagę do środowiska wychowawczego, ponieważ uważał, że ma ono istotny wpływ na jednostkę. Grupa bowiem przyczynia się do budowania pomiędzy jej członkami specjalnego klimatu, tzn. do utworzenia konkretnego środowiska społecznego, które jest tzw. środowiskiem wychowawczym z uwagi na fakt, że nie tylko pomaga młodocianej jednostce egzystować, ale i uczy ją również pewnych zachowań. Tym samym w środowisku wychowawczym nie jest ona sama, gdyż wchodzi w różne kontakty z innymi. W takim przypadku wolno zatem mówić o relacji wychowaw-

² Por. F. Znaniecki, *Socjologia wychowania, Wychowujące społeczeństwo* - t. 1. *Urabianie osoby wychowanka* - t. 2, WN PWN, Warszawa 2001, s. 3-7.

³ Por. Tamże, s. 36.

⁴ Por. Tamże, s. 42.

⁵ R. B. Woźniak, *Zarys socjologii edukacji i zachowań społecznych*, Wydaw. Uczelniane Bałtyckiej WSH, Koszalin 1998, s. 153 - 154.

czej, gdyż każdy kontakt dziecka nie jest na ogół przypadkowy, ponieważ środowisko wychowawcze pełni nieodzowną rolę w jego rozwoju osobowości⁶. W związku z tym dzięki procesowi transmisji oraz dziedziczenia uzgodnionej hierarchii wartości jednostka podczas socjalizacji staje się odpowiedzialnym członkiem społeczeństwa. Rodzice wychowując dzieci wywierają wpływ pokazując im co jest dobre a co złe, zakazując z zasady tego drugiego. Starają się czuwać, aby nic nieodpowiedniego, szkodliwego i niepożądanego nie dotarło do ich dzieci. Dlatego oddziaływania rodziców w większości przypadków są świadome, planowane i intencjonalne oraz zmierzające do pożądanych zmian w ich osobowości.

Do niedawna zresztą atmosfera rodzinna stanowiła ważny kontekst wychowawczy, gdyż tworzona była przez wszystkich członków rodziny, której jednym z głównych elementów było przebywanie razem wszystkich członków rodziny⁷. Dlatego też rozmowa w rodzinie była podkreślana przez socjologów jako czynniki oddziałujące na zachowanie dziecka⁸. Podczas tego procesu dzieci przyswajały sobie wymogi środowiska, po to, by później odnajdując się w nim samodzielnie mogły je przekształcać. Dlatego zdaniem niektórych socjologów ów sposób socjalizacji był funkcjonalny w poprzednich stadiach rozwoju kultury określanej jako postfiguralna oraz kofiguralna. Tę pierwszą cechowała niezmiennosc wartości, która obowiązywała od prehistorii aż do połowy XVIII wieku, zaś w drugiej, która trwała od rewolucji przemysłowej do końca drugiej wojny światowej towarzyszyły przemiany gospodarczo-społeczne.

W dobie współczesnej mówi się o kulturze charakterystycznej, tj. prefiguratywnej. Charakteryzuje się ona tym, iż doświadczenia rodziców i dziadków, którzy żyją w nowej cywilizacji nie mają odpowiednika w praktycznych wzorach zachowania dzieci. Tak więc zagrożenia związane z nowym rodzajem kultury w dziedzinie socjalizacji niosą ze sobą od strony socjalizacji dzieci niepewność zachowania i rozchwianie systemu wartości. Obecne zresztą czasy niejako zmuszają dzieci, aby ciągle wybierały, decydowały, eksperymentowały oraz kwestionowały zastałą rzeczywistość. Choć dziecko otrzymuje bogaty wachlarz możliwości tworzenia siebie i tworzenia własnej tożsamości to jednak traci ono orientację w wyborze dobra lub odrzucenia zła.

Powyższa sytuacja wydaje się być groźna, gdyż wychowanie tradycyjne zostaje poniekąd zastąpione permissywizmem, który zmierza w kierunku pajdokracji⁹. Omawiając zatem wychowanie młodocianej jednostki podczas socjalizacji pierwotnej, a następnie wtórnej wartym zauważenia jest to, iż rozpoznawanie siebie oraz samowiedza o sobie budowane są przez jednostkę jako podmiot w oparciu o koncipowane relacje z innymi, tj. z zewnętrznego otoczenia. Chodzi głównie o te, które wiążą ją realnie, tj. substancjalnie z innymi oraz o te, które są przez nią wyobrażone wyłącznie świadomościowo, tzn. konstruowane przez nią. W omawianym przypadku odnosząc relacje jednostki do społecznego otoczenia należy rozumieć pojedynczych ludzi, ich zbory, a także zbiorowości i ich kla-

⁶ Por. F. Znaniecki, *Socjologia wychowania...*, dz. cyt., s. 52.

⁷ Por. D. Pater, *Współczesne media a relacje w rodzinie*, „Kultura - Media - Teologia” 21(2015), s. 32-33.

⁸ Zob. T. Kukolowicz, *Rozmowy w rodzinie jako czynnik rozwoju i zachowania dziecka*, „Roczniki Filozoficzne” 27(1979)4.

⁹ Por. J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności a procesy socjalizacji i wychowania*, „Paedagogia Christiana” 34(2014)2, s. 138-140.

sy. Dzięki podjętym bezpośrednim i rzeczywistym interakcjom z innymi jednostkami buduje ona łącząc ze sobą różnorodne obiekty społeczne w kategorie i zespoły, opierając się na kryteriach uznanych przez siebie za sensowne. Dlatego też o tożsamości jednostki jako podmiotu stanowią ustalone przez nią relacje i konteksty, w których świadomościowo umieszcza ona siebie.

Zastanawiając się zatem nad tożsamością w kontekście dorastania dziecka należy zwrócić uwagę na to, iż jest ona wieloaspektowym i złożonym pojęciem. Według Ireny Machaj odsyła ona bowiem do wielu kontekstów społecznych i kulturowych. Nie każdy bowiem podmiot ma potrzebę zrozumienia i poznania siebie. Pomiędzy podmiotami występuje także różny stopień odczuwanej dokuczliwości braku świadomościowego umiejscowienia siebie w strukturach społecznych, jak i kulturowych¹⁰. W oparciu o to, co zostało dotąd zauważone podczas wychowania należałoby obserwować epizody życia społecznego oraz ważne dla podmiotu sytuacje społeczne, ponieważ to one rodzą dla niego *problem tożsamości*, a w oparciu o nie kształtuje się jego odpowiedź na stojące przed nim wyzwania. Wtedy też rodzice mogą uzyskać wiedzę m.in. na temat tego, na ile lub też w jakim stopniu podmiot percypuje świat w kategoriach zbiorów społecznych?¹¹. W celu lepszego zrozumienia kształtowania się tożsamości społecznej w dziecku warto posłużyć się rysunkiem.

Rys. 1. Struktura tożsamości społecznej będąca sumą tożsamości JA i tożsamości MY

Otwarta i dynamiczna TOŻSAMOŚĆ MIĘKKA	Zawodowa	Regionalna	Kulturowa	Narodowa	Etniczna	Grupowa	...Inna	Tożsamość MY (peryfe- ryjna)	Tożsamość społeczna
Zamknięta i statyczna TOŻSAMOŚĆ TWARDA	Tożsamość osobowa							Tożsamość JA (central- na)	
	Struktura JA								
	Osobowość								

Źródło: Zob. J. Juszczuk-Rygallo, *Socjalizacja dziecka jako proces kształtowania tożsamości*, „Artykuły Naukowe” 42(2018)4, s. 42.

Obecnie, wobec tak szybko rozwijającej się rzeczywistości kreowanej przez świat mass mediów dziecko gubi się we współczesnym świecie, który relatywizuje wartości oraz neguje zastane autorytety. Nie zawsze musi ono wiedzieć, iż im większa jest jego wolność w zakresie dokonywania wyborów, tym bardziej wiąże się ona z odpowiedzialnością za kształt jego tożsamości, a w konsekwencji odpowiedzialności za swoje życie. Nie musi tak-

¹⁰ Por. I. Machaj, *Walory poznawcze kategorii tożsamości społecznej jednostki*, „Człowiek i Społeczeństwo” 44(2017), s. 21-22.

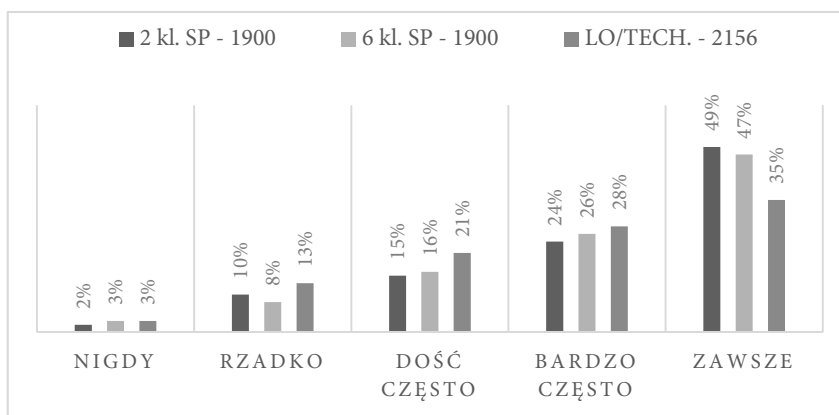
¹¹ Por. Tamże, s. 26.

że zdawać sobie sprawę z tego, że brak oparcia wolności na stabilnych fundamentach, którymi są przyswojone uniwersalne wartości podstawowe, może zmierzać w jego życiu do frustracji, wyobcowania oraz braku poczucia bezpieczeństwa i anomii¹².

3. Obecność mediów w życiu młodocianej jednostki

Obserwując współcześnie rodzinę można dojść do przekonania, iż rodzice większość swojego czynnego czasu (praca, własny rozwój, życie towarzyskie, zakupy) pozostają poza domem. Dla dzieci jest to dobra okazja, aby po zajęciach oraz w dni wolne od szkoły, przebywając w domu albo poza nim z rówieśnikami, wybierać nośniki elektroniczne w celu wypełnienia czasu wolnego. I tak na przykład, według ogólnopolskiej diagnozy jakości życia dzieci i młodzieży przeprowadzonej w roku 2021, a zleconej przez Rzecznika Praw Dziecka w polskiej rodzinie panuje miłość, jednakże brakuje w niej rodzicom czasu na rozmowę ze swoim dzieckiem¹³. Powszechnie zresztą panuje takie przekonanie, że rodzice zbyt mało poświęcają czasu na rozmowę ze swoim dzieckiem. Warto jednak zwrócić uwagę na to, że badania pokazały dobry kontakt pomiędzy rodzicami a dziećmi. Najlepiej zobrazuje to poniższy wykres, w którym zostały zebrane dane respondentów z kl. II i VI SP oraz LO/TECH dotyczące życia rodzinnego, a w nim dyspozycyjności do porozmawiania dziecka z rodzicami, wówczas kiedy ono tego potrzebowało. By osiągnąć zamierzony cel, pytanie zostało sformułowane w następujący sposób: Mogłeś porozmawiać z rodzicami, kiedy tylko chciałeś? A oto odpowiedzi:

Wykres 1. Rodzina i czas wolny

Źródło: Opracowanie własne: M. Pawlak, Raport Rzecznika..., dz. cyt.

¹² Por. J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności...*, dz. cyt., s. 140-141.

¹³ Por. M. Pawlak, *Raport Rzecznika Praw Dziecka. Ogólnopolskie badanie jakości życia dzieci i młodzieży w Polsce*, Warszawa 2021, <https://brpd.gov.pl/wp-content/uploads/2021/10/Raport-Rzecznika-Praw-Dziecka-Ogólnopolskie-badanie-jakości-życia-dzieci-i-młodzieży-w-Polsce-PDF.pdf>, (28.05.2022).

Według zebranych danych dzieci z zasady nie miały trudności z porozmawianiem ze swoim rodzicem wówczas kiedy tego potrzebowały. Zaledwie co dziesiąty uczeń ze szkoły podstawowej zaznaczył w odpowiedzi brak takiej możliwości (w kl. 2 - 12%, w kl. VI - 11%). Natomiast prawie co drugi spośród dziesięciu uczniów z liceum i technikum skarżył się na brak takiej rozmowy (16%).

Do utrwalonych przez wieki wartości media zaszczyliły niektóre elementy niepożądane, a nawet antywartości, które w życiu skutkują negatywnymi konsekwencjami. Przekłada się to na upadek autorytetów, brak odpowiedzialności, na intelektualne zniewolenie oraz zmianie hierarchii wyznawanych wartości¹⁴. Jak wyżej zaznaczono F. Znaniecki podkreślał istotną rolę rodziny w formowaniu jednostki, w celu przygotowania jej do pełnienia odpowiednich ról w społeczeństwie. By jednostka mogła je pełnić powinna posiadać przede wszystkim poczucie własnej podmiotowości, która ujawnia się w tym, że ma ona określoną tożsamość, odrębną od innych podmiotów, kierując się w działaniu własnym *ja*. Posiada świadomość swojej podmiotowości i odrębności od otoczenia, dostrzega ponadto relacje zachodzące pomiędzy nią a innymi oraz jest świadoma wpływu jakie środowisko wywiera na nią, a ona na środowisko. Posiada także zdolność do interpretacji tego, co przeżywa i wyborów, które dokonuje.

Krzysztof Wielecki analizując pojęcie podmiotowości w *Krótki wykład o podmiotowości* (2014) zwrócił uwagę na to, iż w przestrzeni społecznej ma miejsce nowotworowy rozrost kultury masowej, który przyczynia się m.in. w sferze aksjologicznej do osamotnienia i dezorientacji współczesnego człowieka. Ponadto jej działania osłabiają skłonność jednostki do altruizmu, a jednocześnie wzmacniają w niej egocentryzm i narcyzm. Wobec tego wszystkiego odczuwa ona, przy szerokiej gamie możliwości stanowienia o sobie, silną deprawację podstawowych potrzeb psychicznych. Ma zachwiane poczucie bezpieczeństwa i akceptacji siebie, własnej tożsamości oraz sensu i znaczenia życia. Uzewnętrznia się to u niej w stanach nerwicowych oraz w innych przejawach chorobowych.

W kontekście tego co dotąd zostało zauważone należy podkreślić, iż dziecko dorastając do oczekiwań, które wiąże z nią społeczeństwo winno ukształtować w sobie zdolność rozwoju własnej tożsamości i osobowości. W procesie działania, poprzez komunikację z innymi powinno ono posiadać przeświadczenie, że rozumie otaczający go świat i poznało w nim swoje miejsce, a w konsekwencji tego odczuwa ono realność świata i pragnienie rozumienia jego. Ponadto jednostka powinna posiadać w sobie tęsknotę poznawania otaczającego świata, zwłaszcza tego realnego, poprzez rozróżnienie ładu ontycznego, moralnego i poznawczego. Bowiem dzięki takiemu podejściu, tzn. w wyniku rozumienia i interpretacji, gromadzi ona mniej lub bardziej uświadomiony zespół przekonań odnoszący się do kategorii ładu świata¹⁵. Jest to na tyle istotne, gdyż nieodłącznie związany jest on z takimi elementami jak: wartości, wzory zachowań społecznie akceptowane cele, normy społeczne. W tym kontekście istotnym wydaje się pogląd Waldemara Urbanika, który przekonany jest co do tego, iż pozbawienie podmiotowości jej sensu aksjologicznego, do którego w wy-

¹⁴ Por. D. Pater, *Współczesne media...*, dz. cyt., s. 34.

¹⁵ Por. K. Wielecki, *Krótki wykład o podmiotowości*, „Zarządzanie Publiczne” 29(2014)3, s. 86-88.

chowaniu najczęściej odwołuje się rodzic, utrudniałoby zrozumienie podmiotowości w wymiarze m.in. indywidualnym¹⁶.

By móc jeszcze lepiej zrozumieć poruszany temat warto podkreślić, iż obecność różnego rodzaju mediów w życiu dziecka, jako ich użytkownika, sięga połowy XX wieku, m.in.: projektów telewizji edukacyjnej. Współcześni rodzice korzystający z komputera i innych urządzeń elektronicznych, mając coraz większe z nimi doświadczenie oraz odczuwając ich pozytywne skutki w życiu prywatnym i zawodowym, użytkują je także jako narzędzia interakcji ze swoimi dziećmi. Tym samym dziecko w rozwoju społecznym zamiast przywiązywać się do rodzica rozpoznającego i odpowiadającego na jego potrzeby wzrasta samodzielnie w szeroko pojętym wirtualnym świecie: korzystając z komputera, interaktywnych książek i gier.

Zrealizowane na początku tego stulecia badania odnośnie kwestii korzystania przez dwu i trzylatków we własnym pokoju z telewizora wskazały u nich na zaburzenie snu. Wówczas też alarmowano o tym, że kontakt dziecka z mediami ekranowymi może przyczynić się u niego do zaburzeń uwagi oraz zachowania, a na wczesnym etapie życia do wolniejszego rozwoju językowego i gorszego uczenia się poprzez naśladowanie wzorów zachowania widzianych przez nie na ekranie, aniżeli tych które spostrzegają bezpośrednio w swoim otoczeniu¹⁷.

W kontekście tego co już powiedziano należałoby również zgodzić się z tym, iż media wspomagają proces uczenia się dziecka. Kształtują jego umiejętności, np. liczenie i czytanie. Budują w nim wiedzę o otaczającym go świecie. Jednakże dorośli, rodzice a na późniejszym etapie rozwoju nauczyciele, powinni mieć świadomość, iż żaden program nie jest idealny, ponieważ nie jest on w stanie przewidzieć wszystkich zachowań i możliwości rozwojowych dziecka na danym etapie jego życia. Żaden program również nie ma takiego potencjału, aby w pełni dostosować się do tempa rozwoju poszczególnych podmiotów korzystających z danego programu. Tak więc w procesie zdobywania przez dziecko wiedzy dane urządzenie medialne, z którego ono korzysta, może okazać się zbyt słabo oddziaływującym nauczycielem, któremu brakuje wrażliwości, intuicji oceniającej możliwości osoby korzystającej z zasobu danego programu lub strony www oraz umiejętności przeciwdziałania unikaniu przez dziecko wysiłku intelektualnego. Nie widzi ono bowiem zawsze w mediach narzędzia poznawania świata, lecz przeważnie kojarzy je z rozrywką. Dlatego też zazwyczaj pozostawione samo, bez obecności przy nim rodzica lub nauczyciela, przed ekranem danego urządzenia będzie raczej szukało okazji do bawienia, aniżeli uczenia się. Tym samym dorośli powinni być świadomi odpowiedzialności wyboru przez nich właściwego dla dziecka wirtualnego środowiska¹⁸.

¹⁶ Por. W. Urbanik, *Strategie dostosowawcze bezrobotnych w okresie zmiany systemowej w Polsce. Studia nad zbiorowością bezrobotnych Szczecina 1993-2016*, Wydaw. TWP, Szczecin 2018, s. 141.

¹⁷ Por. A. Kołodziejczyk, *Media w życiu małego dziecka. Badania własne*, „Polskie Forum Psychologiczne” 17(2012)2, s. 354-355.

¹⁸ Por. J. A. Jelinek, *Oddziaływanie mediów na rozwój poznawczy dziecka*, w: *Dziecko - media - rozwój. O konsekwencjach obecności mediów w życiu dziecka*, red. N. Bednarska, Wydaw. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2020, s. 78-79.

4. Badania na temat wpływu mediów na rozwój młodocianej jednostki

We współczesnym społeczeństwie każde zjawisko lub też wydarzenie istnieje najpierw w szeroko pojętych mediach, które wówczas dopiero przez szeroką gamę odbiorców uważane jest za istotne. W tym kontekście można zrozumieć, iż to one obecnie dostarczają wzory do naśladowania, często przez to zakłócając proces socjalizacji i wychowania dzieci. Wielu dzieciom wydaje się, że dostarczają one również gotowych *scenariuszy zachowań*, tym samym wielu z nich wie, w jaki sposób powinno postąpić. Tradycyjne instytucje, do których zalicza się rodzinę, traci z mediami na sile swojego oddziaływania¹⁹. Rozważając aspekt socjalizacyjny oddziaływanie mediów na życie dziecka można stwierdzić, że jest ono duże. W Polsce liczba nastolatków korzystających z Internetu, według ostatnich badań przeprowadzonych przez Państwowy Instytut Badawczy NASK, z roku na rok rośnie. W ekran komputera lub smartfona polski nastolatek wpatrywał się ok 12 godz. dziennie. Częściowo było to spowodowane lekcjami on-line. Naukowcy wskazują na to, iż ponad co 3 nastolatek ma przejawy symptomu tzw. problematycznego użytkowania Internetu²⁰.

A. Kołodziejczyk przeprowadziła badania w Polsce w 2009 roku, za pomocą scenariusza wywiadu strukturalizowanego, na temat doświadczeń medialnych, w których wzięło udział 343 rodziców. Pośród grupy respondentów 150 wychowywało chłopców a 193 dziewczynki w wieku od sześciu miesięcy do sześciu lat i sześciu miesięcy. Wywiad składał się z trzech części, tzn. metryczki dziecka, zasadniczej części pytań i części podsumowującej, tj. metryczki opiekuna. Dzieci dla przejrzystości wyników badania zostały na samym początku podzielone na: grupę młodszą (1 i 2 rok życia), grupę średnią (3 i 4 rok życia), grupę starszą (5 i więcej lat życia - do 7 roku życia)²¹.

W poniższej tabeli zaprezentowana została analiza podjętych przez dzieci aktywności, tzn. czasowego zakresu przeznaczonego przez nich na poszczególne rodzaje aktywności. Rodzice oszacowali częstości podejmowania wymienionych aktywności na pięciostopniowej skali. Skrajne pozycje skali wyznaczały określenia *nigdy* i *codziennie*.

¹⁹ Por. J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności...*, dz. cyt., s. 142.

²⁰ Por. R. Lange, *Raport z ogólnopolskiego badania uczniów. Nastolatki 3.0*, Warszawa 2021.

²¹ Por. A. Kołodziejczyk, *Media...*, dz. cyt., s. 357 i n.

Tabela 1. Podejmowane aktywności przez dzieci w zależności od wieku

Rodzaje aktywności	Grupa wiekowa																	
	Młodsza						Średnia						Starsza					
	Chłopcy		Dziewczynki		Ogółem		Chłopcy		Dziewczynki		Ogółem		Chłopcy		Dziewczynki		Ogółem	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Oglądanie telewizji	2,97*	1,85	3,64	1,61	3,32	1,75	4,46	1,22	4,61	0,83	4,55	1,00	4,48	0,54	4,80	0,65	4,82	0,60
Oglądanie wideo, DVD	1,79	1,29	2,45	1,53	2,14	1,45	3,51	1,26	3,71	1,26	3,63	1,26	3,70	0,98	3,62	1,17	3,66	1,08
Bawi się na komputerze	1,08	0,51	1,29	0,81	1,19	0,68	2,09	1,35	1,85	1,20	1,94	1,26	3,57	1,47	3,24	1,41	3,39	1,44
Bawi się grą wideo (np. Playstation)	1,00	0,00	1,00	0,00	1,00	0,00	1,24	0,69	1,10	0,46	1,15	0,56	1,72	1,23	1,41	0,90	1,55	1,07
Gra w gry elektroniczne, takie jak Gameboy	1,00	0,00	1,00	0,00	1,00	0,00	1,17	0,58	1,05	0,29	1,10	0,43	1,78	1,31	1,47	1,03	1,61	1,17
Bawi się w domu zabawkami	4,97	0,17	4,75	0,76	4,85	0,56	4,85	0,54	4,85	0,65	4,85	0,65	4,89	0,42	4,89	0,33	4,89	0,37
Bawi się na dworze, spaceruje	4,05	1,30	3,78	1,54	3,91	1,43	4,41	0,86	4,61	0,54	4,53	0,68	4,54	0,68	4,48	0,65	4,51	0,66
Słucha muzyki	4,44	0,92	4,16	1,38	4,29	1,18	4,17	1,04	4,46	0,74	4,35	0,87	4,10	1,07	4,12	0,97	4,11	1,01
Słucha nagrania czytanej książki albo bajki	2,08	1,40	2,29	1,48	2,19	1,44	2,63	1,42	2,58	1,35	2,60	1,37	2,89	1,42	2,55	1,27	2,70	1,35
muzycznej na płycie																		
Czyta albo słucha czytanej przez opiekuna książki	3,70	1,48	3,35	1,61	3,52	1,55	4,34	0,93	4,37	0,98	4,36	0,96	4,10	1,12	4,21	0,99	4,16	1,05

*zakres skali: 1 – nigdy, 5 – codziennie

Źródło: Zob. A. Kołodziejczyk, *Media...*, dz. cyt., s. 364.

Z wyników uzyskanych od respondentów, w kwestii interesującej z racji podjętego tematu płynnie wniosek, iż 75% dzieci oglądało TV, a wśród nich, aż 43% dzieci do drugiego roku życia. Z analizy wypowiedzi opiekunów wynikało również, iż częściej oglądały TV dziewczynki aniżeli chłopcy. Jak wskazała autorka badane grupy wiekowe różniły się pomiędzy sobą oglądalnością przez dzieci TV oraz korzystania przez nich z komputera. Wraz z wiekiem zarysowywały się także różnice w obszarze częstszego podejmowania aktywności przez nich w wymienionych zakresach. W porównaniu z młodszymi dziećmi dzieci powyżej piątego roku życia więcej także grały w gry elektroniczne.

Kolejna tabela dotycząca analizy aktywności podejmowanych przez dzieci w typowym dniu skupiła się wokół zakresu przeznaczonego przez dzieci na poszczególne rodzaje aktywności.

Tabela 2. Ilość czasu przeznaczanego przez dzieci na podejmowane aktywności

Rodzaje aktywności	Grupa wiekowa																	
	Młodsza						Średnia						Starsza					
	Dziewczynki		Chłopcy		Ogółem		Dziewczynki		Chłopcy		Ogółem		Dziewczynki		Chłopcy		Ogółem	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Oglądanie telewizji	27,0*	48,6	16,6	26,4	21,6	38,7	74,6	56,8	55,6	50,4	62,8	53,4	85,1	60,0	76,7	56,8	80,6	58,3
Oglądanie wideo albo DVD	7,9	21,2	3,3	8,9	5,5	16,1	31,2	39,6	37,0	56,4	34,86	50,6	30,1	45,9	27,1	40,6	28,5	43,0
Zabawa na komputerze	0,7	3,0	0,9	4,9	0,8	4,1	7,6	20,9	4,6	18,2	5,78	19,3	26,8	38,6	20,3	33,9	23,3	36,1
Gra w grę elektroniczną/wideo	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,1	29,4	3,9	23,4	3,9	27,2	6,7	20,4	13,6	32,4	9,8	27,1
Zabawa w domu zabawkami	126,1	71,5	126,8	84,2	126,5	77,9	173,4	85,7	128,1	79,8	145,32	84,6	109,2	81,3	103,5	67,0	106,1	73,7
Zabawa na dworze, spacer	66,0	57,0	87,7	93,0	77,3	78,1	89,5	74,8	71,4	72,2	78,28	73,4	64,3	66,3	75,5	70,2	70,4	68,4
Słuchanie muzyki	51,6	49,3	48,3	58,2	49,9	53,7	25,2	32,9	40,8	50,8	34,90	45,3	24,2	49,2	28,2	39,6	26,4	44,1
Słuchanie czytania/nagrania czytania	22,9	30,2	22,6	29,0	22,8	29,4	26,4	28,9	31,3	34,7	28,2	31,1	22,8	22,6	19,9	24,9	21,5	23,7

*dane w minutach, zapis w systemie dziesiętnym

Źródło: Zob. A. Kołodziejczyk, *Media...*, dz. cyt., s. 366.

Zebrane wyniki przeprowadzonych badań, w interesującym nas zagadnieniu, wskazały na oglądanie TV przez dzieci, jako na trzecią spośród największych ich aktywności. I w tym zakresie również dzieci pięcioletnie i starsze poświęciły w typowym dniu więcej czasu na oglądanie TV i granie w gry elektroniczne. Badania pokazały również, iż temu rodzaju aktywności chłopcy w odróżnieniu od dziewczynek poświęcili więcej czasu.

W odniesieniu do powyżej zaprezentowanych wyników wydaje się, iż warto także przedstawić jeszcze orientacyjny wiek spośród respondentów ich pierwszej próby samodzielnego korzystania z mediów. Ilustruje to tabela poniżej.

Tabela 3. Orientacyjny wiek dzieci podejmujących próbę samodzielnego korzystania z mediów

Moje dziecko po raz pierwszy... w wieku:	Wiek*	
	Średnia	Odchylenie standardowe
Oglądało telewizję	1,2**	0,60
Oglądało wideo lub DVD	2,1	0,96
Samodzielnie włączyło telewizor	2,2	1,29
Zmieniło kanały za pomocą pilota	2,5	0,87
Domagało się włączenia konkretnej płyty DVD, lub wideo (np. z bajką)	2,6	0,93
Domagało się włączenia konkretnego programu w telewizji	2,7	0,89
Włożyło kasetę lub płytę DVD do odtwarzacza (np. kasetę do wideo)	3,2	1,02
Włączyło płytę CD lub kasetę audio i puściło ją	3,3	1,09
Korzystało z komputera, siedząc na kolanach rodzica	2,9	1,04
Samodzielnie posłużyło się myszką, by wskazać lub kliknąć w coś na ekranie	3,5	1,03
Oglądało strony www dla dzieci	3,5	1,15
Samodzielnie włączyło komputer	3,6	1,23
Włożyło płytę CD do komputera	3,7	1,22
Korzystało z komputera samodzielnie, nie siedząc na kolanach rodzica	3,9	1,26
Poprosiło o włączenie konkretnej strony www	3,9	1,18
Samo włączyło wybraną stronę www	4,2	0,83

* obliczono, gdy 70% rodziców deklarujących posiadanie danej umiejętności przez dziecko podało wiek „pierwszej próby”

**dane podane w systemie dziesiętnym

Źródło: Zob. A. Kołodziejczyk, *Media...*, dz. cyt., s. 373.

Zgodnie z zebranymi informacjami dzieci podczas badań z zasady wypełniały określone zadanie albo też prosiły dorosłych o jego wykonanie. Z badań wynika też, że już w pierwszym roku życia zaczęły oglądać TV. Zatem okres inicjacji u dzieci korzystania przez nich z TV to zaledwie około pół roku do półtora roku życia. Niecały rok później zaczęły się one interesować obsługą telewizora oraz odtwarzacza bajek wideo/DVD. A wraz z ukończeniem trzeciego roku życia ich kolejnym etapem inicjacji medialnej była próba obsługi komputera.

W roku 2020 w Polsce zostały przeprowadzone kolejne badania:

- jakościowe w formie wywiadów z rodzicami i wywiadów grupowych z dziećmi. W badaniu jakościowym wzięło udział łącznie 48 osób dorosłych, w tym 36 kobiet i 12 mężczyzn, prawnych opiekunów dzieci w wieku 5-6 lat. Drugą grupę stanowiło 60 dzieci, w tym 48 dziewczynek i 12 chłopców;

- ilościowe, w których wzięło udział 2039 respondentów, w tym 1604 kobiet i 434 mężczyzn. Respondenci odpowiadali na pytania w odniesieniu do jednego dziecka, tj. 989 dziewczynek i 1050 chłopców. W tym przypadku zastosowano metodę CAWI na próbie losowej Polaków będącymi opiekunami prawnymi dzieci od 0 do 6 lat²².

Przeglądając wyniki obydwu badań można dojść do wniosku, iż w Polsce przybyło dzieci korzystających z urządzeń mobilnych. Poniższa tabela obrazuje to zagadnienie.

Tabela 4. Odsetek dzieci korzystających w roku 2020 z urządzeń mobilnych w danych grupach wiekowych

Wiek dziecka	Odsetek dzieci korzystających z urządzeń mobilnych
Do 1 roku	11,7
Od 1 do 2 lat	36,3
Od 2 lat do 3 lat	57,7
Od 3 lat do 4 lat	62,8
Od 4 lat do 5 lat	75
Od 5 lat do 6 lat	76

Źródło: Zob. M. Rowicka, M. Bujalski, *Raport...*, dz. cyt., s. 52.

Zebrane dane ukazują, że korzystanie z urządzeń mobilnych skorelowane było wraz z wiekiem dziecka. Im starsze dziecko, tym częściej korzystało ono z urządzeń mobilnych. Pośród najmłodszych dzieci zaledwie, a może aż niecałe 12% korzystało z tych urządzeń. Wraz z dorastaniem przybywało ich. Z głębszej analizy wyników można dojść do wniosku, że nie było zasadniczych różnic w rozpowszechnianiu korzystania z urządzeń mobilnych pośród dziewczynek i chłopców w zaproponowanych przedziałach wiekowych. Jedynie w grupie najmłodszych dzieci dziewczynki częściej korzystały z urządzeń mobilnych aniżeli chłopcy - 16% dziewczynek i 8 % chłopców.

W odniesieniu do powyższych danych warto przytoczyć również uzyskane informacje, co do czasowego korzystania przez dzieci z urządzeń mobilnych w dni powszednie, świąteczne i podczas choroby. Przedstawiają się one następująco:

- w dni powszednie przez 1 godzinę i 9 minut,
- w weekendy/dni świąteczne przez 1 godzinę i 20 minut,
- w dni, w które dziecko pozostawało w domu, np. podczas choroby przez 1 godzinę i 32 minuty.

²² Por. M. Rowicka, M. Bujalski, *Raport z badania: „Brzdąc w sieci - zjawisko korzystania z urządzeń mobilnych przez dzieci w wieku 0-6 lat”*, <https://docplayer.pl/213613602-Raport-z-badania-brzduc-w-sieci-zjawisko-korzystania-z-urzadzen-mobilnych-przez-dzieci-w-wieku-0-6-lat.html>, (27.04.2022).

By móc porównać dane z wcześniejszymi wynikami poniżej zaprezentowane zostały wyniki wskazujące na średni wiek inicjacji w kwestii korzystania przez dane grupy wiekowe z urządzeń mobilnych z wyszczególnieniem na poszczególne urządzenia mobilne.

Tabela 5. Średni wiek inicjacji dzieci korzystających z urządzeń mobilnych

Wiek dziecka	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Do 1 roku	1	11	6,8	2,12
Od 1 do 2 lat	1	23	13,3	3,65
Od 2 lat do 3 lat	1	33	19,4	6,35
Od 3 lat do 4 lat	1	42	25,9	8,45
Od 4 lat do 5 lat	3	56	31,2	11,27
Od 5 lat do 6 lat	1	70	36,3	14,54

Źródło: Zob. M. Rowicka, M. Bujalski, *Raport...*, dz. cyt., s. 54.

Tabela 6. Korzystanie przez dzieci z poszczególnych urządzeń mobilnych (w %)

Wiek dziecka	Smartfon	Tablet	Smartwatch	Laptop	Inne
Do 1 roku	8,8	2,9	1,2	2,4	0,3
Od 1 do 2 lat	26,4	9,3	1	5,3	2,2
Od 2 lat do 3 lat	40,5	21,7	2,3	10,1	2,5
Od 3 lat do 4 lat	46,4	21,2	1,9	12,6	2,2
Od 4 lat do 5 lat	48,9	33,6	1,7	14,9	1,7
Od 5 lat do 6 lat	54,9	24,7	2	22,2	1,5

Źródło: Zob. M. Rowicka, M. Bujalski, *Raport...*, dz. cyt., s. 54.

Z zebranych i opracowanych danych, a następnie zaprezentowanych w Tabeli 5 można się dowiedzieć, że minimalny wiek inicjacji korzystania przez dzieci z urządzeń mobilnych, prawie w każdej grupie wiekowej to pierwszy miesiąc życia. Oznaczać to może, że w każdej z wymienionych grup wiekowych są dzieci, które niemal tuż po urodzeniu rozpoczęły używanie urządzeń mobilnych. Co się zaś tyczy Tabeli 6 najczęstszym urządzeniem, z którego korzystały dzieci w wymienionych grupach wiekowych to smartfon (ogółem 38%). Kolejnym urządzeniem był tablet - co piąte dziecko (ogółem 20,7%), zaś co dziewiąte dziecko korzystało z laptopa (ogółem 11,3%). Najmniej dzieci korzystało z smartwatcha (ogółem 1,7%).

Dla pełnego obrazu poniżej pokazano również dane uzyskane w badaniu odnośnie używania przez dzieci podczas różnych okazji urządzeń mobilnych. Wynika z nich jedno, że im starsze dziecko, tym częściej korzystało ono z urządzeń mobilnych podczas podróży. Inaczej przedstawiała się sprawa korzystania z urządzeń mobilnych podczas posiłków lub też toalety. Ilustruje je poniższa tabela:

Tabela 7. Używanie urządzeń mobilnych przez dzieci podczas różnych okazji

	Podczas podróży	Podczas posiłków	Podczas toalety
Nigdy	25,1	49,4	78,8
Rzadko	26,7	22,3	10,1
Czasami	34	19,6	8,1
Często	12,2	6,6	2,4
Bardzo często	2,1	2,1	0,6

Źródło: Zob. M. Rowicka, M. Bujalski, *Raport...*, dz. cyt., s. 56.

Prawni opiekunowie dzieci byli przekonani co do tego, iż ich podopieczni nie potrafili kontrolować czasu korzystania z urządzeń mobilnych. Ponad połowa z respondentów (6 na 10) wskazała, że ich dzieci przekładały korzystanie z urządzeń mobilnych ponad inne aktywności. Wykazywali oni przy tym po próbach ograniczenia korzystania z nich zachowania niepożądane, m.in.: agresję, irytację, histerię. Dość spora część rodziców (4 na 10) przyznała się do tego, że ich dzieci przeżywały negatywne stany, np.: niepokój, budzenie się w nocy, problemy z zasypianiem. Aż 3,5 rodziców na 10 zauważyło sytuację zamykania się ich dzieci w sobie przez używanie urządzeń mobilnych²³.

5. Podsumowanie

W obecnej dobie środki masowego przekazu kreują wizję świata poprzez bieżące dostarczanie informacji. Rozbudzają w ten sposób w odbiorcy emocje i potrzeby. Oddziałują na kształtowanie postawy i wpływają na zachowanie. Korzystający z mediów dowiaduje się bezpośrednio od nich na przykład, do czego powinien dążyć a także czego powinien unikać. Część badań wskazuje bezpośrednio na nadużywanie Internetu przez dzieci, które zmagają się podczas korzystania z nadmiarem bodźców i izolacją od rówieśniczych relacji. Wydaje się również, iż dochodzi przez to do zaburzenia wychowania, gdyż w trakcie socjalizacji pierwotnej dziecko powinno poznawać swoją fizyczność i nawiązując relacje z osobami z najbliższego otoczenia zakorzeniać w rodzinie swoją tożsamość społeczną. To przywiązanie do rodzica determinuje w dziecku rozwój społeczny. Jeżeli socjalizacja pierwotna przebiega według ustalonego wzorca wówczas dziecko w początkowym okresie (2-3 lat) buduje swoją własną autonomię, by w następnych latach móc kształtować strukturę własnego JA, a w konsekwencji tego procesu tożsamość osobową. W tym też kontekście okres życia dziecka do 7 lat jest na tyle istotny, ponieważ w tym czasie jego cechy stają się coraz bardziej stabilne²⁴, gdyż otrzymuje on bezpośrednio lub pośrednio od rodzica informację zwrotną na temat tego, czy jego zachowanie społeczne jest lub też nie jest odpowiednie.

²³ Por. M. Rowicka, M. Bujalski, *Raport...*, dz. cyt., s. 62.

²⁴ Por. J. Juszczak-Rygałło, *Socjalizacja...*, dz. cyt., 4, s. 20.

Korzystanie przez dzieci z mediów daje im poczucie sprawstwa. Rodzi w nich wrażenie obecności i doinformowania dzięki stałemu podłączeniu mediów do sieci, które wzmacnia w nich poczucie możliwości stałego, natychmiastowego i nieograniczonego kontaktu ze światem, podczas którego reaguje podmiot na udostępnione treści w Internecie. W tym okresie rozwoju młodocianej jednostki, na wczesnym etapie życia, o tyle niebezpieczne, gdyż w procesie medialnego uczenia się, tj. poznawania świata brakuje rodzica lub nauczyciela, którzy pomogliby dziecku przebrnąć, poradzić sobie z trudnymi informacjami. Dorosły bowiem posiada metody, techniki, za pomocą których dziecko będzie miało możliwość opanowania niektórych informacji.

Amerykańskie Towarzystwo Medyczne po przeprowadzeniu badań wskazało, iż korzystanie przez dzieci ze smartfona lub tabletu więcej niż jedną godzinę dziennie naraża je na negatywne skutki działania urządzeń emitujących niebieskie światło LED. Jest to niebezpieczne dla ich bezpośredniego rozwoju, ponieważ niszczy ich mózg. Jest to bardzo istotne, gdyż w tym okresie mózg dziecka, zwłaszcza do 5 roku życia najintensywniej się rozwija. W przypadku dzieci nadużywających korzystania w tym okresie z urządzenia elektronicznego dowiedziono również, że dzieci mogą mieć trudności z posługiwaniem się językiem, czytaniem oraz funkcjami poznawczymi. Samo także przesiadywanie przed mediami elektronicznymi przyczynia się do utrudnienia rozwijania umiejętności komunikacyjnych²⁵.

Zaabsorbowanie rodziców, podejmowanie pracy na kilku etatach, organizowanie dzieciom przez opiekunów stałych zajęć pozalekcyjnych we wszystkie dni nauki, a często także w dni wolne od szkoły, rodzi w młodocianych jednostkach poczucie osamotnienia i potrzebę zbudowania nowej tożsamości w świecie wirtualnym, w którym ono przebywa od wczesnych miesięcy swojego życia. Dlatego też obserwując rozwój młodocianej jednostki wraz z mediami, które są coraz bardziej obecne w przestrzeni ich rozwoju można się zgodzić, że są one początkowo narzędziem rozrywki, później zaś pełnią funkcję wychowawczą. Brak bezpośredniego kontaktu fizycznego z rodzicem, jako osobą, może skutkować u młodocianej jednostki niewłaściwym lub powolnym kształtowaniem w jego postawie umiejętności społecznych. Przyglądając się młodocianym jednostkom korzystającym z mediów można dopatrzeć się w ich postawie wad związanych z: odpowiednią postawą, wadą wzroku, bólem pleców i palców, a także dostrzegalny jest coraz poważniejszy problem otyłości dzieci. Ponadto, w związku z brakiem bezpośredniej obecności rodzica w dorastaniu mają one niski poziom funkcjonowania społecznego, który wyraża się u nich w braku poczucia bezpieczeństwa i niechęci do bezpośrednich relacji z innymi osobami, współdziałania z innymi, powolnym odzyskiwaniem równowagi wewnętrznej po przeżytych stresie.

Zaprezentowane powyżej badania na temat wpływu mediów na rozwój młodocianej jednostki, które zostały przeprowadzone w roku 2009 oraz 2020 pokazują, iż wzrasta liczba dzieci korzystających z urządzeń medialnych. I tak np. w roku 2009 korzystało z mediów

²⁵ Por. M. Przybysz, *Młodzież w sieci w czasie pandemii. Diagnoza, problemy, wyzwania*, „Media Biznes Kultu-ra” 11(2021)2, s. 104-105.

ogółem 20,39% dzieci w wieku od roku do siódmego roku życia, a jedenaście lat później odsetek dzieci był znacznie wyższy, zważywszy na to, iż od 1 roku do dwóch lat wynosił on już ponad 36,3%. Na przestrzeni lat zwiększyła się także różnorodność mediów, z których korzystały dzieci, np. o smartfon i smartwatch oraz tablet i laptop, jak i środowisko wirtualne, ponieważ dzieci po roku 2009 nie muszą posiadać osobnego urządzenia w postaci np. Playstation. Niepokojącym elementem jest przyrost czasowy korzystania z mediów przez młodociane jednostki. Jak wynika z badań z roku 2009 dzieci z badanych grup wiekowych spędziły średnio przed ekranem 28 minut, zaś w roku 2020 przeszło godzinę.

Na podstawie przybliżonych wyników badań łatwiej przychodzi zrozumienie konsekwencji oglądania przez dzieci telewizji czy innych mediów elektronicznych, które zostało zaprezentowane przez Amerykańskie Towarzystwo Pediatryczne. Z opublikowanych wniosków tej instytucji wynika, iż:

- mniejszy kontakt dziecka z rodzicami skutkuje u niego ograniczonym słownictwem. Mówiący do dzieci rodzice mają bezpośredni wpływ na rozwój ich umiejętności językowych i wzrost słownictwa;
- ograniczony kontakt rodzica z dzieckiem polegający na zmniejszeniu intensywności czytania dziecku książek wpływa na potencjalnie większe trudności w czytaniu i mówieniu;
- może wystąpić opóźniony rozwój mowy, ponieważ głównym narzędziem mediów jest przeważnie obraz lub odpowiedni dźwięk (w przypadku np. gier) aniżeli słownictwo;
- mogą wystąpić trudności z koncentracją uwagi, gdyż mózg dziecka jest bombardowany dźwiękiem i szybko zmieniającym się obrazem, mocną stymulacją sensoryczną i emocjonalną;
- mogą pojawić się lęki i fobie, a na ich podłożu stosowanie przez nią wobec osób i zwierząt przemoc i okrucieństwa²⁶.

²⁶ Por. A. Szczepańska, *Wpływ mediów elektronicznych na dzieci*, w: PPP Inowrocław, <http://poradnia.inowroclaw.info/wpływ-mediów-elektronicznych-na-dzieci/>, (29.04.2022).

Bibliografia

- Bednarek J., *Multimedia w kształceniu*, WN PWN, Warszawa 2008.
- Bednarska N., *Dziecko - media - rozwój. O konsekwencjach obecności mediów w życiu dziecka*, Wydaw. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2020.
- Dobrołowicz J., *Mediatyzacja współczesności a procesy socjalizacji i wychowania*, „Paedagogia Christiana” 34(2014)2.
- Juszczyk-Rygałło J., *Socjalizacja dziecka jako proces kształtowania tożsamości*, „Artykuły Naukowe” 42(2018)4.
- Kołodziejczyk A., *Media w życiu małego dziecka. Badania własne*, „Polskie Forum Psychologiczne” 17(2012)2.
- Kukołowicz T., *Rozmowy w rodzinie jako czynnik rozwoju i zachowania dziecka*, „Roczniki Filozoficzne” 27(1979)4.
- Lange R., *Raport z ogólnopolskiego badania uczniów. Nastolatki 3.0*, Warszawa 2021.
- Machaj I., *Walory poznawcze kategorii tożsamości społecznej jednostki*, „Człowiek i Społeczeństwo” 44(2017).
- Pater D., *Współczesne media a relacje w rodzinie*, „Kultura - Media - Teologia” 21(2015).
- Pawlak M., *Raport Rzecznika Praw Dziecka. Ogólnopolskie badanie jakości życia dzieci i młodzieży w Polsce*, Warszawa 2021, <https://brpd.gov.pl/wp-content/uploads/2021/10/Raport-Rzecznika-Praw-Dziecka-Ogólnopolskie-badanie-jakości-życia-dzieci-i-młodzieży-w-Polsce-PDF.pdf>, (28.05.2022)..
- Przybyś M., *Młodzież w sieci w czasie pandemii. Diagnoza, problemy, wyzwania*, „Media Biznes Kultura” 11(2021)2.
- Rowicka M., Bujalski M., *Raport z badania: „Brzdąc w sieci - zjawisko korzystania z urządzeń mobilnych przez dzieci w wieku 0-6 lat”*, <https://docplayer.pl/213613602-Raport-z-badania-brzdac-w-sieci-zjawisko-korzystania-z-urzadzen-mobilnych-przez-dzieci-w-wieku-0-6-lat.html>, (27.04.2022).
- Szczańska A., *Wpływ mediów elektronicznych na dzieci*, w: PPP Inowrocław, <http://poradnia.inowroclaw.info/wplyw-mediow-elektronicznych-na-dzieci/>, (29.04.2022).
- Urbanik W., *Strategie dostosowawcze bezrobotnych w okresie zmiany systemowej w Polsce. Studia nad zbiorowością bezrobotnych Szczecina 1993-2016*, Wydaw. TWP, Szczecin 2018.
- Wielecki K., *Krótki wykład o podmiotowości*, „Zarządzanie Publiczne” 29(2014)3.
- Woźniak R. B., *Zarys socjologii edukacji i zachowań społecznych*, Wydaw. Uczelniane Bałtyckiej WSH, Koszalin 1998.
- Znaniński F., *Socjologia wychowania, Wychowujące społeczeństwo - t. 1. Urabianie osoby wychowanka - t. 2*, WN PWN, Warszawa 2001.

Marek Woś

Wpływ mediów na rozwój tożsamości społecznej dziecka

Od początku społeczeństwo przekazywało swoje uprawnienia rodzicom do wychowywania dzieci w celu ukształtowanie przez nich w swoich podopiecznych odpowiednich postaw. Wychowywanie dziecka w pierwotnej komórce społecznej do końca ubiegłego stulecia zazwyczaj przebiegało w bezpośrednim kontakcie dziecka z jego rodzicem. Od pewnego czasu kiedy media wkroczyły w coraz większy obszar życia nie tylko dorosłego człowieka, ale także młodocianej jednostki, proces ten został zachwiany. Wpłynęło to na kształtowanie się tożsamości społecznej dziecka. Niniejszy artykuł skupił się wokół tego zagadnienia próbując pokazać m.in. jak na przestrzeni ostatnich lat, na podstawie przeprowadzonych badań, odnośnie korzystania przez dziecko z mediów, zmienia się tożsamość społeczna młodocianej jednostki.

Słowa kluczowe: tożsamość społeczna, podmiot, jednostka, media, rodzice.

The influence of the media on the development of a child's social identity

From the very beginning, the society handed over its rights to parents to raise children in order for them to shape appropriate attitudes in their charges. Raising a child in the primary social unit until the end of the last century usually took place in direct contact between the child and his parent. For some time now, when the media entered an increasingly larger area of life not only of an adult, but also of a young individual, this process has been disturbed. This influenced the formation of the child's social identity. This article focused on this issue, trying to show, inter alia, As in recent years, on the basis of research, the social identity of an adolescent individual is changing with regard to the use of media by a child.

Keywords: social identity, subject, individual, media, parents.

Translated by Marek Woś

Krzysztof Kupiński
Akademia Nauk Stosowanych
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

POLITYKA JAKO NARZĘDZIE IMPLEMENTACJI WARTOŚCI NA SZCZEBŁU LOKALNYM

Wstęp

Na początku wypada wyjaśnić różnicę pomiędzy polityką jako systemem a polityką publiczną rozumianą jako praktyczną realizacją dobra wspólnego. Obydwie polityki są realizowane w tej samej przestrzeni i dotyczą tych samych społeczności, ale funkcjonalnie są czymś różnym, dlatego nauka opisuje je osobno. Definiowane są w odmienny sposób w zależności od przyjętych założeń związanych z systemem wartości, wykorzystywanym aparatem pojęciowym i badawczym, czy postrzeganiu ich z perspektywy realizacji (zaspokajania) potrzeb społecznych¹.

System polityczny to konstrukt utkany z szeregu reguł i prawideł, według których wyłaniana jest władza; system ten czasoprzestrzennie nakłada się i przenika z konkretnym systemem społecznym. Pisząc o wyłanianiu władzy należy mieć na uwadze całą złożoność tego procesu, która ściśle zależy od przyjętego paradygmatu trójpodziału władz. Zaproponowany przez Monteskiusza system na poziomie deklaracji przyjmowany jest przez większość systemów politycznych. Różnice pojawiają się na poziomie implementacji i funkcjonalności, które sprawiają, że w istocie mamy do czynienia z różnymi modelami systemów politycznych. Powodem tej odmienności jest sposób oddzielenia trzech władz i ich wzajemnego równoważenia². Najczęściej zarówno, jak i egzekutywa tak i judykatura wyłaniane są przez zgromadzenia parlamentarne. W każdym razie na poziomie zasady należy uznać, że reguła ta ma zastosowanie na wszystkich szczeblach wyłaniania i funkcjonowania legislatury, egzekutywy i judykatury. Niektórzy badacze zwracają uwagę, że w systemach politycznych odwołujących się do trójpodziału władz zdarzają się sytuacje,

¹ R. Szarfenberg, *Polityka publiczna – zagadnienia i nurty teoretyczne*, [w] „*Studia z Polityki Publicznej*”, nr 1(9)2016, s. 65-70.

² W. Łączkowski, *Trójpodział władzy a dobro wspólne*, [w] „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*”, Rok LXXX – zeszyt 1 (2018), s. 33-38.

w których dochodzi do sporów, jeśli chodzi o stosowanie prawa; z jednej strony prawo stanowi legislatura, z drugiej zaś judykatura występuje jako interpretator słów, pojęć i sensów, które z zapisów prawnych się wyłaniają, a poprzez uzus wpływają na praktyczny wymiar prawa. Spór, który często występuje pomiędzy legislaturą i egzekutywą a judykaturą, dotyczy tego, czy ze strony tej ostatniej nie dochodzi do nadużycia władzy sądowniczej. W praktyce jednak jest to spór nierozstrzygalny i tylko praktyka pokazuje w jakim stopniu w danym momencie jedna z władz ma przewagę, czy też występuje zrównoważenie wpływów³.

Badacze opisujący systemy polityczne wymieniają wiele ich rodzajów w zależności od typu reżimu politycznego, zasady organizacji aparatu państwowego czy struktury terytorialnej państwa⁴. Mając na uwadze tylko te trzy wymienione obszary można uzyskać dziesiątki rodzajów systemów, które mieszczą się w kanonie systemów demokratycznych i wiele z takich, które takimi nie są. W każdym razie system polityczny jest ściśle związany z wyłanianiem i sprawowaniem władzy, natomiast to, co w sumie jest ponad tym konkretnym działaniem i co realizuje każda władza bez względu na trwałość lub częstotliwość wymiany osób ją sprawujących, to polityka publiczna. Jerzy Hausner traktuje ją jako składową czterech komplementarnych względem siebie płaszczyzn, na których realizowana jest władza. Pierwszy poziom ma charakter dyskursywny i związany jest z debatą społeczną. Drugi poziom postrzegania polityki dotyczy systemu politycznego i tego, kto nim zarządza i w jaki sposób uzyskuje nad nim kontrolę. Trzeci poziom dotyczy władzy jako procesu decyzyjnego (płaszczyzna behawioralna). I wreszcie czwarty poziom, który w tym miejscu jest najbardziej interesujący, ma charakter funkcjonalno-techniczny, czyli związany jest z rozpoznaniem, w jaki sposób realizowana jest władza nad zasobami⁵. Jest to "[...] celowe działanie władzy publicznej, a przede wszystkim rząd i samorząd terytorialny. Polityki publiczne realizuje się w mniej lub bardziej wyodrębnionych obszarach życia społecznego przez zastosowanie specyficznych technologii, które nadają tym politykom techniczny charakter i pozornie odpolityczniają je"⁶.

Wielu autorów podkreśla, że wszelkie działania publiczne wymagają przede wszystkim dojrzałego dyskursu⁷. Ten zaś związany jest nieodłącznie z odpowiednią kulturą, poziomem świadomości politycznej występującej w danej społeczności i swoistego klimatu sprzyjającego rzetelnej debacie. Inaczej wygląda to w systemach autorytarnych, gdzie debata jest markowana i dająca rządzącym swoistego rodzaju alibi, inaczej zaś

³ T. Bekrycht, *Kryzys idei trójpodziału władzy*. Kilka uwag na tle współczesnego sporu o Trybunał Konstytucyjny w Polsce – perspektywa filozoficzno-prawna, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, t. CIV, 2017, s. 14-17.

⁴ M. Podolak, M. Żmigrodzki, *System polityczny i jego klasyfikacje*, <http://www.serwis.wsjo.pl/lektor/1881/M%20Podolak%20M%20AFm%20Żmigrodzki%20System%20polityczny%20i%20jego%20klasyfikacje%20Wsp%20F3%B3czesne%20systemy%20polityczne.pdf> [24.04.2019]; por. także: M. Bankowicz, Prezydentury, Kraków: 2013. Autor tego opracowania pokazuje odmienną rolę i wpływ na rządzenie państwem prezydenta w zależności od przyjętego wzorca prezydentury. Pokazuje prezydenta jako szefa egzekutywy, jak w Stanach Zjednoczonych i prezydenta jako notariusza, jak ma to miejsce w Republice Federalnej Niemiec, czy choćby prezydentura zbiorowa, z jaką mamy do czynienia w Szwajcarówi.

⁵ J. Hausner, *Polityka a polityka publiczna*, [w] „Zarządzanie Publiczne”, nr 01/2007, s. 43.

⁶ J. Hausner, Tamże, s. 51.

⁷ A. Balczyńska-Kosman, *Język dyskursu publicznego w polskim systemie politycznym*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 2 (2013), s. 143-153.

w rozwiniętych systemach, w których odgrywają ogromną rolę jako uczestnicy debaty różnego rodzaju organizacje pozarządowe, zespoły ekspertów, środowiska uniwersyteckie czy instytuty badawcze⁸. Zdybała zwraca uwagę, że bez względu na dojrzałość systemu w dyskursie ścierają się dwie tendencje: pierwsza związana ze swoistego rodzaju grupami interesów, z których jedni uczestnicy zyskują a drudzy tracą oraz druga, która polega na stosowaniu swoistej drogi do zwycięstwa stron na zasadzie korzyści dla wszystkich uczestników⁹.

Polityka publiczna a system polityczny

Społeczność funkcjonująca w obszarze kompetencji i oddziaływania państwa czy samorządu napotyka wiele problemów, których nie jest w stanie samodzielnie rozwiązywać. Państwo i samorząd podejmują działania, które poprzez dyskurs (deliberację) w pierwszej kolejności ustalają katalog problemów, porządkują je według pilności i znaczenia dla społeczności. Następnie na podstawie tych ustaleń opracowywany jest plan działania, w którym rozpisane są zadanie, konieczne narzędzia, przypisane zasoby i terminy realizacji.

Polityka publiczna to przede wszystkim takie zaprojektowanie działań, które nie tyle są reaktywne względem zdarzeń zewnętrznych, ile świadome wykorzystanie narzędzi do monitorowania spraw publicznych.

Jako przykład reaktywnej działalności państwa przyjmuje się działania podejmowane przez służby związane z szeroko pojętym bezpieczeństwem obywateli. W tej liczbie są służby medyczne (zdrowie), policja ze wszystkimi wyspecjalizowanymi jednostkami, agencje bezpieczeństwa, wojsko czy straż pożarna¹⁰. Aby owe służby mogły reagować na gwałtowne zdarzenia i okoliczności państwo z ogromnym wyprzedzeniem planuje organizację wymienionych służb, określa zadania (przepisy), zapewnia niezbędną infrastrukturę, zasoby i środki¹¹.

Pozostałe działania państwa służą budowaniu wydajnych rozwiązań instytucjonalnych i materialnych służących obywatelom i tworzonych przez nich społecznościom. Do tych obszarów zalicza się infrastrukturę związaną z komunikacją i transportem (drogi¹², koleje, lotnictwo, który itp.), infrastrukturę energetyczną czy telekomunikację. Wszystkie powyższe działania wymagają finansowania, dlatego istotnym obszarem z punktu systemowego działania państwa jest sprawny system poboru podatków. Część z nich przynależy państwu, które w znaczącej części dystrybuuje je na niższe szczeble, a część stanowi system danin lokalnych (gmina, powiat, województwo).

Mając na uwadze powyższe przykłady można przyjąć, że państwo jako takie podejmuje w wielu obszarach działania systemowe, które poprzedzone są dyskursem, ustale-

⁸ A. Zdybała, *Polityki publiczne*. Warszawa: 2012, s. 100-122.

⁹ A. Zdybała, Tamże, s. 119.

¹⁰ J. Piwowarski (red.), *System zarządzania kryzysowego w Polsce*, Kraków-Katowice: 2018.

¹¹ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. 2007 Nr 89 poz. 590, [dostęp 09.06.2019] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20070890590/U/D20070590Lj.pdf>.

¹² J. Targosz, J. Wiederek, *Sieci komunikacyjne w Polsce 2014-2020*, [w] „Autobusy” nr 6/2018, s. 261-265.

niem priorytetów i ustaleniem kolejności i zakresu działań państwa albo samemu, albo we współpracy z samorządami. W tym zakresie ważna jest zasada subsydiarności, która oznacza, że każdy szczebel władzy realizuje tylko te zadania, których nie jest w stanie wykonać szczebel niższy.

Systemowość działania państwa w sferze polityki publicznej związana jest z realizacją wartości politycznych, których zakres obowiązywania usytuowany jest w dłuższym horyzoncie czasowym niż cykl działań stricte politycznych związanych z rywalizacją ugrupowań politycznych o sprawowanie władzy. Skuteczność podejmowanych działań w zakresie polityki publicznej uwarunkowana jest wartościami politycznym ze szczególnym wyróżnieniem tej, która związana jest z praktykowaniem demokracji.

Sektorowość polityki państwa

Państwo mając na uwadze realizację wartości politycznych, które wynikają z potrzeb obywateli, o czym wspomniano wcześniej, wychodząc od głównych celów związanych z bezpieczeństwem zewnętrznym i wewnętrznym (wszystkie inne wartości wywodzą się z tych dwóch) rozpisuje swoje działania na poszczególne obszary. Później te obszary podlegają priorytetyzacji, co związane jest z dążeniem do uzyskania najlepszych warunków do realizacji celów głównych. Główne cele to strategia, która w pierwszej kolejności sformułowana jest na najbardziej ogólnym poziomie w Konstytucji, później zaś dopiero w programach i planach rządu, który wcześniej w wyborach uzyskał legitymizację swoich pomysłów na realizację wartości politycznych.

Mówiąc o polityce sektorowej państwa należy wskazać politykę, która preferuje określone obszary kosztem innych. Najpowszechniej przyjmuje się, że polityka sektorowa dotyczy przemysłu i rolnictwa, w których to określone dziedziny, produkty uzyskają wsparcia państwa, czy to w formie finansowania rozwoju i innowacji, czy poprzez wsparcia specjalnym wydzielonym systemem opodatkowania, który daje przewagę. Sektorowa polityka ma na celu konkurencyjność krajowej gospodarki na rynkach zewnętrznych, ale związana jest z bezpieczeństwem zaopatrzenia (dostępu do określonych zasobów) i ochroną rynku pracy (bezpieczeństwo zatrudnienia).

Polityka sektorowa to nic innego, jak takie działania rządzących, które kompleksowo wyznaczają cele i kierunki określonego obszaru gospodarki państwa. Biorąc pod uwagę, że Polska od 2004 roku jest członkiem Unii Europejskiej jej polityka sektorowa musi być i jest w jakiejś korelacji z polityką sektorową prowadzoną na całym obszarze tej organizacji. Nie jest to zwykłe powielanie, ale implementacja uwzględniająca lokalne różnice i potrzeby. Zresztą polityką UE jako organizacji jest takie prowadzenie polityki sektorowej, by doprowadzić do wyrównania potencjałów między poszczególnymi terytoriami wchodzącymi w skład Wspólnoty.

Polityk sektorowych jest wiele, ale jak zawsze w zarysowaniu jakiegoś zagadnienia należy wskazać te najbardziej interesujące i mające wpływ na politykę państwa, które poprzez określone narzędzia implementuje wartości polityczne. Wszystko to rozgrywa się

w określonym kontekście czasowym i gospodarczym, które władze każdego szczebla muszą uwzględnić w swoich działaniach¹³.

Rząd polski w relacjach z Komisją Europejską zwracał uwagę w swoich wystąpieniach na takie polityki sektorowe jak:

- transport,
- rolnictwo,
- energetyka,
- technologie informacyjno-komunikacyjne (ICT),
- ochrona środowiska,
- działalność badawczo-rozwojowa (B+R),
- polityka morska.

Rząd polski w stanowisku zwracał uwagę, że polityki sektorowe danego kraju powinny podlegać koordynacji w ramach Wspólnoty, by prowadziły do głębszej integracji gospodarczej i terytorialnej¹⁴.

Transport postrzegany jako przedmiot regulacji i oddziaływania państwa ma szerszy zakres znaczeniowy niż jego potoczne wyobrażenie, które często postrzega tę branżę jako transport osób. Wynika to przede wszystkim z potocznego doświadczenia. Natomiast spojrzenie na transport jako jeden z sektorów troski państwa pokazuje go nam wieloaspektowo jako transport samochodowy, kolejowy¹⁵, lotniczy, wodny (rzeczny) i morski. Polityka rządu polskiego uwzględnia warunki brzegowe tej sfery określane przez Komisję Europejską, która z jednej strony chce wpłynąć poprzez regulacje na obniżenie poziomu hałasu, zmniejszenie zanieczyszczenia powietrza, z drugiej zaś strony przeprowadzić to w taki sposób, żeby nie ograniczać mobilności obywateli. Mowa tu o różnego rodzaju rozwiązaniach określanych mianem multimedialnych, które będą odpowiedzią na wyzwania związane z ochroną środowiska i będą wykorzystywały pewien łańcuch transportowy, na który będą się składać autobusy miejskie, autokary, przewóz pasażerów koleją i wreszcie transport lotniczy¹⁶. Innym i to bardzo poważnym zagadnieniem jest sprawa konkurencyjności transportu zarówno wewnątrz Unii Europejskiej, jak i w relacjach z usługodawcami spoza Wspólnoty. Warto jeszcze zasygnalizować w tym miejscu na problemy związane z konkurencyjnością polskich firm transportowych i restrykcyjne przepisy dotyczące wynagrodzeń kierowców za czas pracy, gdy przewoźnicy świadczą usługi na terytorium Francji.

¹³ Por. G. Masik, *Sektory gospodarcze w badaniach odporności ekonomicznej regionów*, [w] „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, nr 33(1)/2019, s. 117-126.

¹⁴ Załącznik do Stanowiska Rządu Rzeczypospolitej Polskiej do Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Committee of the Regions and the European Economic and Social Committee: Green Paper on Territorial Cohesion – Turning territorial diversity into strength COM(2008) w: https://ec.europa.eu/regional_policy/archive/consultation/terco/pdf/2_national/12_1_poland_pl.pdf [dostęp: 11-08-2019].

¹⁵ P. Świątecki P., *Przekształcenia polskiego prawa kolejowego*, [w] „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Kadr Menedżerskich”, nr 3(2018), s. 130-133.

¹⁶ A. Jaskólski, *Założenia polityki transportowej Unii Europejskiej w XXI wieku. Uwarunkowania, wyzwania, strategie działania*, [w] „Rocznik Integracji Europejskiej” nr 7-2013, s. 283-286; Świątecki P., *Sytuacja prawna lotniska*, [w] „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Kadr Menedżerskich” nr 5 (2020), s. 23-29.

Rolnictwo z racji naturalnych ograniczeń i zależności od pogody i zdecydowanie mniejszej stopy zwrotu nakładów niż w innych sektorach zawsze znajdowało się pod szczególną kuratelą państwa. Wydzielone było i jest ministerstwo rolnictwa, które organizuje sektorowe regulacje i infrastrukturę służącą rolnictwu. Owszem nie ma już rolnictwa państwowego, ale bez wsparcia państwa branża nie byłaby w stanie funkcjonować, konkurować i się rozwijać. Mamy tu do czynienia z ciągłym interwencjonizmem państwa, które poprzez stosowane środki i regulacje stara się utrzymać opłacalność i wielkość produkcji rolnej. Biorąc pod uwagę, że otoczenie rolnictwa związane z przetwórstwem i dystrybucją żywności ciągle się zmienia, to i regulacja państwa też podlegają zmianom. Państwo starając się chronić miejsca pracy w rolnictwie (bezpieczeństwo zatrudnienia) stara się wpływać na jego opłacalność poprzez różnego rodzaju dopłaty lub korzystne finansowanie modernizacji w rolnictwie (zakup sprzętu, środków wzrostu itp.), protekcjonizm polegający na nakładaniu ceł na produkty rolne sprowadzane z zagranicy, wprowadzenie kontyngentów ilościowych, a także stymulacja eksportu żywności poprzez dopłaty do eksportu. Państwo także wpływa (ingeruje) na rynku wewnętrznym poprzez interwencyjne skupunki produktów, ustalanie cen minimalnych, udzielanie kredytów na preferencyjnych warunkach, inwestycje w infrastrukturę taką jak melioracje terenów rolnych, rekultywacja gruntów które uległy degradacji przemysłowej, czy budowa silosów na składowanie zbóż i rzepaku. Istotnym elementem oddziaływania państwa jest także stworzenie takich mechanizmów podatkowych i ulg, które zatrzymałyby siłę pobocza na wsi.

Energetyka stanowi wrażliwy sektor aktywności państwa, który ściśle wiąże się z polityką bezpieczeństwa. Nawet jeśli firmy związane z produkcją, przesyłem i sprzedają energii są prywatne, to państwo zastrzega sobie istotne decyzje dotyczące ich funkcjonowania i stosowanych cen. Energia jest istotnym produktem dla obywateli i dla przemysłu. Kluczowe jest tu wskazanie, że polityka sektorowa dotyczy energii i odnosi się do energii elektrycznej, ale i gazu ziemnego oraz produktów naftowych i paliw alternatywnych. Państwo patrzy na energetykę w aspekcie wartości, jaką jest bezpieczeństwo energetyczne państwa, dlatego nie może ograniczać się wyłącznie do źródeł energii i kanałów jej dystrybucji, ale także ma wzgląd na jej bilans. W zakresie bilansu energetycznego ważne jest spojrzenie na inwestycje i innowacyjność związaną ze zmniejszeniem energochłonności jednakowo w przemyśle, w transporcie czy ogrzewaniu mieszkań. W tej ostatniej sprawie przewiduje się termomodernizacje, które w istotnym udziale zmniejszy zapotrzebowanie na energię przez odbiorców w gospodarstwach domowych¹⁷, a w konsekwencji wpłynie na całokształt bilansu energetyczny w Polsce¹⁸. Najważniejsze w działaniu państwa przy realizacji polityki sektorowej w tym zakresie będzie zapewnienie "(1) bezpieczeństwa energetycznego,

¹⁷ Ustawa z dnia 6 grudnia 2018 r. o zmianie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów oraz niektórych innych ustaw, [w] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000051/O/D201900051.pdf> [dostęp: 2020-06-25]; Termomodernizacja – opis programu, [w] <https://www.gov.pl/web/rozwoj/termomodernizacja> [dostęp: 2020-06-25].

¹⁸ Ministerstwo Energii, 2018, Polityka Energetyczna Polski do 2040 roku (PEP2040), [w] <https://www.gov.pl/attachment/ba2f1afa-3456-424d-b3bf-0de5a639849e> [dostęp: 11-08-2019].

(2) konkurencyjności gospodarki i poprawę efektywności energetycznej, (3) ograniczenia wpływu energetyki na środowisko¹⁹.

Informacja i jej przepływ zawsze miały wpływ na bezpieczeństwo państwa, dlatego wszelkiego rodzaju technologie związane z wytwarzaniem informacji, przechowywanie i dystrybucją należą do najwrażliwszych obszarów. Mówi się o tym w aspekcie informacji chronionej i ważnej dla bezpieczeństwa, ale i w aspekcie wolności i swobody komunikacji obywateli. Rozwój infrastruktury komunikacyjnej związanej z Internetem, telefonią, telewizją, telefonią mobilną i satelitarną, radio, telewizją, ale także serwery, dyski twarde stacjonarne i przenośne, dyski CD/DVD, taśmy magnetyczne, sieci telekomunikacyjne, w tym światłowody stanowią nierozerwalny system w funkcjonowaniu każdej społeczności. W aspekcie działania władzy publicznej, a gmina jest jej podstawową jej częścią, ogromne znaczenie ma prowadzenie Biuletynu Informacji Publicznej (BIP)²⁰. Organy władzy publicznej zobowiązane są umieszczać tam wszystkie ważne dla obywateli informacje. Nadto należy dostrzegać obok tych oficjalnych kanałów komunikacji różnego rodzaju usługi związane z portalami społecznościowymi, komunikatorami, witrynami przekazującymi informacje itp. Ten obszar jest bardzo wrażliwy na wrogie oddziaływanie i jako taki podlega szczególnej ochronie zarówno w aspekcie bezpieczeństwa państwa, jak i w zakresie prywatności obywateli, którzy w jakimś zakresie korzystają z tych technologicznych możliwości.

Społeczność rozumiana jako wszyscy zamieszkujący terytorium danego państwa, ale każdy z regionów i pomniejszych obszarów oddzielnie, żyją w przestrzeni określonej mianem środowiska. Są jego integralną częścią, ale i siłą przekształcająca to środowisko. Człowiek jako gatunek zdominował całość planety, jego aktywność gospodarcza, przemysłowa, środki transportu, metody pozyskiwania i wytwarzania energii, ogromne skupiska, produkcja żywności i opakowań, towarzyszący hałas wpływają na człowieka, ale i na ten obszar, który on zajmuje.

Państwo w swoich działaniach ma na uwadze środowisko jako wartość polityczną, bo chronioną dla dobra obywateli. Diagnostyka krytyczne obszary, wskazuje zakres i metody ich ochrony, wskazuje odpowiedzialnych za ochronę na szczeblu państwowym i lokalnym (służby i agendy państwowe) i określa sankcje za działania przeciwko środowisku. Regulacje w tym zakresie w formie ustawowej na bardzo szeroką skalę i w związku z dostosowywaniem polskiego prawodawstwa do wymogów ówczesnej Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (później Unia Europejską) zostały podjęte w 2001 roku i objęły większość kluczowych obszarów i działań mających wpływ na środowisko. Sama ustawa "Prawo ochrony środowiska"²¹ podlegała w kolejnych latach uzupełnieniom i zmianom

¹⁹ Polityka energetyczna Polski 2040. Analiza kierunków najważniejszych zmian, [w] <https://leonardo-energy.pl/artykuly/polityka-energetyczna-polski-2040-analiza-kierunkow-najwazniejszych-zmian/> [dostęp: 11-08-2019].

²⁰ Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, Dz. U. 2001 Nr 112 poz. 1198, [w] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011121198/U/D20011198Lj.pdf> [2020-06-25].

²¹ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. "Prawo ochrony środowiska", Tekst ujednolicony, [w] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20130001232/U/D20131232Lj.pdf> [dostęp: 11-08-2019].

zachowując kluczowy cel i regulacje. Wszystkie działania państwa w tym zakresie odwołują się do zasady zrównoważonego rozwoju, który polega na tym, co zapisano w "The Worker Establishment Characteristics Database" (tez. Raport Brundtland): "na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie"²².

Polityka sektorowa państwa w zakresie badań i rozwoju (B+R) związana jest z tworzeniem warunków prawnych i finansowych dla tego, co można nazwać działaniami poznawczymi wykorzystującymi metodologię naukową w celu poszerzenia wiedzy. Zakres tej wiedzy odnosi się przede wszystkim do człowieka, który jest jednocześnie jej podmiotem i przedmiotem, dotyczy kultury i społeczeństwa i co najważniejsze celem tak konstruowanych warunków jest znajdowanie praktycznego zastosowania dla tej nowej wiedzy.

Sektorowe spojrzenie państwa na tę działalność obejmuje takie rodzaje badań jak (1) badania podstawowe, które mają charakter eksperymentalny lub teoretyczny i nie zawsze poza poszerzeniem wiedzy mają zastosowanie praktyczne; (2) badanie przemysłowe, które mają na celu odkrycie nowej wiedzy i praktyczne jej wykorzystanie do opracowania nowych produktów lub technologii, usług itp.; (3) i wreszcie prace rozwojowe, których celem jest wchodzenie w posiadanie, nabywanie i wykorzystanie wiedzy, umiejętności, technologii i działalności gospodarczej w celu tworzenia nowych projektów i produktów oraz usług, które w istotnym stopniu pozwalają opracować ulepszenia produktów lub usług, czy technologii. Prowadzenie działalności gospodarczej w wymienionych wyżej obszarach regulowane jest "Ustawą o podatku dochodowym od osób fizycznych"²³ oraz "Ustawą o podatku dochodowym od osób prawnych"²⁴ i ma na celu poprzez ulgi i odpisy podatkowe wspierać ten obszar gospodarki. Państwo postrzega jako istotne składowe działalności badawczo-rozwojowej (1) jednostki naukowe i badawczo rozwojowe takie jak: Polska Akademia Nauk, państwowe jednostki działające na podstawie "Ustawy o instytutach badawczych"²⁵, inne jednostki o charakterze prywatnym, które według Polskiej Klasyfikacji Działalności przypisane są do działu 72 "Badania naukowe i prace rozwojowe. (2) Dalej wymieniana jest jednostka obsługi nauki, na które składają się biblioteki, archiwa naukowe, stowarzyszenia o charakterze naukowym i inne podobne im jednostki; (3) jednostki rozwojowe, które są częścią podmiotów gospodarczych o charakterze przemysłowym z własnym zapleczem laboratoryjnym, biurami konstrukcyjnymi czy zakładami związanymi z rozwojem techniki, których działalność jest prowadzona równolegle z działalnością

²² Cytowane za: J. Siekierski, M. Bukowska, *Zrównoważony rozwój jako koncepcja w naukach ekonomicznych*, [w] „*Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*”, nr 8/2008, s. 362.

²³ Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, Tekst ujednolicony, Art. 26e-26g, [w] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001509/U/D20181509Lj.pdf> [dostęp: 12-08-2019].

²⁴ Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Tekst ujednolicony, Art. 16d, [w] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920210086/U/D19920086Lj.pdf> [dostęp: 12-08-2019].

²⁵ Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych, Tekst ujednolicony, [w] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000736/U/D20180736Lj.pdf> [dostęp: 12-08-2019].

produkcyjną i wreszcie (4) szkoły wyższe, których podstawowym zadaniem oprócz dydaktyki jest prowadzenie działalności badawczej i ostatnie (5) inne jednostki związane ze szpitalami, które prowadzą poza podstawowymi zadaniami prace badawczo-rozwojowe.

I wreszcie polityka morska wymieniona na początku tej części jako jedna z polityk sektorowych państwa. Jest ona ściśle powiązana ze zintegrowaną polityką morską Unii Europejskiej, która już w 2007 roku nakreśliła jej ramy dla wszystkich państw wchodzących w skład tej wspólnoty. W wydanym wówczas dokumencie wskazano, że morze stanowi z jednej strony bardzo intensywny obszar oddziaływania ze względu na korzyści, jakie osiągają państwa mającego do niego dostęp (szlaki komunikacyjne, pozyskiwanie żywności, wydobywanie z dna morskiego surowców itp.), z drugiej zaś wykorzystywanie morza jest błą intensywne i zagrażające środowisku morskemu, które zdegradowane przestanie przynosić korzyści. Celem ówczesnego wystąpienia było wskazanie, że należy znaleźć równowagę między potrzebami gospodarki UE a zachowaniem potencjału morza jako obszaru gospodarowania i wykorzystywania. Wskazano, że wszystko to należy odczytywać w kontekście postępującej globalizacji i zmian klimatycznych²⁶. Równocześnie z tym komunikatem państw członkowski UE zaczęły tworzyć własne strategie dotyczące tej części gospodarki, gdzie sektorowość polityki morskiej została osadzona w kontekście unijnym. W tej chwili w Polsce obowiązuje dokument przyjęty w 2015 roku o nazwie "Polityka morska Rzeczypospolitej Polskiej (z perspektywą do 2030 roku)"²⁷. Zawarte w nim są zapisy dotyczące wzmocnienia gospodarczego polskich portów, konkurencyjności transportu morskiego, bezpieczeństwa na morzu, ochrony środowiska z jednoczesnym podjęciem działań związanych z poprawieniem jego jakości oraz ochroną brzegu morskiego, prowadzenie badań morskich i rozwój szkolnictwa morskiego, wykorzystanie zasobów morskich ze szczególnym uwzględnieniem rybołówstwa czy rozwój turystyki morskiej.

Wymienione i przedstawione powyżej rodzaje polityk sektorowych państwa nie wyczerpują wszystkich, ale ich przedstawienie miało na celu wskazanie najważniejszych kierunków i zilustrowanie, na czym to polega.

Narzędzia polityki publicznej służące realizacji wartości

Polityka publiczna jest skupiona na sprawowaniu władzy, która jest jej immanentną częścią. Władze sprawują politycy z wykorzystaniem wsparcia administracji, która im podlega i realizuje określone zadania zarówno na szczeblu państwowym, jak i na poziomie samorządowym, który współuczestniczy w realizacji zadań publicznych.

Każdy ze szczebli władzy publicznej, aby być skutecznym w rządzeniu, posługuje się określonym instrumentarium, które odpowiednio użyte pozwala realizować wyznaczone cele.

²⁶ *Zintegrowana polityka morska*, KOMA(2007) 575, 10.10.2007, [w] https://www.gov.pl/documents/528248/541918/Niebieska_Ksiega.pdf/fe527108-33c3-2e63-97f0-47707ed38003 [dostęp: 12-08-2019].

²⁷ *Polityka morska Rzeczpospolitej Polskiej (z perspektywą do 2030 roku)*, [w] https://www.gov.pl/documents/528248/541918/Polityka_Morska_RP.pdf/be2520f9-38b9-6e5a-6c65-b49e2f3e6b4d [dostęp: 13-08-2019].

Do najbardziej podstawowych narzędzi polityki publicznej się zalicza:

- informowanie, czyli komunikowanie się z podmiotem władzy, jakim są obywatele;
- interwencje podejmowane przez władzę: działania w sytuacjach ekstraordynaryjnych, ale przypisanych do zadań władzy publicznej;
- kształtowanie sfery ekonomicznej przez określanie obciążeń podatkowych, zwolnień podatkowych, dofinansowania itp.;
- wszelkiego rodzaju regulacje, które zobowiązują lub nakazują określone zachowania, działania lub powstrzymywanie przed określonymi aktywnościami;
- określenie w formie zapisów przestrzeni i swobody działania obywateli i podmiotów o charakterze gospodarczym, określenie dopuszczalnych ram działalności.

Najbardziej podstawowym i pierwszym narzędziem jest informacja, poprzez którą władza publiczna każdego szczebla informuje obywateli o swoich zamiarach, środkach jakich zamierza użyć do ich realizacji, koniecznym zaangażowaniu obywateli, kosztach, skutkach dla określonych grup i podmiotów znajdujących się w sferze oddziaływania władzy. Poza aktywnością w tym zakresie podejmowaną z inicjatywy władzy publicznej z wnioskiem o konkretną informację może wystąpić każdy obywatel i władza publiczna ma obowiązek mu takiej informacji udzielić. Aktywność w tym zakresie wykazują obywatele, ale przede wszystkim dziennikarze działający w interesie publicznym, którzy opisują różnego rodzaju zjawiska i zdarzenia dotyczące sfery publicznej. Można na tę sferę spojrzeć w dwóch aspektach: długofalowo i krótkoterminowo. Ten pierwszy aspekt jest realizowany w ciągu wielu lat i to bez względu na zmiany w samym obrębie egzekutywy i legislatury władzy publicznej. Dotyczy on między innymi edukacji obywatelskiej, która polega przede wszystkim na opracowaniu i realizowaniu programów edukacyjnych w szkołach na poziomie podstawowym i średnim. Programy ulegają zmianom i modyfikacjom w zależności od priorytetów, jakie stawiają sobie aktualnie rządzący, ale podstawowy kierunek jest taki, aby obywatele byli przygotowani do partycypacji w wyłanianiu władzy, uczestniczeniu w jej sprawowaniu i kontrolowaniu. Ta forma informowania przede wszystkim pokazuje i uczy o tym, jak zbudowane jest państwo, jakie są poszczególne szczeble sprawowania władzy w imieniu obywateli, jak tworzone jest prawo, jakie są konstytucyjne ramy funkcjonowania państwa, możliwości zmian w jego funkcjonowaniu i przede wszystkim wskazanie, gdzie w tym wszystkim jest obywatel. To wszystko służy rozwojowi i poczuciu obywatelskości, by każdy mógł poczuć się obywatelem państwa. W następstwie tym należy wspomnieć, że tego typu instrument wychowania służy budowaniu i umacnianiu społeczeństwa obywatelskiego zakorzenionego i świadomego swojego państwa we wszystkich jego przejawach i na każdym poziomie. Jest to postulat maksymalistyczny, do którego dąży każda władza oczekująca zaangażowania obywateli²⁸.

²⁸ M. Rachwał, *Współczesna demokracja a społeczeństwo obywatelskie na przykładzie Polski*, [w] „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” nr 2 (2011) s. 21, <https://doi.org/10.14746/ssp.2011.2.02>.

Sięganie rządzących po aktywność obywateli miało już miejsce w czasach starożytnych począwszy od Arystotelesa, który pisał o "koinonia politike" poprzez Cyserona opisującego polityczny wymiar społeczeństwa jako "societas civilis". Tym miejscu warto zaznaczyć, że aż do XVIII wieku to określenie miało konotację nieco inną niż współczesna i odnosiła się stricte do państwa jako takiego²⁹. Później dopiero zaczęto postrzegać społeczeństwo obywatelskie jako coś wykraczające poza państwo i jego regulacje. Państwo jakby stawiało się wewnętrzną strukturą społeczeństwa obywatelskiego, które je kształtuje i dostosowuje do swoich potrzeb. Obywatelskość jest kategorią moralną i ma wpływ na kształtowanie rzeczywistości, potrafi ją zmieniać³⁰.

Drugim elementem długofalowej polityki informacyjnej realizowanej w ramach polityki publicznej jest szeroko rozumiane doradztwo czy doradzanie obywatelom. Związane jest to z organizowaniem choćby punktów informacyjnych (czasowych lub stałych), które przekazują oczekiwaną informację, prowadzenie stron internetowych z odpowiednią skonfigurowaniem wyszukiwania zagadnień, czy to, co wynika z przepisów prawa Biuletyn Informacji Publicznej.

I wreszcie trzecim elementem polityki, jest bieżące informowanie obywateli o działaniach władzy, które realizowane jest na bieżąco poprzez komunikaty, konferencje prasowe, spotkania z obywatelami/wyborcami, działania w terenie, czy przyjmowanie obywateli w urzędach. Często jest to prowadzone według określonego scenariusza i służy przekonaniu obywateli o słuszności działań podejmowanych przez władzę publiczną. Można by na ten temat przedstawić wiele różnych opinii i wskazań, ale nie jest to kluczowym przedmiotem rozważań tej dysertacji.

Jednym z istotnych narzędzi polityki publicznej jest bezpośrednia interwencja państwa w sprawy istotne dla obywateli. Odbывается się to zwłaszcza w sytuacji zagrożenia istotnych interesów związanych z bezpieczeństwem publicznym. Można mówić o różnorodnych rodzajach bezpośrednich interwencji takich jak:

- siłowa interwencja realizowana przez policję, wojsko i podobne im służby wyposażone w instrumenty przymusu i oddziaływania;
- kontrola służb związanych z ochroną środowiska i zdrowiem;
- działania ratownicze podejmowane przez straż pożarną (zagrożenie ogniem, zagrożenie chemiczne itp.);
- kontrole i zabezpieczenia podejmowane przez służby sanitarne i weterynaryjne.

Te i inne rodzaje interwencji składają się na stan bezpieczeństwa społecznego realizowanego w ramach aktywności i obowiązków państwa i jego polityki publicznej³¹.

Nie bez znaczenia jest fakt, że w ramach polityki publicznej państwa co jakiś czas opracowuje i aktualizuje swoje zadania dotyczące bezpieczeństwa narodowego, które dotyczą takich obszarów jak miejsce państwa w wymiarze globalnym, regionalnym

²⁹ M. Rachwał, Tamże, s. 22.

³⁰ G. Weigel, *Ostateczna rewolucja: Kościół sprzeciwu a upadek komunizmu*, Poznań: 1995, s.12.

³¹ A. Mielczarek, *Istota i stan bezpieczeństwa społecznego Polaków na początku XIX w.*, [w:] G. Górski i in. (red.) *Bezpieczeństwo w Polsce i Europie. Wybrane aspekty*, Toruń: 2019, s. 229-250.

i krajowym. Mając to na uwadze Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, w którym opracowano "Strategię Bezpieczeństwa Narodowego RP" w szczególności odnosi i opisuje narzędzia polityki publicznej na płaszczyźnie działań obronnych, ochronnych, społecznych i gospodarczych³².

Kolejnym bardzo ważnym narzędziem stosowanym w polityce publicznej są instrumenty ekonomiczne, poprzez które państwo i administracja publiczna pozyskuje środki (jest to świadczenie pieniężne na rzecz państwa lub samorządu) na realizację zadań publicznych. Państwo lub samorząd przeznaczają je na rozwój infrastruktury (drogi, linie energetyczne, regulacje rzek), składowe bezpieczeństwa jak wojsko i policja czy straż pożarna, oświata i służba zdrowia, by poprzestać na wymienieniu najważniejszych. Podatki to dwa rodzaje poboru: bezpośrednie od dochodów osób fizycznych i spółek oraz pośrednie, które związane są z konsumpcją (zakupami), czyli VAT i akcyza. Do tego można dodać jeszcze cła, podatki od nieruchomości, od posiadania środków transportu, psa itp. Państwo i władza publiczna dysponując środkami finansowymi pobranymi w formie podatków i innych opłat może wykorzystać je na różnego rodzaju subsydia (subwencje), które stanowią pomoc finansową udzielono określonym podmiotom w celu wsparcia ich działalności. Państwo najczęściej wspiera samorządy, które realizują część zadań władzy publicznej (m.in. oświata), ale subwencję otrzymują też partie polityczne (kryterium stanowi wynik wyborczy), przedsiębiorcy, organizacje społeczne, czy osoby fizyczne. Subwencje stanowią pomoc finansową nieodpłatną i bezzwrotną. Są zapisane w budżecie państwa i muszą być wypłacone. Wśród instrumentów polityki publicznej wymienia się jeszcze dotacje, które mają charakter uznaniowy oraz granty, które mają one szersze zastosowanie niż aktywność państwa, ale w tym przypadku postrzegane są jako jedno z narzędzi władzy publicznej. Państwo w swoim budżecie wydziela określone kwoty, wyznacza dysponentów (ministerstwa lub agendy państwowe), którzy na podstawie określonego kryterium udzielają wsparcia finansowego np. na badania naukowe, na tworzenie dzieł artystycznych, czy realizację ważnych projektów o charakterze społecznym.

Powyższe działania władzy publicznej zarówno na szczeblu państwowym, jak i na szczeblu lokalnym opierają się na prawie do formalnego regulowania różnego rodzaju sfer życia publicznego. Stanowienie prawa (legislacja) realizowane jest przez organy państwowe (sejm, Senat, Prezydent), ale i przez organy samorządowe na poziomie województwa, powiatu czy gminy. Regulacja o charakterze prawnym jest realizowana wtedy, gdy pojawiają się w przestrzeni publicznej zachowania i działania o charakterze konfliktu. Zadaniem jest usunięcie lub rozstrzygnięcie, które spowoduje płynne funkcjonowanie regulowanego obszaru znajdującego się we właściwości polityki publicznej.

Wolny rynek jest pewnym postulatem władzy publicznej, który miałby w jej imieniu rozwiązać wiele problemów bez udziału władzy. W tym miejscu należy zauważyć, że wolny rynek to swoistego rodzaju deklaracja, natomiast istotniejsze są ramy prawne, które władza określa dla tej wolności. Rządzący decydują o tym, co wolno, a więc o tym, co jest poza za-

³² Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej (2014) [15-08-2019] <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf>.

interesowaniem władzy oraz to, czego nie wolno robić w tak zakreślonej przestrzeni działalności gospodarczej. Zresztą ta aktywność wiąże się ściśle z systemem podatkowym, który ma znaczenie dla pozyskania środków na prowadzenie polityki publicznej.

Wymienione powyżej narzędzia polityki publicznej są wydzielone nieco sztucznie, bo tak naprawdę wszystkie elementy są ze sobą sprzężone i trudno wyobrazić sobie funkcjonowanie władzy posługującej się tylko jednym z nich.

Delegowanie uprawnień na szczebel lokalny

Do 1990 roku Polska była krajem z podziałem na województwa i gminy, jednakże szczeble województwa i gminy nie posiadały własnej podmiotowości. Stanowiły jedynie rodzaj punktu pośredniczącego w przekazywaniu decyzji i rozstrzygnięć podejmowanych na szczeblu centralnym. Rolą wojewódzkich i gminnych rad narodowych było potwierdzanie decyzji, które zapadały wyżej, często były to decyzje organów partyjnych, które później były implementowane na poziomie sejmu i rządu jako decyzje państwowe. Rozpad obowiązującego od wojny systemu rządów monopartii z układem dwóch stronnictw satelickich oraz doświadczenie ruchu Solidarność sprawiły, że postanowiono wrócić do samorządności na poziomie gminy, która odtąd samodzielnie miała podejmować i rozwiązywać wiele zadań. Nie wchodząc w szczegóły wprowadzonych zmian odtąd obywatele uzyskali realny wpływ na wybór radnych i pośrednio na wybór wójtów, burmistrzów i prezydentów. Ostatecznie kolejna reforma przeprowadzona w roku 1998 doprowadziła do oddzielenia organu stanowiącego lokalne prawo do egzekutywy i od 2002 roku wójta, burmistrza i prezydenta mieszkańcy gminy mogli wybierać w wyborach bezpośrednich.

W tak przygotowanej reformie nakreślono podstawowe zadania gmin i samorządów szczebla powiatowego i wojewódzkiego. Są one w ścisłej korelacji z tym, co zapisano w "Europejskiej Karcie Samorządu Lokalnego" przejętej przez Radę Europy w 1985 roku³³, w której w art. 3 p.1 jest napisane: "Przez samorząd lokalny rozumie się prawo i rzeczywistą zdolność wspólnot lokalnych do regulowania i zarządzania, w ramach prawa, na ich własną odpowiedzialność i na rzecz ich ludności, istotną częścią spraw publicznych". Przytoczone zdanie z Karty pokazuje czego brakowało w Polsce w okresie do 1990 roku. Po ponad pięćdziesięciu latach przywrócono to, co było naturalną formą funkcjonowania i istnienia wspólnot lokalnych.

Samorządy lokalne uzyskały umocowanie w Konstytucji Rzeczypospolitej i ustawach, które zapisy Karty ustanowiły częścią systemu prawnego organizującego samorząd. Konstytucja określa, że podstawową jednostką samorządu jest gmina natomiast ustawa może ustanawiać inne (powiaty, województwo), tak więc o ile powiat lub województwo można znieść ustawą, o tyle gmina jest chroniona zapisem w najwyższym akcie prawnym (art. 164 ust. 1 Konstytucji RP). Karta mówi o potrzebie jasnego sprecyzowania kompetencji

³³ Do polskiego systemu prawnego przyjęty ten dokument w 1994 roku, Dz.U. 1994 Nr 124 poz. 607. Pierwotna nazwa dokumentu to Europejska Karta Samorządu Terytorialnego, Nazwę dokumentu skorygowała w 2006 roku Anna Fotyga Minister Spraw Zagranicznych RP.

wspólnot lokalnych, które w sposób zgodny prawem i w pełnej swobodzie będą mogły podejmować wszelkie działania, których prawo nie zastrzega innym władzom publicznym. Chodzi tu przede wszystkim o delegowanie uprawnień władzy publicznej centralnej lub regionalnej na szczebel lokalny. I to, co najistotniejsze to wskazanie, że wspólnoty lokalne (gminy) powinny mieć swobodę w dostosowaniu sposobu realizacji delegowanych uprawnień do lokalnych uwarunkowań (Karta, art. 4 ust. 5). Ważne jest także wskazanie, że wspólnoty lokalne powinny być adresatem konsultacji, o ile pewne decyzje na szczeblu centralnym, wojewódzkim lub powiatowym będą ich dotyczyć (Karta, art. 4 ust. 6).

Każda z jednostek samorządu terytorialnego (lokalnego), gmina, powiat czy województwo wykonują i realizują zadania wynikające z ustaw określających ich kompetencje. "Samorząd terytorialny jest integralną częścią ustroju państwa, która realizuje określone pule zadań publicznych"³⁴. Poza zadaniami wynikającymi z przypisanych konstytucją i ustawami samorządy mogą wykonywać i wykonują zadania zlecone przez organy centralne na mocy porozumień. Jeśli gmina, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego otrzyma nowe zadania na podstawie ustawy lub porozumienia, to powinna mieć zapewnione środki na ich realizację o dopuszczalne prawem zwiększenie dochodów własnych gminy lub poprzez przekazanie określonej subwencji. Zadania zlecone dotyczą między innymi prowadzenia spraw związanych z zasiłkami z pomocy społecznej, urzędem stanu cywilnego, wydawanie dowodów osobistych, prowadzenie spisu wyborców, szkolenia z zakresu obrony cywilnej i inne³⁵. Niektóre obowiązki gmina przejmuje na podstawie zawarcia umowy z wojewodą lub na podstawie porozumień zawartych z powiatem, lub województwem. Przekazanie tych zadań jest wyjątkiem od reguły³⁶, która stricte jest zapisana w Konstytucji w art. 164 ust. 3: "Gmina wykonuje wszystkie zadania samorządu terytorialnego niezastrzeżone dla innych jednostek samorządu terytorialnego". Z delegowaniem uprawnień jest też pewien kłopot, który czasami muszą rozstrzygać sądy administracyjne. Jednym z podstawowych błędów popełnianych w zawieranych porozumieniach są sytuacje, gdy przejmujący zadanie deleguje je dalej do innego szczebla. Takiej możliwości nie ma, gdyż przejmujący zadanie nie może przekazać go dalej, bo to prawo dotyczy tylko zadań i obowiązków będących we właściwości danej jednostki samorządu terytorialnego lub organu.

Realizacja wartości politycznych na szczeblu lokalnym

Mając na względzie powyższe uwagi należy zastanowić się i wyjaśnić, jak wartości polityczne mogą być i są realizowane na szczeblu lokalnym. Czy w ogóle jest możliwe i jak się to ma do wartości politycznych w ogóle.

³⁴ H. Szczechowicz H., *Wykonywanie zadań publicznych w jednostkach samorządu terytorialnego*, [w] „Zbliżenia Cywilizacyjne” nr 11/2015, s. 256, <https://doi.org/10.21784/ZC.2015.013>.

³⁵ H. Szczechowicz, Tamże, s. 260-261.

³⁶ L. Jaworski, *Przekazanie kompetencji to wyjątek, a nie reguła*, [w] „Rzeczpospolita” z 17-04-2015 <https://www.rp.pl/artykul/1193241-Przekazanie-kompetencji-to-wyjatek--a-nie-regula.html> [19-08-2019].

Na sprawy polityczne i publiczne należy patrzeć jako na całość o szczególnej złożoności i wewnętrznej zależności. Wynika to przede wszystkim z konstytucyjnego usytuowania samorządu terytorialnego na poziomie gminy jako podstawowej składowej państwa. Gmina ze swoimi zadaniami własnymi, jak i powierzonym realizuje dobro wspólne, które przejawia się i jest określane przez wartości polityczne będące wspólnym wyborem, na którym zasadza się funkcjonowanie państwa jako całości i państwa z jej sprawami publicznym, które realizowane są na szczeblu lokalnym.

Każdy obywatel przede wszystkim jest częścią swojej małej ojczyzny jaką jest gmina, gdzie jest realizowana i zaspokajana większość jego spraw. Gmina jest najmniejszym i najbardziej podstawową przestrzenią, w której funkcjonuje obywatel i poprzez którą się identyfikuje z publicznym otoczeniem. Wartości polityczne są przede wszystkim wyrazem interesów o charakterze indywidualnym grupowym i ogólnospołecznym. O wiele prościej, a przez to skuteczniej, jest realizować te wartości, które mają najszerzy zasięg i aprobatę obywateli. Wartości polityczne na poziomie lokalnym odnoszą się i są w korelacji z interesem ekonomicznym, socjalnym, ideologicznym i wreszcie kulturalnym. Często bywa tak, że część wartości (sposób postrzegania tego, co ważne) są zbieżne, część ma charakter rozbieżny, a bywają i takie sytuacje, że występuje sprzeczność. W tej ostatniej sytuacji reprezentanci władzy na szczeblu lokalnym zmuszeni są wyważyć w jakim zakresie mogą realizować poszczególne wartości (chodzi o interesy jednostek owe i grupowe) bez naruszenia reguł dobra wspólnego jako najwyższej wartości. Wartość z istoty swej wymaga zaspokojenia poprzez nadanie jej odpowiedniej rangi w uchwałach i priorytetach lokalnej władzy oraz w realizacji. Zanim to jednak to nastąpi obywatele poprzez udział w wyborach, które są formą uczestniczenia w życiu publicznym i wyrażania swoich preferencji, co do wartości politycznych realizowanych na szczeblu lokalnym. Władza i sposób jej rządzenia jest odpowiedzią na potrzeby mieszkańców, które wynikają z akceptowanych przez nich wartości politycznych³⁷. Swoistego rodzaju problemem demokracji jako takiej, a zwłaszcza na poziomie lokalnym, jest niski poziom partycypacji³⁸ obywateli, którzy w dość niskim stopniu biorą udział w wyborach, referendach, konsultacjach o charakterze lokalnym, stąd legitymizacja władzy jest na dość niskim poziomie, choć władz jako taka jest legalna i w pełni uprawniona do podejmowania decyzji w zakresie wynikającym z ustaw i powierzonych jej spraw. Partycypacja obywateli jest wartością, którą władze lokalne po winny rozwijać i zwiększać jej zasięg. Są to aktywne spotkania władzy poprzez spotkania z mieszkańcami osiedli, wsi, ale i konsultacje, obecność i wizje lokalne na miejscu ważnych zdarzeń na obszarze gminy tak, aby obywatele widzieli wybranych przedstawicieli nie tylko w oficjalnych przekazach³⁹. Coraz częściej badacze dostrzegają, że o wartościach politycznych zaczyna się mówić w kategoriach produktów, a polityka jako taka staje się jedną z form marketingu, któremu dla odróżnienia dodaje się przymiotnik

³⁷ K. Tybuchowska-Hartlińska, *Partycypacja obywatelska na poziomie lokalnym*, [w] „Preferencje Polityczne” nr 3/2012, s. 215-216, <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.94199>.

³⁸ M. Frykowski, I. Jażdżewska, *Środowisko społeczne gmin wiejskich jako czynnik zróżnicowania kapitału społecznego*, [w] F. Byłok, A. Kwiatek (red.) *Oblicza kapitału społecznego. Studium teoretyczne i empiryczne*, Częstochowa: 2009, s. 71-84.

³⁹ K. Tybuchowska-Hartlińska, *Tamże*, s. 216-217.

“polityczny”. Przestrzeń zaś na której to wszystko się rozgrywa jest już nie tyle obszarem dobra wspólnego i sceną, na której prezentuje się własne pomysły, ile “rynkiem politycznym”. Wartości polityczne stały się różnorodną gamą produktów handlowych podanych w odpowiednim opakowaniu⁴⁰. Przy marketingu politycznym traktującym scenę polityczną jako rynek, na którym oferowane są produkty polityka widzi w wyborcach potencjalnego nabywcę, natomiast oferentem są politycy i ich stronnictwa, które niczym przedsiębiorstwa produkcyjno-handlowe lokują na tym rynku swoje produkty. Obywatel stanowi jedną ze stron potencjalnej transakcji politycznej i jest klientem, który ma jakieś niezaspokojone w zakresie wartości politycznych potrzeby, a jeśli nawet nie jest ich świadomy, to poprzez odpowiednią narrację drugiego uczestnika rynku, czyli oferenta (stronnictwo polityczne) ta potrzeba jest wzbudzana. Mamy wówczas do czynienia z sytuacją potrzeby i możliwości zaspokojenia potrzeb. Obydwie strony uczestniczące w grze rynkowej mają możliwość porozumiewania się i zawierania transakcji. W przypadku sceny politycznej będzie to forma wyborów, poprzez które dokonuje się swoisty formalny kontrakt dotyczący wartości politycznych, które demokratyczna większość chce uzyskać, a strona oferująca (polityk, politycy) zobowiązują się zrealizować. Ów produkt wymiany na rynku politycznym podlega szczególnej obróbce i dopasowaniu do potrzeb obywateli, którego istotny punkt odniesienia stanowi obudowa produktu, komplementarna powłoka i orbity produktu, czyli elementy mające wpływ na powodzenie lub porażkę w lokowaniu produktu⁴¹.

W tym miejscu należy wymienić te wartości polityczne, które mogą być, są i będą realizowane na szczeblu lokalnym. Punktem wyjścia i wskazania odpowiedniego tła są Konstytucja RP i ustawy, dalej zaś pewien polityczny uzus z jakim mamy do czynienia. Każdy polityk szczebla lokalnego - o ile chce być skutecznym i zapewnić sobie uznanie wyborców - musi uczynić swoim priorytetem realizację wartości politycznych. Sprawy formalne są i będą ważne, ale obywatel musi widzieć i czuć, że jego polityczny “zakup” podczas wyborów się sprawdza. Rządzący mogą na bieżąco sprawdzać skuteczność swoich działań i weryfikować (i powinna) poprzez możliwe najczęstszy kontakt z wyborcami podczas spotkań, konsultacji i uczestniczenia w sprawach dla nich ważnych.

Wartości polityczne realizowane na szczeblu lokalnym to przede wszystkim polityka społeczna, która stanowi jedną z determinant rozwoju społeczności lokalnej i to w zdecydowanie większym stopniu niż potocznie sądzono i wiązano to z pomocą społeczną jako opieką nad jednostkami nieprzystosowanymi lub które z różnych powodów znalazły się na marginesie życia. Inne dziedziny będące przedmiotem polityki społecznej to między innymi oświata, kultura oraz sport i rekreacja, ale także problemy związane z ochroną zdrowia, mieszkalnictwem, bezpieczeństwem publicznym itp. Społeczności lokalne w pewnym sensie działają i odnajdują się w opozycji do globalizmu, który chcąc nie chcąc unifikuje zestaw wartości politycznych i sposobów ich implementacji na szczeblu lokalnym⁴². Ideałem demokracji jest bezpośredni udział obywateli w podejmowaniu decy-

⁴⁰ M. Jaśniok, *Produkty systemowe na lokalnym rynku politycznym*, [w] „*Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*”, nr 262 (2016), s.25-26.

⁴¹ M. Jaśniok, *Tamże*, s. 28.

⁴² T. Śmietanka, *Polityka społeczna gminy jako czynnik rozwoju lokalnego*, Poznań-Koźienice: 2016, s. 13-19.

zji, ale biorąc pod uwagę skalę (liczbę uprawnionych) nie jest to możliwe w codziennym funkcjonowaniu społeczności lokalnej, dlatego realizuje się to poprzez wybory rad i wójtów, burmistrzów i prezydentów oraz przez referenda, które mogą dotyczyć odwołania organu wykonawczego lub ważnych spraw lokalnych. Tego typu partycypacja nie wyczerpuje katalogu wszystkich spraw na poziomie lokalnym, a które mają wpływ na poziom zaangażowania obywateli, co samo w sobie jest wartością polityczną. Autorzy zajmujący się badaniem społeczności lokalnych wskazują, że występują inne formy niż polityczne aktywności obywateli gminy i wymieniają takie jak: "lokalna inicjatywa uchwałodawcza, konsultacje społeczne, opiniowanie, badania opinii publicznej, interaktywna diagnoza problemów społecznych (z zastosowaniem techniki facylitacji), publiczne wysłuchanie opinii i dialog obywatelski, konsultatywa (deliberacje)"⁴³.

Obywatelska inicjatywa uchwałodawcza przysługuje grupie mieszkańców, którzy zwracają się do gminy w celu podjęcia wiążącej uchwały w interesującej ich sprawie. Aby rada była zobligowana rozpatrzyć taką uchwałę, musi znaleźć się pod inicjatywą stosowna liczba podpisów osób mających czynne prawa wyborcze w gminie (100 osób w gminie do 5000 mieszkańców, 200 podpisów w gminie do 20 000 mieszkańców i 300 podpisów w gminie powyżej 20 000 mieszkańców)⁴⁴.

Konsultacje społeczne obligatoryjnie są przeprowadzane w sprawach utworzenia sołectwa lub dzielnicy. Konsultacje nie rozstrzygają, ale są podstawą do podjęcia decyzji przez radę gminy. Konsultacje mogą być też przeprowadzane w sprawie innych ważnych spraw, o ile rada gminy uzna za stosowne i wskaże to w odpowiedniej uchwale. Obligatoryjnie konsultacje przeprowadzane są w sprawach łączenia lub likwidacji gmin, zmiany jej granic, nadanie gminie statusu miasta czy ustalenie siedziby gminy itp. Pozostałe wymienione elementy partycypacji związana są z aktywnym opiniowaniem ważnych spraw, rozwiązywaniem sporów i konfliktów związanych z dążeniem do porozumienia i nadania wspólnego wiążącego dla stron komunikatu.

Zakończenie

Wartości zajmują ten obszar dyskursu publicznego, który wyzwala najwięcej emocji, ale i nieporozumień wynikających z odmienności perspektyw, z których dokonuje się oglądu rzeczywistości społecznej. Natomiast polityka jest tą składową porządku społecznego, która w sposób bardzo formalny i z wykorzystaniem prawnych narzędzi realizuje wartości, które zyskały poparcie większości. Jednakże w uprawianiu polityki – bez względu na rozmiar poparcia wyborczego dla władzy – chodzi o podejmowanie działań, które służą realizacji dobra wspólnego w ramach demokratycznie przyjętego porządku ustrojowego. Ważne, aby mieć świadomość, że społeczność, w której funkcjonuje człowiek, poddawana

⁴³ A. Kowalski, *Aktywność obywateli w samorządzie gminnym z perspektywy władz lokalnych*, [w] *„Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin - Polonia”*, vol. XVIII, 1, sectio K, 2010, s. 96.

⁴⁴ D. Ziółkowski, *Obywatelska inicjatywa uchwałodawcza jako instrument partycypacji społecznej*, [w] *„Zeszyty Studenckich Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM”*, http://zeszyt.amu.edu.pl/uploads/zeszyt/numery/Nr%208/22_ZI%C3%93%C5%81KOWSKI.pdf [18-08-2019].

jest oddziaływaniu wielu czynników, które zależne są od systemu politycznego i jakości polityki publicznej w nim realizowanej, od kolejności zadań i jakości ich realizacji. Tak jak człowiek nie jest samotną wyspą, tak i społeczności lokalne wraz z nakładającymi się nań lokalnymi administracjami osadzone są w szerszym kontekście ustrojowym, który decyduje o możliwym zakresie realizacji wartości.

Wartości polityczne zawierają się w nieco węższym katalogu niż zestaw wartości występujących w społeczeństwie, bo polityka to ważny, ale tylko wycinek życia społecznego, stanowią jednak nieodzowną składową systemu wartości. Wartości polityczne realizowane są poprzez załatwianie społecznie ważnych spraw takich jak drogi, oświata, zdrowie, infrastruktura itp. Politycy lokalnego szczebla nie zajmują się sprawami relacji rodzinnych, sąsiedzkich czy moralnych, o ile nie następuje naruszenie prawa. Polityka jest skutecznym i oczekiwanym narzędziem realizacji wartości, które są ważne dla społeczności lokalnych. Przywołana zaś lokalność jest częścią większej całości, w ramach której realizowane są te cele, których polityka lokalna nie jest w stanie zrealizować samodzielnie.

Bibliografia

- Balczyńska-Kosman A., *Język dyskursu publicznego w polskim systemie politycznym*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 2 (2013).
- Bankowicz M., *Prezydentury*, Kraków: 2013.
- Bekrycht T., *Kryzys idei trójpodziału władzy. Kilka uwag na tle współczesnego sporu o Trybunał Konstytucyjny w Polsce - perspektywa filozoficznoprawna*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, t. CIV, 2017.
- Frykowski M., Jażdżewska I., *Środowisko społeczne gmin wiejskich jako czynnik zróżnicowania kapitału społecznego*, [w] F. Byłok, A. Kwiatek (red.) *Oblicza kapitału społecznego. Studium teoretyczne i empiryczne*, Częstochowa: 2009.
- Hausner J., *Polityka a polityka publiczna*, [w] „Zarządzanie Publiczne”, nr 01/2007.
- Jaskólski A., *Założenia polityki transportowej Unii Europejskiej w XXI wieku. Uwarunkowania, wyzwania, strategie działania*, [w] „Rocznik Integracji Europejskiej” nr 7-2013.
- Jaśniok M., *Produkty systemowe na lokalnym rynku politycznym*, [w] „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 262 (2016).
- Jaworski L., *Przekazanie kompetencji to wyjątek, a nie reguła*, [w] „Rzeczpospolita” z 17-04-2015 <https://www.rp.pl/artukul/1193241-Przekazanie-kompetencji-to-wyjatek-a-nie-regula.html> [19-08-2019].
- Kowalski A., *Aktywność obywateli w samorządzie gminnym z perspektywy władz lokalnych*, [w] „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin - Polonia”, vol. XVIII,1, sectio K, 2010.
- Łączkowski W., *Trójpodział władzy a dobro wspólne*, [w] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Rok LXXX – zeszyt 1 (2018).
- Masik G., *Sektory gospodarcze w badaniach odporności ekonomicznej regionów*, [w] „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, nr 33(1)/2019.
- Mielczarek A., *Istota i stan bezpieczeństwa społecznego Polaków na początku XIX w.*, [w] G. Górski i in. (red.) *Bezpieczeństwo w Polsce i Europie. Wybrane aspekty*, Toruń: 2019.
- Piwowarski J. (red.), *System zarządzania kryzysowego w Polsce*, Kraków-Katowice: 2018.
- Podolak M., Żmigrodzki M., *System polityczny i jego klasyfikacje*, <http://www.serwis.wsjo.pl/lektor/1881/M%20Podolak%20M%20AFmigradzki%20System%20polityczny%20i%20jego%20klasyfikacje%20Wsp%F3%B3czesne%20systemy%20polityczne.pdf> [24.04.2019].
- Rachwał M., *Współczesna demokracja a społeczeństwo obywatelskie na przykładzie Polski*, [w] „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” nr 2 (2011), <https://doi.org/10.14746/ssp.2011.2.02>.

- Siekierski J., Bukowska M., *Zrównoważony rozwój jako koncepcja w naukach ekonomicznych*, [w] „*Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*”, nr 8/2008.
- Szarfenberg R., *Polityka publiczna - zagadnienia i nurty teoretyczne*, [w] „*Studia z Polityki Publicznej*”, nr 1(9)2016.
- Śmietanka T., *Polityka społeczna gminy jako czynnik rozwoju lokalnego*, Poznań-Kozienice: 2016.
- Świątecki P., *Przekształcenia polskiego prawa kolejowego*, [w] „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Kadr Menedżerskich*”, nr 3(2018).
- Świątecki P., *Sytuacja prawna lotniska*, [w] „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Kadr Menedżerskich*” nr 5 (2020).
- Szczechowicz H., *Wykonywanie zadań publicznych w jednostkach samorządu terytorialnego*, [w] „*Zbliżenia Cywilizacyjne*” nr 11/2015, <https://doi.org/10.21784/ZC.2015.013>.
- Targosz J., Wiederek J., *Sieci komunikacyjne w Polsce 2014-2020*, [w] „*Autobusy*” nr 6/2018.
- Tybuchowska-Hartlińska K., *Partycypacja obywatelska na poziomie lokalnym*, [w] „*Preferencje Polityczne*” nr 3/2012, <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.94199>.
- Weigel G., *Ostateczna rewolucja: Kościół sprzeciwu a upadek komunizmu*, Poznań: 1995.
- Zybała A., *Polityki publiczne*, Warszawa: 2012.
- Ziółkowski D., *Obywatelska inicjatywa uchwałodawcza jako instrument partycypacji społecznej*, [w] „*Zeszyty Studenckich Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM*”, http://zeszyt.amu.edu.pl/uploads/zeszyt/numery/Nr%208/22_ZI%C3%93%C5%81KOWSKI.pdf [18-08-2019].

Źródła

- Europejską Karta Samorządu Terytorialnego, [w] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19941240607> [05-02-2022].
- Ministerstwo Energii, 2018, *Polityka Energetyczna Polski do 2040 roku (PEP2040)*, [w] <https://www.gov.pl/attachment/ba2f1afa-3456-424d-b3bf-0de5a639849e> [11-08-2019].
- Polityka energetyczna Polski 2040. Analiza kierunków najważniejszych zmian*, [w] <https://leonardo-energy.pl/artykuly/polityka-energetyczna-polski-2040-analiza-kierunkow-najwazniejszych-zmian/> [11-08-2019].
- Polityka morska Rzeczpospolitej Polskiej (z perspektywą do 2030 roku)*, [w] https://www.gov.pl/documents/528248/541918/Polityka_Morska_RP.pdf/be2520f9-38b9-6e5a-6c65-b49e2f3e6b4d [13-08-2019].
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczpospolitej* (2014) [15-08-2019]. <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf>.

- Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, Tekst ujednolicony, Art. 26e-26g, [w] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001509/U/D20181509Lj.pdf> [dostęp:12-08-2019].
- Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Tekst ujednolicony, Art. 16d, [w] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920210086/U/D19920086Lj.pdf> [12-08-2019].
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, Dz. U. 2001 Nr 112 poz. 1198, [w] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011121198/U/D20011198Lj.pdf> [25-06-2020].
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. "Prawo ochrony środowiska", Tekst ujednolicony, [w] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20130001232/U/D20131232Lj.pdf> [11-08-2019].
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. 2007 Nr 89 poz. 590, [dostęp 09.06.2019], <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20070890590/U/D20070590Lj.pdf>.
- Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych, Tekst ujednolicony, [w] <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000736/U/D20180736Lj.pdf> [12-08-2019].
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2018 r. o zmianie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów oraz niektórych innych ustaw, [w] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000051/O/D20190051.pdf> [2020-06-25]; Termomodernizacja – opis programu, [w] <https://www.gov.pl/web/rozwoj/termomodernizacja> [2020-06-25].
- Załącznik do Stanowiska Rządu Rzeczypospolitej Polskiej do Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Committee of the Regions and the European Economic and Social Committee: Green Paper on Territorial Cohesion – Turning territorial diversity into strength COM(2008) w: https://ec.europa.eu/regional_policy/archive/consultation/terco/pdf/2_national/12_1_poland_pl.pdf [11-08-2019].
- Zintegrowana polityka morską, KOMA(2007) 575, 10.10.2007, [w] https://www.gov.pl/documents/528248/541918/Niebieska_Ksiega.pdf/fe527108-33c3-2e63-97f0-47707ed38003 [12-08-2019].

Krzysztof Kupiński

Polityka jako narzędzie implementacji wartości na szczeblu lokalnym

Autor przedstawia politykę publiczną na tle realizowanych wartości na wszystkich szczeblach państwa. Osadza je w kontekście systemu politycznego, który określa narzędzia i ramy prawne działania państwa. Podkreśla istotną rolę samorządu lokalnego, który wykonuje na rzecz społeczności lokalnej zadania własne i zlecone przez państwo.

Słowa kluczowe: wartości polityczne, lokalność, polityka publiczna, sektorowość.

Politics as means of implementing values at the local government level

The author depicts public policy concerning the values used at all levels of government administration. He scrutinizes these values in the context of the political system that defines the legal tools and frameworks of the state's activity. This is achieved by a particular focus on the regional activities of local government, as well as their role on behalf of the wider state.

Keywords: political values, locality, public policy, sectoral policy.

Translated by Krzysztof Kupiński

Olga Jabłonko
Wyższa Szkoła Zarządzania „Edukacja”
we Wrocławiu

FILOZOFOWIE O STAROŚCI. ZARYS HISTORII PROBLEMU.

*„Podobnie jak jesień może być najpiękniejszą porą roku,
tak starość może być najlepszym okresem życia,
w którym osiąga się życiową mądrość
i czerpie prawdziwy smak życia¹.”*

Antoni Kępiński, Rytm życia

Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie poglądów filozofów dotyczących starości od czasów starożytnych do współczesności. Wybór tego tematu został podyktowany kilkoma względami. Po pierwsze na przestrzeni wieków interesowano się ludźmi starszymi, a podejście do osób starszych ulegało zmianom. W jednych okresach doceniano ich życiowe doświadczenie i mądrość, w innych marginalizowano. Po drugie starzenie się społeczeństwa jest powszechnym zjawiskiem współczesnego świata. Proces ten jest widoczny szczególnie w Europie, w tym także w Polsce. Wywołany został zmniejszającą się dzietnością oraz spadkiem umieralności prowadzącej do wydłużenia przeciętnego trwania życia. Świat wszedł w trzecią fazę przejścia demograficznego, w której zatrzymuje się proces wzrostu ogólnej liczby ludności, a podnosi się już tylko liczebność populacji starszej². Prognozuje się, że w 2050 roku na dwie osoby pracujące będzie przypadał jeden senior. Obecnie osoby starsze są gotowe i wykazują ogromne chęci, aby aktywnie uczestniczyć w życiu społeczno - kulturalnym. Oczywiście należy zauważyć, że osoby starsze nie stanowią jednorodnej grupy, a każdy etap starzenia się zdeterminowany jest różnymi czynnikami. Jakość życia kształtują różnorodne elementy społeczno-ekonomiczne, takie jak: sta-

¹ A. Kępiński, *Rytm życia*, Warszawa 1992, s. 278.

² S. Golinowska, *Spółeczno-finansowe konsekwencje starzenia się populacji*, [w:] *Konsekwencje ekonomiczne i społeczne starzenia się społeczeństwa*, red. J. Kleer, Warszawa 2008, s. 29.

tus materialny i społeczny, stan zdrowia, poczucie akceptowalności i przydatności. Jednakże istotną rolę odgrywają tu przede wszystkim własne przekonania, poglądy, nawyki, będące konsekwencją wcześniejszego stylu bycia, funkcjonowania i wychowania. Ważnym aspektem wydaje się też indywidualne podejście do kwestii starości i starzenia się. Nie musi ona oznaczać upadku i ekstensywności rozwoju. Jak mawiał Platon „starzej się z godnością”, bowiem i w wieku senioralnym można być atrakcyjnym i czuć się potrzebnym. Z kolei Antoni Kępiński podkreślał, iż ludzie, którzy przyjmują swoją starość, nie robiąc z niej problemu, są młodszy od tych, którzy chcą za wszelką cenę zachować swoją młodość³. Dlatego starość powinna jawić się jako czas pomyślny, w którym dopełnia się miara ludzkiego życia.

Filozofowie o starości i ludziach starych

Rozważania na temat starości zapoczątkował Hipokrates autor patologii humoralnej, czyli teorii humorów - krwi, flegmy, żółci, czarnej żółci. Jako pierwszy postawił cztery fundamentalne pytania dotyczące starości. Brzmiały one następująco: czy starość jest stanem fizjologicznym czy patologicznym? czy starość jest chorobą samą w sobie? czy proces starzenia można kontrolować? oraz czy choroby występujące w podeszłym wieku są specyficzne dla osób starszych, czy wspólne dla wszystkich osób dorosłych?⁴. Według Hipokratesa proces starzenia wynikał ze stopniowej i postępującej utraty ciepła przez organizm. Według tego przekonania, starość miała być okresem w życiu człowieka, kiedy to organizm wykazuje zwiększoną podatność na wystąpienie chorób oraz zmniejszenie rezerw pozwalających na obronę przed ich wystąpieniem. Przyporównał też okresy życia człowieka do pór roku, a starości przypisywał zimę. Według niego starość rozpoczynała się w wieku pięćdziesięciu sześciu lat. Co ciekawe, też jako pierwszy zwrócił uwagę na to, iż leki powinno zostawić się w aptece, a jeśli można to leczyć pacjenta dietą. Tym samym podkreślał, iż odpowiednia dieta może opóźniać procesy starzenia⁵.

Z kolei Arystoteles, autor *Etyki nikomachejskiej*, twierdził, że procesy starzenia się u człowieka rozpoczynają się już od pięćdziesiątego roku życia⁶. Uważał on, że serce jest siedzibą duszy człowieka, a ciepło powstające w lewej części serca miało rozprzestrzeniać się po całym ciele. Jednakże z wiekiem ciepło to kurczy się i na starość pozostaje go zbyt mało. Ponadto zauważył, iż w trakcie starzenia się organizmu człowiek narażony jest na wiele chorób. A niektóre z nich mogą być śmiertelne dla osób w podeszłym wieku⁷. Jego stosunek do starców był zdecydowanie negatywny. Można byłoby go posądzić o tzw. gerontofobię⁸.

³ A. Kępiński, *Rytm życia*, op. cit., s. 272.

⁴ A. Kaluźniak-Szymanowska, *Historia geriatrii i gerontologii od starożytności do współczesności* [w:] „Medycyna ogólna i nauki o zdrowiu”, nr 4/ 2019, s. 231.

⁵ Ibidem, s. 231.

⁶ Arystoteles, *Retoryka II*, 14 [w:] Arystoteles, *Retoryka. Poetyka*, przekł. H. Podbielski, Warszawa 1988, s. 159.

⁷ A. Kaluźniak-Szymanowska, *Historia geriatrii i gerontologii od starożytności do współczesności* [w:] „Medycyna ogólna i nauki o zdrowiu”, nr 4/ 2019, s. 231.

⁸ G. Minois, *Historia starości. Od antyku do renesansu*, Warszawa 1995, s. 70-72.

Natomiast Galen wierny hipokratesowskiej patologii humoralnej, określał starość jako zmniejszenie się wilgotności i ciepła, twierdził że wraz z wiekiem następuje spadek sił witalnych organizmu. Tak, jak i Hipokrates podkreślał, że procesy starzenia można opóźnić dzięki ćwiczeniom fizycznym oraz diecie. Również i dzisiejsi lekarze i biolodzy twierdzą, iż proces starzenia się polega na zachodzących wraz z wiekiem zmianach morfologicznych i czynnościowych, a prowadzących do stopniowego ograniczania możliwości adaptacyjnych ustroju. Analogiczne poglądy głosił rzymski filozof, stoik Seneka. Twierdził on, iż starość jest chorobą nieuleczalną, ale można ją opóźnić, stosując odpowiednią dietę i ćwiczenia⁹. Współcześnie gerontolodzy też wyraźnie akcentują, iż stosując odpowiednią dietę oraz ćwiczenia fizyczne i umysłowe opóźnimy efekty starzenia. W diecie zaleca się stosowanie właściwych substancji odżywczych przede wszystkim węglowodanów, protein, tłuszczu, żelaza, witamin z grupy B, A, C, E. Natomiast poprzez zwiększenie aktywności fizycznej dotlenia się organizm i poprawia się jego funkcjonowanie¹⁰.

Z kolei Ciceron wielki retor, swój traktat *Katon starszy o starości*, w całości poświęcił kwestiom dotyczącym starości. Analizował w nim przyczyny negatywnych, pesymistycznych nastawień do starości. „Kiedy się zastanawiam nad starością - pisał Ciceron - cztery widzę przyczyny, dla których starość zwykliśmy uważać za nieszczęśliwy okres życia: oddala nas ona od życia czynnego, osłabia siły fizyczne, pozbawia nas wszystkich zmysłowych przyjemności, bliską jest śmierć”¹¹. W dalszej części traktatu konstatuje, iż starość jest godna pochwały, ponieważ w miejsce utraconych wartości zaczynają pojawiać się nowe, cenniejsze, wywodzące się z mądrości życiowej. A najlepszą formą sprzeciwu wobec starości jest właśnie aktywność intelektualna. Jakże te słowa wypowiedane przez 84-letniego retora pozostają do dzisiaj aktualne.

Z jednej strony, jak twierdzą gerontolodzy i geriatrzy, starzenie się jest zespołem zmian zachodzących w strukturze i funkcjonowaniu organizmu oraz w procesach przystosowawczych jednostki¹². Starość charakteryzuje się obniżeniem funkcji życiowych i szeregiem zmian zachodzących w poszczególnych układach i narządach. Z drugiej zaś mówi się o potrzebie edukacji seniorów. Pełni ona doniosłe funkcje w ich życiu: terapeutyczną, kompensacyjną, integracyjną i adaptacyjną. Zapobiega ona marginalizacji starszego pokolenia oraz stanowi element szeroko rozumianej profilaktyki starzenia się¹³, jak i przynosi pewne korzyści ekonomiczne. Ponadto dzięki edukacji człowiek kształtuje własną osobowość i kreatywność, rozwija zdolność do działania w zespole, doskonali swoje umiejętności oraz kreuje siebie¹⁴.

Należy *explicite* podkreślić, iż według Cicerona w młodości powinno się dbać o swój rozwój ducha i umysłu, aby na starość, gdy już ciało nie daje tylu radości, móc tę radość

⁹ A. Kaluźniak-Szymanowska, *Historia geriatrici i gerontologii od starożytności do współczesności* [w:] „Medycyna ogólna i nauki o zdrowiu”, nr 4/ 2019, s. 231.

¹⁰ *Jak dbać o pamięć seniora?*, Akademia umysłu, s. 13-15.

¹¹ Cicero, *Pisma filozoficzne*, T. IV. Przekł. Z. Cierniakowa, Warszawa 1963, s. 19.

¹² D. Bromley, *Psychologia starzenia się*, Warszawa 1969, s. 36-37.

¹³ M. Pakuła, *Postawy osób starszych wobec edukacji. Studium teoretyczno-diagnostyczne*, Lublin 2007, s. s. 63.

¹⁴ O. Jabłonko, *Edukacja w życiu seniorów*, [w:] „Osoby starsze w społeczeństwie - społeczeństwo wobec osób starszych”, red. M. Makuch, D. Moroń, Wrocław 2011, s. 99-104.

pozyskiwać z ducha. „Bo tylko ludzie niemądrzy przypisują starości winy i wady własnego charakteru”¹⁵. Tym samym Ciceron wskazuje, że starzec, tak jak człowiek w każdym wieku, może być mądry i głupi. Nakazuje starcowi ocenę swojego dotychczasowego życia i wyciągnięcie wniosków. Jako jeden z nielicznych traktuje starców podmiotowo, jako osoby którym potrzebna jest pomoc i opieka, gdyż same sobie nie poradzą. Ocenia starców surowo, ale uczciwie. Dzieli ich na tych, co mądrze przeżyli swoje życie i na tych co tego nie uczynili. Jednak nie zapomina o tym, że w starości zbiera się owoce wcześniejszych lat. Innymi słowy, „jak żyłeś w młodości, taką będziesz miał starość”. Starość nie przydaje czci człowiekowi, jeśli na nią nie zapracował. Szanuje się starca nie za to, że jest stary, tylko za to, że pięknie i mądrze przeżył życie. Tym, co wzbudza szacunek jest mądrość, roztropność oraz dobrze przeżyte życie. Ponadto, podkreśla Ciceron, iż nawet będąc schorowanym i zdzieciniałym starcem, znajdzie on opiekę i uznanie zarówno bliskich, jak i społeczeństwa¹⁶.

Platon również czyni przedmiotem swoich zainteresowań starość i życie ludzi w podeszłym wieku. Starość pojmował on jako wolność, czyli uwolnienie się od wszelkich pragnień i namiętności, których niewolnikiem jest młody człowiek. Wraz z wiekiem słabną siły vitalne, przemija ochota na zakrapiane uczty i miłostki, przywracając duszy względny spokój (*ataraxia*). Pojawia się refleksja na temat własnego życia. Starzec na życie patrzy z innej już perspektywy, czyli sprawy związane z ludzką egzystencją postrzega z coraz większą przenikliwością w miarę przybliżania się do nieuniknionej śmierci¹⁷. Ponadto Platon zwracał uwagę iż zmniejsza się aktywność fizyczna i seksualna, zanika zdolność do prokreacji, następuje zmiana barwy i skali głosu, zmiany charakterologiczne oraz pojawiają się kłopoty z pamięcią. Stwierdza, że to, co dokonuje się z ciałem w okresie, który nazwany został starością, pojawia się stopniowo, czyli najpierw następuje osłabienie zmysłów, później słabną kończyny, na koniec zaś przychodzi demencja, a kresem jest śmierć. Filozofowie starożytni podkreślali, iż procesy starzenia można opóźnić dzięki ćwiczeniom fizycznym oraz odpowiedniej diecie.

Kwestie związane z życiem i funkcjonowaniem osób starszych stały się ważkim tematem dyskusji m.in. u św. Augustyna autora *Soliloquii* i *Wyznań*. Mówił on o tzw. siedmiu okresach życia, ale potem ogranicza je do sześciu. Według autora *Wyznań*, starość rozpoczyna się w wieku sześćdziesięciu lat i trwa aż do stu dwudziestu. Wspomina przy tym osoby, które spotkał na swojej drodze oraz te, o których czytał w księgach biblijnych i świeckich. Miały one znaczący wpływ na jego koncepcję starości, jak np. Windycjan, którego św. Augustyn określał mądrym starcem, gdyż prawdziwie po ojcowsku ostrzega go przed astrologią. Przedstawia go jako starca, który otrzymuje pochwałę za inteligencję i pokorę, ponieważ opowiedział Augustynowi, że sam w młodości studiował astrologię, zamierzał ją

¹⁵ M.T. Ciceron, *Katon starszy o starości*, Warszawa 1996, s. 34.

¹⁶ K. Gralewski, *Dyskretny urok starości*, [w:] „Annales Universitatis M. Curie-Skłodowska”, Lublin, nr 1/2016 (XLI) s. 103.

¹⁷ A. Głodowska, *Platońska wizja starości*, [w:] „Symbolae Philologorum” nr 2./2014 (XXIV), s. 28.

uczynić nawet swoim zawodem i czerpać z niej środki utrzymania: potem jednak uznał księgi horoskopów za fałszywe i porzucił je na korzyść medycyny¹⁸.

Z kolei Izydor z Sewilli określa sześć wieków (stadiów) życia człowieka, które mają etymologiczne odniesienia do sześciu wieków świata i sześciu wartości moralnych. Są to *infantia* - niemowlęstwo/niewinność, *pueritas* - czystość, *adulescentia* - rozwój/złość/rozpusta, *iuventus*-użyteczność/przydatność, *gravitas* - powaga, *senectus* - starość/mądrość. Natomiast Rabinus Taurus łączył okresy życia człowieka z pozytywnymi bądź negatywnymi wartościami. Można więc wnioskować, iż moralizatorska idealizacja biegu życia była częścią epistemologii wieków średnich¹⁹.

Starość w okresie średniowieczna z jednej strony postrzegana jest jako szacowny wiek, z drugiej zaś jako złowroga natura. Dla myślicieli średniowiecza starość pozostaje brzydka i słaba. Podupadający na zdrowiu, potrzebujący opieki starszy człowiek często był pozostawiany samemu sobie. I najczęściej umierał w samotności. Te negatywne postawy wobec osób starszych wynikały z faktu, że osoby starsze były postrzegane jako nieatrakcyjne fizycznie, słabe, niesamodzielne, wymagające opieki.

Słusznie zauważa J. Amery, że właśnie starzenie się jest okresem, w czasie którego spotykamy się z myślami o śmierci. Myślenie o śmierci jest charakterystyczne dla osób starszych, ponieważ młody człowiek nawet jeśli zetknął się ze śmiercią osób najbliższych, nie zastanawia się nad nią i nie odczuwa przed nią lęku, nadal podejmując ryzykowne działania²⁰. Podkreśla też, iż należy szanować osoby starsze tak samo, jak swoich rodziców. Okazywać im cześć, szacunek i posłuszeństwo. Czyż te słowa nie pozostają aktualne do dnia dzisiejszego? Oprócz pozytywnego aspektu starości, odnajdujemy w *Prawach* Monteskiusza, też jej negatywny obraz. Podeszły wiek to choroby i przykry charakter. To także destrukcyjne działanie upływu czasu na ludzki organizm, osłabienie władz umysłowych. Starszy człowiek jest niezdolny do podejmowania racjonalnych decyzji, i dlatego może działać na niekorzyść rodziny i społeczeństwa.

W okresie XV- XVI w. problem starości nie znajdował należnego miejsca w refleksji humanistycznej. Odradzająca się myśl antyczna spowodowała, iż w literaturze epatowano kultem młodości, pięknego ciała, zdrowia i urody. Niedołęstwo, choroba i śmierć były krytykowane i pogardzane. Unikano rozmów o starości jako zaprzeczeniu piękna, urody i miłości. Człowiek stary kojarzył się z brzydotą, brakiem sprawności działania. Humanści epoki odrodzenia uważali, iż starość pozbawia ludzi wszelkich cnót, które zdobią charakter idealnego człowieka - urody, siły, zdecydowania, sprawności umysłowej. Starość była utożsamiana z cierpieniem. U Erazma z Rotterdamu czytamy, iż im ludzie bardziej się starzeją, tym bardziej stają się do dzieci podobni poprzez siwe włosy, bezzębne usta, drobne ciało, apetyt na mleko, plectenie, brak przezorności, aż wreszcie tak jak dzieci wynoszą się z tego świata ani już nie żałując życia, ani śmierci się nie bojąc²¹.

¹⁸ A. Eckmann, *Obraz ludzi starszych w pismach św. Augustyna*, [w:] „VoxPatrum: nr 31/2011, s. 313-314.

¹⁹ A. Szafranek, *Czy starość w wiekach średnich była okresem pomyślnym? Refleksje na temat starości w świetle roczników Jana Długosza* [w:] „Kultura i społeczeństwo”, nr 1/ 2014 s. 190.

²⁰ J. Amery, *O starzeniu się. Bunt i rezygnacja*, przekł. B. Baran, Warszawa 2007, s. 142.

²¹ Erazm z Rotterdamu, *Pochwała głupoty*, przekł. E. Jędrkiewicz, Warszawa 2001, s. 43.

Warto w tym miejscu odwołać się do jeszcze jednego tekstu Erazma z Rotterdamu *Carmen de senectutis incommotis*. Utwór ten dedykuje on swojemu starszemu przyjacielowi Wilhelmowi Koppowi, późniejszemu lekarzowi francuskiego króla Franciszka I. Tekst ów stanowi negatywną ocenę starości. Erazm z Rotterdamu określał starość jako zgniłą, lodowatą, leniwą, smutną, bezpłodną²². Wiek podeszły nazywa potężną chorobą, która nie poddaje się zabiegom medycznym. Ponadto opisuje sam proces starzenia. Słabną siły ciała i ducha. Tak czytamy m.in. w *De contempu mundi*: „W obawie przed śmiercią niech żyją ci, którzy posunęli się już w latach, pochyleni przez wiek kłaniają się ziemi; bez włosów na głowie, z obwisłymi policzkami, o małych oczach zapadłych do środka, z wiecznie ciekącym nosem, nielicznymi, a przy tym żółtymi zębami; którzy są bardziej długowieczni od wrony, już tylko prawą ręką liczą swe lata”²³. Wyraźnie podkreślał, iż starość odbiera szczęście człowiekowi. Ubolewa nad ludzkim losem, który jest bardzo kruchy i tak naprawdę mija niepostrzeżenie. Że młodość tak piękna jest bardzo ulotna. Dochodzi również do wniosku, iż żadne mikstury, zabiegi nie są w stanie odwrócić procesu starzenia²⁴. Co ciekawe Erazm z Rotterdamu starość porównuje do dwóch pór roku: jesieni i zimy. Podczas tej pierwszej zmienia się przyroda i więdną kwiaty. Z kolei zima to kolor biały symbolizujący wg filozofa siwiejące skronie. Wyraźnie widać, że Erazm wiek podeszły postrzega jako przykry i niepożądany²⁵.

W okresie nowożytnym rozwój nauk medycznych daje asumpt do podjęcia przez uczonych poszukiwania etiologii starości. W tym czasie pojawia się potrzeba lepszego poznania kształtów człowieka i jego budowy. Tym samym prowadzi to do rozwoju anatomii. Jednym z najwybitniejszych przedstawicieli anatomii był wielki uczony, wszechstronny badacz, wielki uczony, który skonstruował maszynę lotniczą, Leonardo Da Vinci. W jego rękopisach zachowały się przepiękne rysunki anatomiczne, świadczące o jego artyzmie oraz naukowej dokładności autora. Sam przeprowadził około 30 sekcji zwłok. W trakcie sekcji zauważył, że w naczyniach krwionośnych znajdują się „kamienie”. Tym samym dowodził istnienia arteriosklerozy (miażdżycy tętnic) będącej chorobą ludzi starych²⁶.

W tym kontekście istotne wydają się badania niemieckiego uczonego i sławnego lekarza Paracelsusa, który odegrał ważną rolę w rozwoju nie tylko medycyny, ale i całej nauki. Stworzył on ogólną teorię starzenia się ciała, zmierzającego do rozkładu. Według niego racjonalne odżywianie się, sprzyjający klimat, dieta, woda mineralna, spokój mogą naprawić skutki starzenia się tkanek i dokonać odnowy człowieka²⁷.

²² D. Erasmi Roterodami, *Carmen ad Gulielmum Copum, Basiliensem, de senectutis incommotis*, [w:] *Opera omnia* [...], Cura et imp. P. Vander, Lugduni Batavorum 1703, t. 4, kol. 755-758. Cyt. Za: J. Nowaszczyk, Erazm z Rotterdamu i Kardynał Gabriel Paleotti dwie wizje starości [w:] *Colloquia Theologica Ottoniana* nr 2/2014, s. 3-6.

²³ D. Erasmi Roterodami, *De contemptumundie pistola*, [w:] *Opera omnia* [...], Cura et imp. P. Vander, 1704, t. 5, kol. 1247. Cyt. Za: J. Nowaszczyk, Erazm z Rotterdamu i Kardynał Gabriel Paleotti dwie wizje starości [w:] *Colloquia Theologica Ottoniana* nr 2/2014.

²⁴ J. Nowaszczyk, Erazm z Rotterdamu i Kardynał Gabriel Paleotti - dwie wizje starości, [w:] *Colloquia Theologica Ottoniana* nr 2/2014, s. 172.

²⁵ Ibidem.

²⁶ W. Szumowski, *Historia medycyny filozoficznie ujęta*, Kęty 2008, s. 396.

²⁷ J.P. Bois, *Historia starości, Od Montaigne'a do pierwszych emerytur*, Warszawa 1996, s. 24-25.

Z kolei Michael de Montaigne francuski pisarz i filozof - humanista, konstatował, że osiągnąwszy wiek graniczny tj. pięćdziesiąt lat pozostaje mu tylko umrzeć ze starości. „Jest to śmierć rzadka, osobliwa i niezwykła. Skoro zwyczajnym trybem ludzie nie dochodzą ani tak daleko, znak to, iż wyprzedziliśmy ich niepomierne, a skoro przekroczyliśmy zwyczajne granice, będące prawdziwą miarą wieku, nie powinniśmy się spodziewać, abyśmy zaszli jeszcze dalej”²⁸ - czytamy u filozofa. Dalej konstatuje filozof, że w wieku trzydziestu lat jego umysł i ciało podupadły, zamiast wzrosnąć w siłę. Poczucie zatem, że nadeszła starość pojawiało się dość wcześnie, albowiem przyjmowano, że starość zaczyna się po pięćdziesiątce. Warto w tym miejscu wspomnieć o angielskim filozofie Francisie Baconie, który dokonuje przewrotu w nauce, czego wyraz daje w tekście *Novum Organum*. Pośród nauk najbardziej cenił przyrodoznawstwo, ponieważ zwiększa ono potęgę człowieka w walce z przyrodą. W swoich pismach sporo miejsca poświęca medycynie. W kwestii przedłużania życia z jednej strony pozostaje wyznawcą poglądów średniowiecznych, czyli pragnie wynaleźć tzw. eliksir życia, który poszukiwali alchemicy. Z drugiej zaś jako twórca nowej metody (eksperyment i indukcja) uważa, że należy dokładnie poznać budowę człowieka, trzeba zbadać, jak żyją ludzie długowieczni oraz wyjaśnić przyczyny śmierci, wówczas ludzkość pozna arcana przedłużania życia²⁹. Tym samym filozof poszukuje środków, które mogłyby przedłużyć życie oraz spowolnić procesy starzenia się ciała. Autor *Nowej Atlantydy*, zdecydowanie odrzuca teorię humorów Galena, jednakże pozostaje przy teorii pneumy, czyli tchnień duchowych zamieszkujących wszystkie części ciała: krew, mięśnie, naczynia krwionośne, kości. Wobec tego, jak twierdzi Bacon, zużycie ciała jest wynikiem zużycia tchnień. Wystarczy więc odnowić pneumę, aby zachować młodość. Ponadto proponuje zachować we wszystkim umiar, żyć na świeżym powietrzu, lecz chronić się przed słońcem, regularnie uprawiać niezbyt forsowne ćwiczenia fizyczne, brać kąpiele, a od czasu do czasu dla wzmocnienia serca mieć niewielkie zmartwienia i wybuchy gniewu³⁰.

W XVII wieku rozkwita nowa szkoła, której założenia i metody polegały na zastosowaniu w medycynie, a zwłaszcza do poznania procesów starzenia się, teorii, koncepcji będących wynikiem postępów fizyki i mechaniki. A zatem odchodzi się od poglądów Galena na rzecz mechanicznej koncepcji żywej istoty i jej czynności. Ideę tę zapoczątkował William Harvey (1578-1657) profesor anatomii i chirurgii, który przeprowadził sekcję zwłok Thomasa Parra. W 1628 roku wykazał on, że krążenie krwi w ustroju jest procesem czysto mechanicznym. Opisał budowę mięśnia sercowego i wyjaśnił, że działa ono na zasadzie pompy ssąco-tłoczącej, zapelniając stały przepływ krwi przez układ naczyń krwionośnych³¹.

Teksty Harveya czytał filozof francuski, zwany ojcem filozofii nowożytnej Kartezjusz (1569-1650), który w 1637 roku w *Rozprawie o metodzie* wyjaśnił działanie układu krwionośnego. Na tej podstawie tłumaczył przydatność wiedzy o tym, co dotyczy podeszłego wieku. Jestem pewien, twierdził autor *Duszy namiętności*, że można by wyzwolić się od

²⁸ Ch. Montaigne, *Próby*, tłum. T. Żeleński, Warszawa 1957, t. I, s. 447-449.

²⁹ W. Szumowski, *Historia medycyny filozoficznie ujęta*, op. cit., s. 441.

³⁰ F. Bacon, *Eseje*, tłum. ZC. Znamierowski, Warszawa 1959.

³¹ J.P. Bois, *Historia starości*, op. cit., s. 31.

niezliczonego mnóstwa chorób tak ciała, jak i umysłu, a może nawet także od starczej niemocy, gdyby się posiadało dość wiedzy o ich przyczynach³². Myśl filozofa łączy w sobie metafizyczny idealizm z materializmem naukowym, co prowadzi go do stworzenia dualistycznej koncepcji, wg której ludzkie ciało, odrębne od duszy, jest posłuszne zasadom mechaniki. Dzięki temu objaśnia proces starzenia się zużyciem, któremu podlega maszyna a szczególnie twardnieniem jej trybów. Wraz z postępującą starością włókienka budujące części twarde kurczą się i coraz silniej sklejają się z sobą, toteż osiągają wreszcie taki stopień twardości, że ciało zupełnie przestaje rosnąć, a także nie może się odżywiać. Dochodzi zatem do takiego zakłócenia równowagi między częściami twardymi a częściami płynnymi, że sama już starość kładzie kres życiu³³ - czytamy u Kartezjusza.

W XVIII wieku wzrasta zainteresowanie procesem starzenia się, jak i samą starością. Pomimo tego, że jeszcze nie funkcjonują pojęcia geriatrii oraz gerontologii jakie znamy obecnie, to już pewien asumpt daje angielski lekarz John Floyer (1649-1734), który w 1724 roku wprowadza pojęcie geronomiki. Jego tekst *Medicina geronomica* staje się w tym czasie dość popularny i odwołują się do niego inni medycy. Warto chociażby wspomnieć o Powszechnej encyklopedii medycznej, określającej geronomikę jako tę część medycyny zalecającej tryb życia stosowny dla starców³⁴. Co ciekawe, geronomika była pełna nakazów moralnych oraz stanowczych zaleceń, których celem jest zachowanie długowieczności. Zalecano m.in. żyć w umiarze i wstrzeźliwości, unikać od najmłodszych lat tego, co mogłoby zużywać lub nadwyręzać potrzebne później siły, nie marnotrawić humorów, uczuć i wyzbyć się namiętności.

XVIII stulecie z jednej strony ukazuje obraz starości jako coś pięknego, mądrego, czego dowodem może być tekst hugenockiego pisarza Formey'a (1711-1797) *Zalety starości*, gdzie m.in. czytamy: sędziwy wiek może znaleźć pociechę we wspomnieniach, jakie pozostały po uczciwym, rozważnym i cnotliwym życiu, a także w życiu rodzinnym i w obcowaniu z dziećmi i wnukami. Starość nie jest ani pójściem na dno, ani zwolnioną kontynuacją życia w dawnym otoczeniu i z zachowaniem dawnych obyczajów. Jest czasem wspomnień w zetknięciu z rozpoczętym na nowo życiem³⁵. Z drugiej zaś strony starość jawi się jako pasmo udręk i cierpień. Jest to czas kiedy zanikają siły witalne i uroda.

W tym miejscu warto przytoczyć chyba najokrutniejszy i najsmutniejszy obraz starości, jaki przedstawił Johnatan Swift w „Podróżach Guliwera”. Czytamy tam m.in. „dożywszy lat osiemdziesięciu, co jest granicą życia ludzkiego w tym kraju, nie tylko są podlegli wstrętnym chorobom, nędzy i słabościom starości, ale nadto dręczy ich trapiące wyobrażenie trwałości wiecznej, nędznej zgrzybiałości, że się niczym ucieszyć nie mogą. Najmniej nędzni i nieszczęśliwi są spośród nich ci, którzy zupełnie stracili pamięć i powrócili do stanu dziecinności³⁶. Starość zatem skazuje człowieka na samotność, alienację, wykluczenie i niezrozumienie. Braku akceptacji ze strony społeczeństwa. Jest po prostu czymś

³² Kartezjusz, *Rozprawa o metodzie*, Warszawa 1970, s. 73. Człowiek. Opis ciała ludzkiego, tłum. A. Bednarczyk, Warszawa 1989.

³³ Kartezjusz, *Człowiek. Opis ciała ludzkiego*, s. 101.

³⁴ *Dictionnaire universel de médecine*, Paris 1747, cyt. za: J. Bois, *Historia starości*, op. cit., s. 107.

³⁵ J. Formey, *Les Avantages de la vieillesse*, Berlin 1759, cyt. za: J. Bois, *Historia starości*, op. cit. s. 137.

³⁶ J. Swift, *Podróże Guliwera*, PIW Warszawa 1956, s. 274.

brzydkim i ohydny. Co ciekawe, w XVIII stuleciu ludzie w podeszłym wieku mieli zapewniony wyższy standard życia niż w poprzednich epokach, np. w miejscu zamieszkania często mieli swój własny pokój, co bez wątpienia zapewniało im lepsze warunki egzystencji. Wiek sędziwy przestawał coraz bardziej być czasem wyizolowania ze społeczeństwa³⁷.

W wieku XVIII bezprecedensowym wydarzeniem było rozpoczęcie wypłacania emerytur przez państwo. Świadczenie wypłacane było osobom, które ukończyły sześćdziesiąt lat, dzięki czemu osoby w podeszłym wieku zabezpieczone były od strony finansowej. Wypłacane świadczenie oczywiście pozwalało tylko na skromne życie, aczkolwiek dzięki niemu ludzie starsi nie byli skazani na żebranie, co miało miejsce w poprzednich epokach.

W tym kontekście warto odwołać się do książki francuskiej pisarki Simone de Beauvoir pt. „Starość”. Jak czytamy we wstępie: „Społeczeństwu starość jawi się jako wstydlivy sekret, o którym nie wypada mówić”³⁸. Jej obraz starości jest bardzo pesymistyczny, a wręcz okrutny. Dowodzi ona, iż „stosunek społeczeństwa do osób starszych jest nie tylko krzywdzący, lecz także zbrodniczy”³⁹. Dalej konstatuje pisarka, „ludzi starych zalicza się do jakiejś dziwacznej grupy, która nie ma ani tych samych potrzeb ani uczuć co inni ludzie. Jeśli starzy ludzie mają te same pragnienia, te same uczucia, te same postulaty co młodzi, wywołuje to oburzenie. U nich miłość czy zazdrość wydają się wstrętne i śmieszne, seksualność odpychająca, a gwałtowność żalosna”⁴⁰.

Słowa te, wręcz okropne, niestety nie starciły na swojej aktualności. Obecnie w społeczeństwach funkcjonuje pojęcie ageizmu, czyli dyskryminująco-lekceważące nastawienie do ludzi starych. Jak podkreślają współcześni socjologowie, przejawy ageizmu, są powszechne, choć dyskretne, to właśnie spojrzenia, sygnifikacja, uniesienia brwi. Próbuje się przy tym, przynajmniej częściowo, usprawiedliwić tę postawę tłumacząc, iż „starość budzi w młodych obawy, nic więc dziwnego, że odnoszą się negatywnie do tych, którzy ze starością im się kojarzą”⁴¹.

Pomimo tego, że pozycja osób starszych na przestrzeni dziejów ewoluowała, to jednak w dalszym ciągu negatywny stosunek społeczeństwa do starości nie przestał być aktualny. Polski psychiatra Antoni Kępiński zastanawiał się, jakie są przyczyny negatywnego nastawienia do starości i osób starszych. Jedną z głównych przyczyn dostrzegł w tym, iż „model życia naszej cywilizacji, według którego wydajność (efficiency) jest najważniejszą miarą wartości człowieka, nie sprzyja starym ludziom”⁴².

Zakończenie

Obecnie przyszło żyć nam w czasach kultury kofiguratywnej oraz prefiguratywnej. Społeczeństwa żyjące w kulturze kofiguratywnej charakteryzują się upadkiem autorytetu

³⁷ J. Piotrowski, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, Warszawa 1973, s. 56.

³⁸ S. de Beauvoir, *Starość*, tłum. Z. Staszyńska, Warszawa 2011, s. 5.

³⁹ Ibidem, s. 6.

⁴⁰ Ibidem, 7 i in.

⁴¹ P. Szykułski, *Starości nie będzie. Niestety, rozmowa przeprowadzona przez Aleksandrę Klich*, „Gazeta Wyborcza” z dn. 26–27.09.2008, s. 15

⁴² A. Kępiński, *Rytm życia*, Kraków 1992, s. 166.

osób starszych, zaś prefiguratywność odnosi się do szybkiego tempa życia opartego na wzorcach reprezentowanych przez młode pokolenie⁴³.

Słusznie jednak podkreślają gerontolodzy, iż należy zmieniać wizerunek seniorów. Można robić to poprzez ukazywanie ich jako osób aktywnych zawodowo, zaangażowanych w działalność społeczną, edukacyjną. „Starzenie to nie tylko pewien okres w życiu człowieka, ale czas nacechowany mądrością, którą przynoszą lata doświadczenia. Starość jawi się jako czas pomyślny, w którym dopełnia się miara ludzkiego życia, ale także jako czas, gdzie podejmuje się nowe wyzwania” - pisał Jan Paweł II⁴⁴.

Słowa te mocno korespondują z myślą platońską. Albowiem Platon w osobach starszych dostrzegał doskonałych nauczycieli obywatelskiego postępowania, którzy opowiadają swoim dzieciom odpowiednio dobrane mity o bogach, wpajają młodym słuchaczom przekonanie, iż wszelkie kłótnie czy spory między mieszkańcami *polis* są obrazą boską. Innymi słowy, senior zdobywszy doświadczenie życiowe powinien młodzieży przekazywać wiedzę o odpowiednim dla obywatela modelu życia.

W XX wieku można zaobserwować dwa sposoby starzenia się. Pierwszy charakteryzuje ludzi, żyjących wspomnieniami. Są oni nastawieni krytycznie do wszystkiego i wszystkich, co powoduje, iż pozostają smutni i samotni. Drudzy, mając świadomość swoich ograniczeń, próbują w tym okresie odnaleźć się i żyć pełnią życia⁴⁵. Okres starości jest tak samo istotnym etapem życia człowieka, jak każdy inny. Również i w tym czasie można rozwijać swoje pasje i zainteresowania. Podejmować aktywność fizyczną i umysłową. Albowiem to od nas samych zależy, jaka będzie nasza starość. Oby była radosna i przyjemna.

⁴³ E. Trafiałek, *Innowacyjna polityka senioralna XXI wieku. Między ageizmem, bezpieczeństwem socjalnym i activeageism*, Toruń 2016, s. 115.

⁴⁴ Jan Paweł II, *Do moich Braci i Sióstr - ludzi w podeszłym wieku*, http://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/list/do_starszych_01101999.html, 02.02.2022, godz. 13.00.

⁴⁵ B. Łacheta, *Zrozumienie starości*, [w:] *Człowiek chory i umierający. Możliwości wsparcia i formy pomocy*, red. J. Stala, Kraków 2017, s. 270.

Bibliografia

- Amery J., *O starzeniu się. Bunt i rezygnacja*, przekł. B. Baran Warszawa 2007.
- Arystoteles, *Retoryka II, 14* [w:] Arystoteles, *Retoryka. Poetyka*, przekł. H. Podbielski, Warszawa 1988.
- Bacon F., *Eseje*, tłum. ZC. Znamierowski, Warszawa 1959.
- de Beauvoir S., *Starość*, tłum. Z. Staszyńska, Warszawa 2011.
- Bois J.P., *Historia starości. Od Montaigne'a do pierwszych emerytur*, Warszawa 1996.
- Bromley D., *Psychologia starzenia się*, Warszawa 1969.
- Cicero M.T., *Pisma filozoficzne*, T. IV. Przekł. Z. Cierniakowa, Warszawa 1963.
- Cyceron M.T., *Katon starszy o starości*, Warszawa 1996.
- Eckmann AS., *Obraz ludzi starszych w pismach św. Augustyna*, [w:] *Vox Patrum* nr 31/2011, s. 313-314.
- Erazm z Rotterdamu, *Pochwała głupoty*, przekł. E. Jędrkiewicz, Warszawa 2001.
- Głodowska A., *Platońska wizja starości*, [w:] „Symbolae Philologorum” XXIV/2, 2014.
- Golinowka S., *Společno-finansowe konsekwencje starzenia się populacji*, [w:] *Konsekwencje ekonomiczne i społeczne starzenia się społeczeństwa*, pod red. J. Kleer, Warszawa 2008.
- Gralewska K., *Dyskretny urok starości*, [w:] *Annales Universitatis M. Curie-Skłodowska*, Lublin, nr XLI 1/2016.
- Jabłonko O., *Edukacja w życiu seniorów*, [w:] *Osoby starsze w społeczeństwie – społeczeństwo wobec osób starszych*, pod red. M. Makuch, D. Moroń, Wrocław 2011.
- Jan Paweł II, *Do moich Braci i Siostr - ludzi w podeszłym wieku*, http://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/list/do_starszych_01101999.html
- Jak dbać o pamięć seniora?, *Akademia umysłu*.
- Kartezjusz R., *Rozprawa o metodzie*, Warszawa 1970, s. 73. *Człowiek. Opis ciała ludzkiego*, tłum. A. Bednarczyk, Warszawa 1989.
- Kaluźniak-Szymanowska A., *Historia geriatrici i gerontologii od starożytności do współczesności* [w:] „Medycyna ogólna i nauki o zdrowiu”, nr 4/ 2019.
- Kępiński A., *Rytm życia*, Warszawa 1992.
- Łacheta E., *Zrozumienie starości*, [w:] *Człowiek chory i umierający. Możliwości wsparcia i formy pomocy*, pod red. J. Stala, Kraków 2017.
- Minois G., *Historia starości. Od antyku do renesansu*, Warszawa 1995.
- Montaigne Ch., *Próby*, tłum. T. Żeleński, Warszawa 1957.
- Nowaszczuk J., Erazm z Rotterdamu i Kardynał Gabriel Paleotti - dwie wizje starości, [w:] *COLLOQUIA THEOLOGICA OTTONIANA*, nr 2/2014.
- Pakuła M., *Postawy osób starszych wobec edukacji. Studium teoretyczno-diagnostyczne*, Lublin 2007.
- Trafiałek E., *Innowacyjna polityka senioralna XXI wieku. Między ageizmem, bezpieczeństwem socjalnym i active ageism*, Toruń 2016.
- Swift J., *Podróże Guliwera*, PIW Warszawa 1956.

Szumowski Wł., *Historia medycyny filozoficznie ujęta*, Kęty 2008.

Szykułski P., Starości nie będzie. Niestety, rozmowa przeprowadzona przez Aleksandrę Klich, „Gazeta Wyborcza” z dn. 26–27.09.2008.

Olga Jabłonko

Filozofowie o starości. Zarys historii problemu.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie opinii i poglądów filozofów na temat starości i starzenia się człowieka. Podobnie, jak uczeni i filozofowie od najdawniejszych czasów, tak i dzisiejsze społeczeństwa próbują znaleźć odpowiedź na pytanie, co zrobić, aby ten ostatni etap życia człowieka był jego najlepszym okresem. Aby osoby starsze nie doznawały dyskryminacji, ale były postrzegane jak osoby ważne w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: starość, ageizm, edukacja.

Philosophers on Old Age. Outline of the problem.

Abstract: The aim of this article is to present philosophers' opinions and views on old age and human ageing. Just as scientists and philosophers since ancient times, so contemporary societies are trying to find an answer to the question of what to do to make this last stage of human life its best period. So that the elderly do not suffer discrimination, but are seen as important people in society.

Keywords: old age, ageism, education.

Translated by Olga Jabłonko

Agata Dybioch
Wyższa Szkoła Kadr Menedżerskich
w Koninie

WYPALENIE ZAWODOWE W SŁUŻBACH MUNDUROWYCH NA PRZYKŁADZIE STRAŻY MIEJSKIEJ

Wprowadzenie

Służba funkcjonariusza Straży Miejskiej związana jest z intensywnymi kontaktami interpersonalnymi i wypełniona jest różnorodnością zadań i wyzwań. Zjawisko wypalenia zawodowego jest relatywnie nową problematyką, gdyż próbę analizy tego problemu w sposób naukowy podjęto dopiero w latach 70. XX wieku. Przemiany cywilizacyjne i gwałtowny rozwój wymagań na stanowiskach pracy spowodował przyrost obciążeń psychologicznych, z jakimi muszą radzić sobie pracownicy w każdej organizacji.

Wydaje się, że w obecnych trudnych czasach funkcjonariusze coraz częściej ulegają zjawisku wypalenia zawodowego. Wręcz mówią o tym otwarcie, że są „wypaleni”, pomimo tego, że walczą o swoje miejsce pracy, kształcą się, realizują, chcą być lepsi od innych. Bardzo często kończy się na braku energii, wyczerpaniu sił, obojętności, braku siły do działania. Kiedyś nie traktowano terminu „wypalenie” poważnie, ignorowano i bagatelizowano to zjawisko. Wynikiem długotrwałego borykania się pracowników z negatywnymi cechami pracy jest doświadczanie osobistych porażek oraz postępujące wyczerpanie fizyczne i emocjonalne, co stanowi kluczowy czynnik, sprzyjający wystąpieniu wypaleniu zawodowemu.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na związek między służbą mundurową a pojawieniem się zjawiska wypalenia zawodowego.

Zjawisko wypalenia zawodowego i jego symptomy

Dla wielu ludzi praca zawodowa stanowi jeden z najważniejszych aspektów życia, który często decyduje o poczuciu sukcesu zawodowego i osobistego. Problematyka wypa-

lenia zawodowego odnosi się do coraz szerszego kręgu zawodów. Istotne miejsce zajmują służby mundurowe, których istotą jest bliska relacja z drugim człowiekiem oraz zaangażowanie w sytuacje związane z zagrożeniem zdrowia i życia.

Zjawisko wypalenia jako pierwszy opisał H. Freudenberg w 1974 roku, definiując syndrom wypalenia zawodowego jako „stan, który rozwija się powoli, przez dłuższy okres przeżywania długotrwałego stresu i angażowania całej energii życiowej i który w końcowym efekcie wywiera negatywny wpływ na motywację, przekonania i zachowanie”¹.

W tym samym czasie nad analizą zjawiska wypalenia pracowała C. Maslach, która zdefiniowała wypalenie zawodowe jako „zespół wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji i obniżonego poczucia dokonań osobistych, który może wystąpić u osób pracujących z innymi ludźmi w pewien określony sposób”².

Według A. Pines i E. Aronsona „wypalenie jest stanem fizycznego, emocjonalnego i psychicznego wyczerpania powodowanego przez długotrwałe zaangażowanie w sytuacje, które są obciążające pod względem emocjonalnym”³. „Organizacyjne teorie syndromu wypalenia zawodowego zwracają szczególną uwagę na znaczenie środowiska pracy oraz jej charakteru w genezie powstawania wypalenia”⁴.

Światowa Organizacja Zdrowia określiła „wypalenie zawodowe jako syndrom, który jest psychologiczną reakcją na chroniczny stres wynikający z obciążeń zawodowych”⁵. Zgodnie z proponowaną klasyfikacją, wypalenie zawodowe odnosi się do stresu zawodowego, z którym pracownik nie jest w stanie efektywnie sobie poradzić. Nie jest klasyfikowany jako stan chorobowy, ale jako problem stricte zawodowy, związany z doświadczeniami ujawniającymi się w kontekście pracy.

Według WHO, charakterystyczne dla wypalenia zawodowego są: „1) uczucie wyczerpania, 2) dystans mentalny do pracy, negatywizm lub cynizm, 3) mniejsza skuteczność zawodowa”⁶.

Ch. Maslach, czołowa badaczka problemu „wypalenia się” zawodowego, stwierdziła, że jest to „proces nieuchronnej destrukcji, jaka zachodzi w psychice osób, które zbyt intensywnie eksploatują swoje siły w „dawaniu siebie” innym ludziom”⁷.

Z prezentowanych definicji wynika, że wypalenie zawodowe jest stanem cechującym się frustracją i wyczerpaniem, utratą energii emocjonalnej i spadkiem sił fizycznych, a w konsekwencji spadkiem motywacji do kontynuowania pracy z dotychczasowym zaangażowaniem. W rozważaniach na temat wypalenia zawodowego wyraźnie podkreśla się fakt, iż zjawisko to nie jest zwykłym zmęczeniem, gdyż człowiek może być zmęczony pra-

¹ S.Litzke, H. Schuh, *Stres, mobbing i wypalenie zawodowe*, GWP, Gdańsk 2007, s.23-25.

² H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna*, t. 1, PWN, Warszawa 2005, s. 35.

³ A.M. Pines, *Wypalenie – w perspektywie egzystencjalnej*, [w:] *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. H. Sęk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 35; s. 32-57.

⁴ A. Karlyk- Ćwik, *Wypalenie zawodowe pedagogów a wybrane czynniki socjodemograficzne*, Pedagogika Społeczna nr 2/72, Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, 2019. s.26-28.

⁵ World Health Organization, 11th Revision of the International Classification of Diseases (ICD-11) for Mortality and Morbidity Statistics (Version: 04/2019) <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>

⁶ K. Golonka, *Wypalenia zawodowe – przyczyny, konsekwencje, sposoby przeciwdziałania*, s.12-14.

⁷ C. Maslach, *Wypalenie się: utrata troski o człowieka*, <https://www.kul.pl/files/714/media/3.44.2001.art.2.pdf>, 23.02.22.

cą, ale czerpać z pracy satysfakcję. Tymczasem syndrom wypalenia dotyczy ludzi, którzy rozpoczynali swoją pracę zawodową z pełnym zaangażowaniem, wzniosłymi ideami i oczekiwaniami, a nawet spodziewali się czerpać z wykonywania wybranego zawodu satysfakcję w znaczeniu poczucia sensu życia. „Pojawiające się w ten sposób rozczerwanie prowadzi do stanu zmęczenia i wyczerpania, a w następstwie kształtowania negatywnych przekonań i postaw wobec siebie (spadek samooceny) i innych ludzi (pogorszenie relacji interpersonalnych)”⁸.

„Źródło wystąpienia wypalenia zawodowego poszukuje się wprawdzie w trzech obszarach: organizacyjnym, interpersonalnym i indywidualnym”⁹, niemniej jednak współcześnie najwięcej uwagi poświęca się czynnikom organizacyjnym. „Zgodnie z założeniami teorii „organizacyjnych” ryzyko wystąpienia poszczególnych objawów wypalenia związane jest najczęściej z ilościowymi i jakościowymi wymaganiami pracy, brakiem autonomii, kontroli, nagród oraz wsparcia społecznego”¹⁰. Wypalenie nie jest już ujmowane wyłącznie jako pochodna obciążeń psychicznych doświadczanych w relacji dawca–biorca (pracownik–klient), ale jest traktowane jako efekt niedostosowania między pracownikiem a pracą w sześciu następujących obszarach: obciążenie pracą, kontrola, wynagrodzenie, wspólnotowość, sprawiedliwość i wartości. „Omawiany syndrom jest więc konsekwencją nadmiernych obciążeń w pracy, braku możliwości kontroli i podejmowania decyzji odnośnie do pełnionych ról, niedostatecznego wynagrodzenia, braku sprawiedliwości, poczucia osamotnienia i braku wsparcia oraz doświadczania konfliktów wartości”¹¹.

Z wielu badań wynika, że „na wypalenie zawodowe narażone są głównie te osoby, które wydatkują z siebie energię dla innych, angażują się w pomaganie, które motywują innych do działania”¹², osoby te także często z powodu niedostatecznych rezultatów swoich działań frustrują się i odczuwają psychiczny dyskomfort”¹³. W służbę funkcjonariusza Straży Miejskiej wpisane jest zagrożenie wypaleniem, bo wykonywane obowiązki i zadania oraz uwarunkowania organizacyjne i relacyjne wiążą się także ze stresem¹⁴, który jest kluczowym czynnikiem „uruchamiającym” wypalenie zawodowe.

Rozwijające się wypalenie zawodowe zwiastują pewne symptomy, m.in.: „frustracja i złość, cynizm, rozdrażnienie, irytacja, postawy ucieczkowe, bierność i obojętność wobec podopiecznych, brak motywacji do działania, znudzenie, niezadowolnienie i rozgorycze-

⁸ G. Bartkowiak, Człowiek w pracy. *Od stresu do sukcesu w organizacji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005, s. 9-10.

⁹ A. Muchacka-Cymerman, K. Tomaszek K., Syndrom wypalenia w zawodzie nauczyciela i w roli ucznia. Przegląd literaturowy, „Forum Oświatowe”, 2017, 30(2), <https://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/526>, 23.02.22.

¹⁰ W. Okła, S. Steuden, *Psychologiczne aspekty zespołu wypalenia*, „Roczniki Psychologiczne”, 1998, 1.

¹¹ Ch. Maslach, M. Leiter, *Prawda o wypaleniu zawodowym. Co robić ze stresem w organizacji*, PWN, Warszawa 2011, <https://www.znak.com.pl/ksiazka/prawda-o-wypaleniu-zawodowym-co-zrobic-ze-stresem-w-organizacji-maslach-christina-leiter-michael-35531>, 23.02.22.

¹² M. Anczewska, P. Świtaj, J. Roszczyńska, *Wypalenie zawodowe*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2005, 14(2), s. 67-77.

¹³ S. Litzke, H. Schuh, *Stres, mobbing i wypalenie zawodowe*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.

¹⁴ H. Sęk, *Wypalenie zawodowe u nauczycieli: społeczne i przedmiotowe uwarunkowania*, https://edukacjaustawicznadroslych.eu/images/2021/1/09_1_2021.pdf, 23.02.22.

nie”¹⁵. Na początku mogą pojawiać się np. „bóle i napięcia, często bezsenność, męczliwość, wystąpić mogą również problemy krążeniowe, gastryczne i oddechowe”¹⁶. Może występować także „sztywność myślenia, trudność w przyswajaniu nowych treści”¹⁷. Osoby wypalające się „często wchodzą w konflikty z innymi pracownikami lub unikają spieć, są zdecydowanie mniej zaangażowane w obowiązki wykonywane we współpracy, minimalizują obecność w miejscu zatrudnienia”¹⁸. Przekonanie o braku własnej skuteczności rodzi frustrację, niepokój, lęk, może prowadzić do depresji. Człowiek pełniąc różne role, przenosi trudności ze sfery zawodowej do prywatnej, próbując rozładowywać zgromadzone napięcie¹⁹. „Stąd gdy w toku wykonywania zadań służbowych strażnicy miejscy zaczynają coraz bardziej doświadczać poczucia braku sukcesów oraz braku sensu z pełnego oddania się wykonywanej pracy, mogą pojawić się pierwsze symptomy wypalenia zawodowego”²⁰.

Wypalenie zawodowe w wersji zaawansowanej wymaga podjęcia leczenia, bo zaczynają narastać zaburzenia sfery psychicznej i somatycznej. Lepiej jednak zawsze przeciwdziałać stanom, które w ostateczności mogą zagrażać życiu jednostki, czyli stosować działania prewencyjne.

Założenia metodologiczne

Zgodnie z art. 1.2. Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych (miejskich) (Dz.U.97.123.779 z późn. zm.) „Straż spełnia służebną rolę wobec społeczności lokalnej, wykonując swe zadania z poszanowaniem godności i praw obywateli”²¹. Zgodnie z art. 11.1 Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych (miejskich) (Dz.U.97.123.779 z późn. zm.) do zadań straży należy w szczególności:

- „ochrona spokoju i porządku w miejscach publicznych,
- czuwanie nad porządkiem i kontrola ruchu drogowego - w zakresie określonym w przepisach o ruchu drogowym,
- współdziałanie z właściwymi podmiotami w zakresie ratowania życia i zdrowia obywateli, pomocy w usuwaniu awarii technicznych i skutków klęsk żywiołowych oraz innych miejscowych zagrożeń,
- zabezpieczenie miejsca przestępstwa, katastrofy lub innego podobnego zdarzenia albo miejsc zagrożonych takim zdarzeniem przed dostępem osób postronnych

¹⁵ J. Fengler, *Pomaganie mężczyznom*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000; Por. E. Kędracka, *Wypalenie się zawodowe nauczycieli*, [w:] J. Kropiwnicki (red.), *Szkoła a wypalenie zawodowe*, Wydawnictwo Nauczycielskie, Jelenia Góra, 1999, s. 29–41, za: B. Jankowiak, *Nauczyciele: charakterystyka problemów zawodowych i przyczyny wypalenia zawodowego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa”, 2010, 1, s. 28–38.

¹⁶ Ch. Maslach, *Burnout, the cost of caring*, Cambridge, 2003, MA: Malor Books.

¹⁷ Maslach, *Burnout, the cost of caring*, Cambridge, 2003, MA: Malor Books; S. Tucholska, *Wypalenie zawodowe u nauczycieli*.

¹⁸ M. Grzegorzewska, *Stres w zawodzie nauczyciela. Specyfika, uwarunkowania i następstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2006; S. Tucholska, *Wypalenie zawodowe u nauczycieli*.

¹⁹ E. Gruszczyńska, *Stres w pracy nauczyciela*, „Psychologia w Szkole”, 2005, nr 1, s. 133–134.

²⁰ C. Maslach, *Wypalenie w perspektywie wielowymiarowej*, [w:] *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. H. Sęk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 13–31.

²¹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych (miejskich) (Dz.U.97.123.779 z późn. zm, art. 1.2).

- lub zniszczeniem śladów i dowodów, do momentu przybycia właściwych służb, a także ustalenie, w miarę możliwości, świadków zdarzenia,
- ochrona obiektów komunalnych i urządzeń użyteczności publicznej,
- współdziałanie z organizatorami i innymi służbami w ochronie porządku podczas zgromadzeń i imprez publicznych,
- doprowadzanie osób nietrzeźwych do izby wytrzeźwień lub miejsca ich zamieszkania, jeżeli osoby te zachowaniem swoim dają powód do zgorszenia w miejscu publicznym, znajdują się w okolicznościach zagrażających ich życiu lub zdrowiu albo zagrażają życiu i zdrowiu innych osób,
- informowanie społeczności lokalnej o stanie i rodzajach zagrożeń, a także inicjowanie i uczestnictwo w działaniach mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi,
- konwojowanie dokumentów, przedmiotów wartościowych lub wartości pieniężnych dla potrzeb gminy²².

Służba w Straży Miejskiej ze względu na swój specyficzny charakter, może być źródłem wypalenia zawodowego u funkcjonariuszy. Zjawisko wypalenia zawodowego może się nasilać, co pociąga za sobą wiele negatywnych skutków. Dlatego bardzo ważna jest wiedza na temat skali tego zjawiska. Celem niniejszego badania było poznanie poziomu wypalenia zawodowego wśród strażników miejskich, głównych źródeł powstawania wypalenia oraz jego konsekwencji. Metodą badawczą jaka została wykorzystana na potrzeby niniejszego badania jest metoda sondażu diagnostycznego. „Jest to jedna z najczęściej wykorzystywanych metod badań, która polega na poznawaniu zjawisk społecznych, poglądów, zdań oraz opinii, jakie występują w danej zbiorowości oraz świadomości społecznej”²³. Wybraną techniką badawczą była anonimowa ankieta, natomiast jako narzędzie badawcze wykorzystano kwestionariusz ankiety. Badaniem objętych zostało łącznie 40 strażników miejskich, którzy wyrazili chęć udziału w badaniu- dobór celowy. Badanie zostało przeprowadzone w lutym 2022 roku, na terenie województwa wielkopolskiego. Wszyscy badani byli informowani o celu prowadzonych badań, a także o ich anonimowości.

Raport z badań

Badaniem objęto 40 strażników miejskich, w tym 28 mężczyzn oraz 12 kobiet z terenu województwa wielkopolskiego. Największą grupę respondentów stanowią strażnicy w wieku 26-30 lat, jest to aż 39% wszystkich badanych. Nieco mniej, ponieważ 1/4 to osoby w wieku 20-25 lat. Funkcjonariusze mający 30-40 lat to 1/4 całości badanych, natomiast zdecydowanie mniejszą grupę stanowią osoby starsze, które przekroczyły 40 rok życia.

²² Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych (miejskich) (Dz.U.97.123.779 z późn. zm, art. 11).

²³ T. Pilch, „Zasady badań pedagogicznych”, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 49-51.

Większość przebadanych funkcjonariuszy to osoby pracujące w dużych jednostkach (za dużą jednostkę Autorka uważa Straż zatrudniającą powyżej 30 osób), stanowią one 1/2 ankietowanych, 1/4 respondentów to strażnicy średnich jednostek (SM między 20 - 30 funkcjonariuszy), natomiast najmniej, bo 1/4 badanych to funkcjonariusze z małych jednostek (liczba funkcjonariuszy do 10 osób).

Z przeprowadzonego badania wynika, że każdemu z funkcjonariuszy Straży Miejskiej poddanych badaniu, w codziennej pracy towarzyszą pewne symptomy wypalenia zawodowego. Z analizy badań wynika, że największą grupę kategorii respondentów stanowią osoby, które uważają, że wypalenie zawodowe w ich pracy jest wysokie (więcej niż 1/3). Nieco mniej badanych (więcej niż 1/3) uważa, że poziom odczuwanego przez nich wypalenia zawodowego jest nie do zniesienia. Jedynie 1/8 osób biorących udział w badaniu deklaruje, że poziom odczuwanego przez nich wypalenia jest niski. Kobiety najczęściej odpowiadały, że odczuwają wypalenie nie do zniesienia. Wiele z nich uznało również, że odczuwa wypalenie na wysokim poziomie, natomiast żadna z kobiet nie zadeklarowała, że wypalenie towarzyszące ich pracy jest niskie.

Wśród źródeł wypalenia zawodowego strażników miejskich najbardziej znacząca okazała się konieczność pracy w godzinach nocnych oraz niedziele i święta. Odpowiedź tą wskazało bowiem około 1/2 wszystkich ankietowanych. Następnym w kolejności czynnikiem jest niska płaca (1/3 odpowiedzi). Dla 1/4 respondentów najbardziej niekorzystne jest to, że wykonywana przez nich praca ma miejsce na powietrzu, bez względu na warunki atmosferyczne. Natomiast najmniej niekorzystne są dla strażników miejskich niewielkie perspektywy rozwoju zawodowego, odpowiedź tą wskazało zaledwie 7% badanych osób.

Na kolejnym miejscu wśród czynników, które zakłócają stosunki funkcjonariuszy z przełożonymi jest niejasne i nieprecyzyjne przekazywanie informacji (1/4 wszystkich odpowiedzi). mniej niż 1/4 respondentów odpowiedziało, że przeszkadza im brak wsparcia ze strony zwierzchników, mniej niż 1/4 za największą przeszkodę w nawiązaniu dobrej relacji uznało brak uznania i pochwał, 1/9 stosowanie wobec nich przemocy słownej. Natomiast najmniej ankietowanych osób, bo tylko 1,5 uważa, że ich stosunki z przełożonymi zakłóca autorytarny styl zarządzania.

Jak się okazuje, większość ankietowanych, bo połowa jest zdania, że wypalenie zawodowe w służbie zdecydowanie ma wpływ na ich stan zdrowia. Co więcej, aż 1/3 badanych stwierdziło, że raczej ma. 1/5 ankietowanych uznało, że wypalenie zawodowe raczej nie wpływa na stan ich zdrowia, wśród nich 70 % to osoby młode w wieku 21-25 lat, natomiast pozostałe 1/3 to osoby nieco starsze, mające 26-30 lat.

Jak wynika z analizy największej badanych osób, bo aż połowa jest zdania, że w ich pracy panuje przyzwoita atmosfera, każdy wykonuje swoje obowiązki tak, by nie przeszkadzać innym, a w razie potrzeby pracownicy skłonni są do wzajemnej pomocy. Jest to sytuacja w której, współpracownicy nie nawiązują ze sobą bliższych relacji, jednak stosunków między nimi nie można określić jako złe. Kolejne 1/3 respondentów uważa, że ich relacje ze współpracownikami są bardzo dobre, w pracy panuje miła atmosfera, przekaz informacji odbywa się w sposób płynny, współpracownicy chętnie sobie pomagają, często pozostawiają w przyjacielskich relacjach poza pracą. Natomiast najmniej, bo 1/5 ankietowanych przy-

znaje, że relacje pomiędzy pracownikami są złe, w pracy panuje nieprzyjemna i wroga atmosfera, informacje są często zatajane, współpracownicy nie akceptują siebie nawzajem, panuje między nimi silna rywalizacja i nie są skłonni do wzajemnej pomocy. Co ważne, na wrogie relacje i złą atmosferę częściej wskazywały kobiety niż mężczyźni - wśród respondentów. Z kolei relacje bardzo dobre częściej nawiązują mężczyźni - stanowią oni 3/4 osób, które uznały, że w ich pracy panuje miła atmosfera a relacje są przyjacielskie, tylko 1/4 osób, które udzieliły tej odpowiedzi to kobiety.

Najczęściej wybraną odpowiedzią w zakresie skutków wypalenia zawodowego było przewlekłe zmęczenie, aż 1/3 ankietowanych odpowiedziało w ten sposób. 1/4 respondentów uważa, że jako skutek wypalenia zawodowego obserwuje u siebie pogorszenie relacji rodzinnych. 1/3 badanych osób uznało brak apetytu jako rezultat wypalenia zawodowego w pracy, 1/4 ankietowanych z powodu stresu cierpi na bezsenność. Najrzadziej zaznaczane odpowiedzi to nadużywanie alkoholu lub innych używek oraz zwiększenie agresji. 1/3 badanych odpowiedziało, że na skutek stresu odczuwa u siebie syndrom wypalenia zawodowego. Wśród nich, połowa to osoby w wieku 30-40 lat oraz osoby, które przekroczyły 40 rok życia. Zdecydowana mniejszość to osoby młode, w wieku 26-30 lat. Żaden z najmłodszych ankietowanych (w wieku 21-25 lat) nie przyznał, by czuł się wypalony zawodowo.

Z przeprowadzonego badania wynika, że każdemu badanemu funkcjonariuszowi Straży Miejskiej podczas wykonywanej, codziennej służby towarzyszą pewne symptomy wypalenia zawodowego. Wśród czynników wypalenia zawodowego związanych z warunkami pracy i zatrudnienia, najczęstszym źródłem wypalenia zawodowego jest konieczność pracy w godzinach nocnych oraz w niedziele i święta, a także niskie płace. Funkcjonariusze Straży Miejskiej uważają, że ich praca w dużym stopniu utrudnia im życie towarzyskie i rodzinne, co jest niewątpliwym źródłem wypalenia zawodowego. Negatywny wpływ pracy na życie osobiste najczęściej deklarują kobiety. Strażnicy miejscy w większości tworzą poprawne relacje ze swoimi współpracownikami, rzadko ze sobą rywalizują, są pomocni a atmosfera w pracy jest raczej przyjazna. Większość funkcjonariuszy Straży Miejskiej zauważa negatywny wpływ pracy zawodowej na stan zdrowia. Jako główne skutki wypalenia zawodowego strażnicy miejscy obserwują głównie przewlekłe zmęczenie, złe relacje rodzinne oraz brak apetytu.

Podsumowanie

Reasumując można stwierdzić, że odczuwanie wypalenia zawodowego przez funkcjonariuszy Straży Miejskiej wiąże się głównie z następującymi obszarami pracy zawodowej: poczuciem zbyt wysokich wymagań ze strony zwierzchników, niskimi zarobkami, brakiem nagród i psychiczno-fizycznym obciążeniem pracą. Temat nie został wyczerpany w pełni, jednak rezultaty badania mogą być wstępem do pogłębionych badań odnoszących się do podjęcia działań, polegających na optymalizacji warunków środowiska pracy, które mają służyć przeciwdziałaniu głównym źródłom wypalenia zawodowego odczuwanego przez funkcjonariuszy Straży Miejskiej. W tym celu należy przedsięwziąć kroki służą-

ce zwiększeniu zadowolenia pracowników, szczególnie ze wskazanych wyżej obszarach. Przy opisanej wcześniej specyfice pracy funkcjonariuszy nie da się uzyskać pełnej autonomii i wpływu pracowników na sposób wykonywania wszystkich delegowanych na nich zadań. Można jednak podjąć działania poprawiające warunki pracy czy zwiększające samodzielność w sferach, gdzie tylko jest to możliwe, chociażby poprzez umożliwienie i zachęcanie pracowników do współuczestnictwa w podejmowaniu niektórych decyzji lub delegowanie niektórych zadań na samodzielnych, odpowiedzialnych pracowników w celu zwiększenia ich poczucia autonomii i niezależności.

Należy też zwiększyć zarobki, w tym ilość otrzymywanych nagród poprzez stosowanie dodatkowych wzmocnień, takich jak wyrazy uznania i docenianie dokonań, szczególnie przez zwierzchników. Czy rola tego czynnika, poprzez jego związek z poziomem wypalenia, może odbijać się negatywnie na stanie zdrowia funkcjonariuszy, pozostaje nadal pośród ważnych pytań. Nie ulega jednak wątpliwości, że brak pozytywnych sygnałów zwrotnych, wyrażanych po wykonaniu zadań lub w ich trakcie (brak pochwał, posługiwanie się głównie krytyką, szczególnie przy braku obiektywizmu kierownika), może być bardzo demotywujący i prowadzić do frustracji. Wskazane jest też zmniejszenie stopnia obciążenia pracą, głównie zadaniami zbyt trudnymi dla poszczególnych osób, przekraczającymi ich możliwości. Poczucie kompetencji istotnie zwiększa komfort pracy. Delegowanie zadań o określonej specyfice na ludzi mających do ich wykonania odpowiednie predyspozycje i umiejętności może być istotnym sposobem redukcji wypalenia zawodowego funkcjonariuszy SM. Dodatkowo, poza systematyczną, cykliczną oceną środowiska pracy oraz próbami zmian w tych obszarach, które są istotnie związane z wypaleniem, wskazane jest prowadzenie działań profilaktycznych w postaci doradztwa indywidualnego lub warsztatów, mających na celu obniżenie wypalenia zawodowego, naukę efektywniejszego zachowania zaradczego w sytuacjach trudnych. Należy przy tym uwzględnić indywidualne predyspozycje poszczególnych funkcjonariuszy do radzenia sobie z wypaleniem zawodowym, związanym z sytuacjami zagrażającymi życiu lub zdrowiu. Autorka niniejszej pracy uważa, że badanie wymaga kontynuacji.

Zainteresowanie badaczy tą grupą zawodową, szczególnie w kontekście doświadczanego wypalenia zawodowego, było do tej pory niewielkie. Wskazuje na to deficyt prac empirycznych, poświęconych uwarunkowaniom zdrowia i dobrostanu pracowników SM, których obowiązki zawodowe, podobnie jak zadania innych formacji tego typu, generują ze swej natury koszty.

Kierunki dalszych badań, dotyczących uwarunkowań doświadczanego wypalenia zawodowego, powinny jednak uwzględniać, poza zasobami pracy związanymi np. z poziomem zaufania w zespole pracowniczym, wsparciem ze strony przełożonych, z klimatem organizacji, rolę zasobów osobistych, np. indywidualnych predyspozycji do wykonywanych określonych zadań. Poza wsparciem otrzymywanym ze strony współpracowników, kolegów i koleżanek z miejsca pracy istotne może też być wsparcie społeczne, uzyskiwane w rodzinie, od osób najbliższych lub warsztatów, mających na celu obniżenie wypalenia zawodowego, naukę efektywniejszego zachowania zaradczego w sytuacjach trudnych.

Bibliografia

- Anczewska M., Świtaj P., Roszczyńska J., *Wypalenie zawodowe*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 200514(2).
- Bartkowiak G., *Człowiek w pracy. Od stresu do sukcesu w organizacji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005.
- Fengler J., *Pomaganie mężczyznom*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000; Por. Kędracka E. *Wypalenie się zawodowe nauczycieli*, [w:] Kropiwnicki J. (red.), *Szkoła a wypalenie zawodowe*, Wydawnictwo Nauczycielskie Jelenia Góra 1999, za: Jankowiak B., *Nauczyciele: charakterystyka problemów zawodowych i przyczyny wypalenia zawodowego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa”, 2010.
- Golonka K., *Wypalenia zawodowe – przyczyny, konsekwencje, sposoby przeciwdziałania*
- Gruszczyńska E., *Stres w pracy nauczyciela*, „Psychologia w Szkole”, 2005.
- Maslach C., *Wypalenie w perspektywie wielowymiarowej*, [w:] *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. Sęk H., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Grzegorzewska M., *Stres w zawodzie nauczyciela. Specyfika, uwarunkowania i następstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006; Tucholska S., *Wypalenie zawodowe u nauczycieli*.
- Karłyk-Ćwik A., *Wypalenie zawodowe pedagogów a wybrane czynniki socjodemograficzne*, Pedagogika Społeczna nr 2/72, Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, 2019.
- Litzke S., Schuh H., *Stres, mobbing i wypalenie zawodowe*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Maslach Ch., Leiter M.P., (2011), *Prawda o wypaleniu zawodowym. Co robić ze stresem w organizacji*, PWN, Warszawa.
- Maslach H., *Burnout, the cost of caring*, Cambridge 2003, MA: Malor Books; Tucholska S., *Wypalenie zawodowe u nauczycieli...*, dz. cyt. Mortality and Morbidity Statistics (Version: 04/2019) <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>.
- Muchacka-Cymerman A., Tomaszek K., (2017), *Syndrom wypalenia w zawodzie nauczyciela i w roli ucznia*. Przegląd literaturowy, „Forum Oświatowe”, 30(2).
- Okła W., Steuden S., (1998), *Psychologiczne aspekty zespołu wypalenia*, „Roczniki Psychologiczne”, 1.
- Pines A., *Wypalenie – w perspektywie egzystencjalnej*, [w:] *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. Sęk H., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Sęk H. (red.), *Psychologia kliniczna*, t. 1, PWN, Warszawa 2005.
- World Health Organization (2019). 11th Revision of the International Classification of Diseases (ICD-11) for Sęk H., *Wypalenie zawodowe u nauczycieli: społeczne i przedmiotowe uwarunkowania*, [w:] J. Brzeziński.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych (miejskich)
Dz.U.97.123.779 z późn. zm.

Witkowski L., (red.), *Edukacja wobec zmiany społecznej.*, za: Ogińska-Bulik N.,
Stres zawodowy w zawodach.

Agata Dybioch

Wypalenie zawodowe w służbach mundurowych na przykładzie Straży Miejskiej

Wypalenie zawodowe występuje powszechnie w każdej organizacji. Powszechne myślenie o wypaleniu zawodowym skoncentrowane jest na pracowniku i jego słabości w zakresie znoszenia trudności psychologicznych. Tymczasem syndrom wypalenia jest mocno związany ze stresogennym miejscem pracy i doświadczaniem przez pracownika chronicznego obciążenia emocjonalnego. Najczęściej występującymi skutkami organizacyjnymi wypalenia zawodowego są: konflikty w miejscu pracy, zaniedbywanie obowiązków, obniżenie wydajności i efektywności zawodowej, negatywne nastawienie do obywatela, współpracowników, pracodawcy oraz samej pracy, niewykorzystywanie wszystkich posiadanych kompetencji czy także częstsze nieobecności spowodowane stanem zdrowia. Dotychczasowe badania w zakresie wypalenia zawodowego prowadzone były w różnych służbach ale nie obejmowały pracowników straży miejskich. Mając na uwadze powyższe, celem niniejszego artykułu jest identyfikacja poziomu wypalenia zawodowego wśród strażników miejskich. Aby osiągnąć założony cel, w 2022 roku przeprowadzone zostanie badanie z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety wśród 40 pracowników.

Słowa kluczowe: wypalenie zawodowe, służby mundurowe, Straż Miejska.

Burnout in uniformed services on the example of the Municipal Police

Burnout of meetings in any organization. Widespread and burnout technological soap. Meanwhile, the syndrome is a dynamic problem in the workplace and a chronic employee experiencing this problem. Occurrence of serving employees - organizational service employees are: employees at work, neglect at work, service and service, achieving accessibility to the employer, co-workers, the employer and the work itself, not using all possessed competences or competences, including health. Previous research - maintenance in various services, but not applicable to employees of the city guards. Having the players on, it will exhibit is a level control of burnout of the city guardians' guardians. In order to achieve the assumed goal, a survey will be conducted in 2022 with the use of a survey among 40 employees.

Keywords: burnout, uniformed services, Municipal Police.

Translated by Agata Dybioch

Joanna Kandzia
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

AKTYWNOŚĆ POZNAWCZA KSZTAŁTOWANA W TRAKCIE NAUKI MATEMATYKI Z WYKORZYSTANIEM TECHNOLOGII INFORMACYJNYCH

Wprowadzenie

Przez całe wieki, zanim człowiek nauczył się spostrzegać świat przez pryzmat symboli odnoszących się do idei, budowano na nich różne modele umysłu. W poznaniu naukowym niebagatelny udział przypada matematyce. Współczesna nauka, do tej pory nie stworzyła jednoznacznej teorii umysłu, na której można by było oprzeć teorię poznania matematycznego. Zatem rozstrzygnięcie szeregu kwestii teoriopoznawczych dotyczących filozofii matematyki zależy od modelu umysłu, jaki zostanie przyjęty^{1,2}. Odkrycie prawdy matematycznej jest możliwe przez „wgląd” umysłu do świata idei matematycznych, co jest związane z potrzebą rozumienia, a więc wykonywania przez matematyka operacji myślowych³, który rozumie, co robi, a nie jest tylko liczącą maszyną (czytaj komputerem). Wkraczamy tutaj w obszar filozofii matematyki i filozofii umysłu, gdzie istnieje szereg często sprzecznych teorii, poglądów i twierdzeń. Filozofowie i badacze mózgu nieustannie toczą spór o naturę matematyki. Matematyka otwiera wieloaspektową perspektywę deskrypcji rzeczywistości.

Psychologia a matematyka

Psychologia i matematyka – dwie zupełnie różne nauki? Psychologia jest nauką humanistyczną, matematyka jest dziedziną wiedzy niezmiernie zalgorytmizowaną. Biorąc pod uwagę stanowisko psychologii algorytmiczność kojarzy się ze schematyzm i odtwórczością. Przejawem giętkości, plastyczności, oryginalności myślenia jest heurystyczność.

¹ W.P. Grygiel, M. Hohol, *Teoriopoznawcze i kognitywistyczne wyzwania matematycznego Platonizmu*, „Logos i Ethos” 2_(27) 2009, s. 25–42.

² M. Heller, *Mózg i matematyka* <http://www.obi.opoka.org.pl/zfn/026/zfn02615Heller.pdf> [2021.10.14].

³ R. Penrose, *Droga do rzeczywistości*, tłum. J. Przystawa, Prószyński i S-ka, Warszawa 2006, s. 17 in.

Psychologia pomaga zrozumieć, dlaczego niektórzy ludzie radzą sobie z matematyką, a inni mają olbrzymie problemy. Szuka naukowych metod (kognitywistyka) pozwalających przezwyciężyć trudności w rozumieniu matematyki. Matematyka tymczasem, dostarcza narzędzi do badań psychologicznych (od 1897 roku) – metody statystyczne (analiza wariancji, korelacja, test t-Studenta), metody analizy danych (analiza czynnikowa, analiza skupień, modelowanie ścieżkowe).

Dzięki matematyce możliwy był rozwój psychologii. Matematykę stworzył człowiek przez odwzorowanie rzeczywistości, a tym jak tą rzeczywistość postrzega zajmuje się psychologia poznawcza nazywana również psychologią kognitywną (*cognitive psychology*). W obszarze jej zainteresowań leży poznawanie przez jednostkę otoczenia, tworzenia wiedzy o nim, którą można wykorzystać w zachowaniu. Wiedza jest przedstawiana jako reprezentacje umysłowe, mechanizmy jej tworzenia jako procesy poznawcze, a całość zagadnienia jako tworzenie i przekształcanie struktur poprzez procesy. Uogólniając, psychologia poznawcza zajmuje się badaniem wewnętrznych struktur (poznawczej reprezentacji świata) i procesów poznawczych (spostrzegania, myślenia, pamięci) lub inaczej badaniem organizacji i funkcjonowania umysłu (aktywność poznawcza to przetwarzanie informacji przez system poznawczy – umysł)⁴. Za jeden z podstawowych procesów poznawczych przyjmuje się percepcję czyli subiektywne odzwierciedlenie kategorii teorii poznania zajmujących się istotą poznania, procesami zdobywania przez człowieka wiedzy o rzeczywistości i o sobie samym, drogami do niej wiodącymi, jak też całokształtem tej wiedzy, jej sprawdzalnością, prawdziwością i użytecznością.

Zwrócenie uwagi na psychologię kognitywną uzasadnia fakt, że w ostatnich czasach dużo miejsca poświęca się na szukanie neurobiologicznych podstaw uczenia się czyli znajdowania związków pomiędzy budową i funkcjonowaniem mózgu a zachowaniami człowieka⁵.

Od 1975 psychologia poznawcza rozwija się w ścisłym powiązaniu z nauką o poznawaniu (*cognitive science*), która jest ogólną teorią umysłu ulokowaną na pograniczu informatyki, semiotyki, logiki i psychologii⁶.

Matematykę i psychologię łączą związki o szczególnym charakterze. Tylko ścisła współpraca psychologów, matematyków i statystyków specjalizujących się w zagadnieniach optymalizacji, specjalistów od sztucznej inteligencji, modelowania sieci neuronowych, psychologii i neurobiologii daje szansę na znalezienie odpowiedzi na wiele pytań dotyczących natury umysłu⁷.

⁴ Tekst (w) sieci, https://www.pl.wikipedia.org/wiki/Psychologia_poznawcza [2022.02.12].

⁵ B. Siemieniecki, *Edukacja a nowe technologie w kulturze, informacji i komunikacji*, artykuł w wersji nieopublikowanej.

⁶ Tekst (w) sieci, <http://www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/psychologia-poznawcza;3964157.html> [2022.02.15].

⁷ J. Kandzia, *Edukacja matematyczna a cywilizacja cyfrowa, Podmioty kształcenia wobec wyzwań technologii informacyjnych*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2016, s. 46-50.

Umysł - technologie informacyjne - matematyka

Zrozumienie sposobu poznawania świata przez jednostkę, odkrycie mechanizmów rozumowania, tworzenie modeli wewnętrznych, sposobów symulowania komputerowego i modelowania matematycznego należą do najbardziej palących tematów dla psychologii poznawczej. Nauka o umyśle znalazła się w centrum uwagi dopiero w latach 50-tych. Wtedy to podjęto próbę zrozumienia wewnętrznego przetwarzania informacji niedostępnego zewnętrznej obserwacji, która nadaje monitorowanej aktywności kierunek, znaczenie i spójność. Przeniesienie zainteresowań zostało zainicjowane zaskakującą koincydencją nowych podejść w przedmiocie komputerów, psychologii dziecka i nauk o komunikacji.

W 1945 roku matematyk, twórca pierwszej architektury komputera, John von Neuman⁸ dokonał porównania pomiędzy obwodami elektronicznymi komputera cyfrowego, a neuronami mózgu oraz między pamięcią komputera, a pamięcią mózgu. Herbert Simon i Allen Newell stworzyli programy komputerowe symulujące rozwiązywanie problemów przez człowieka, otwierając w ten sposób innowacyjne strategie badania procesów umysłowych⁹. Czy możliwa jest zatem pełna korelacja między mózgiem i komputerem? Czy jeżeli komputery potrafią przetwarzać symbole w danym zagadnieniu na rozumowanie, to ludzkie umysły, które je zaprogramowały, powinny być badane przez psychologów jako urządzenia przetwarzające symbole?

Jean Piaget, psycholog rozwojowy w tym samym czasie prowadził badania nad dotarciem do procesów umysłowych, które pozwalają dzieciom na osiągnięcie rozumienia rzeczywistości fizycznej, Noam Chomsky, językoznawca, badał język jako część unikatowego systemu poznawczego, który rozumie i produkuje symbole^{10, 11}. Dało to początek nowej jakości spojrzenia na ludzkie myślenie.

Według Lwa Simionowicza Wygotskiego umysł pośredniczy między zewnętrznym światem a indywidualnym doświadczeniem, nie jest on logicznym kalkulatorem, a jedynie procesem nadawania doświadczeniu, znaczenia¹². Umysł stanowi wynik działania mózgu – jest tym, co robi mózg. Wiele cech charakteru to cechy wrodzone, a mózg składa się z lokalnych obszarów pełniących wyróżnione funkcje.

W połowie lat 50-tych rozpoczęto również badania nad sztuczną inteligencją. Pozwoliły one odnieść się do ludzkiego umysłu, jak do niezwykle sprawnego systemu przetwarzającego informację. Poszukiwano „algorytmu myślenia”. Działania okazały się płonne. Nie ma innej drogi do myślenia niż obszerna wiedza i sprecyzowana reprezentacja świata

⁸ Węgierski matematyk, inżynier chemik, fizyk i informatyk, pracujący głównie w Stanach Zjednoczonych. Wniósł znaczący wkład do wielu dziedzin matematyki – w szczególności był głównym twórcą teorii gier, teorii automatów komórkowych (w które pewien początkowy wkład miał także Stanisław Ulam) i stworzył formalizm matematyczny mechaniki kwantowej. Uczestniczył w projekcie Manhattan. Przyczynił się do rozwoju numerycznych prognoz pogody, Tekst (w) sieci, http://www.wikipedia.org/wiki/John_von_Neumann [2021.12.14].

⁹ P.G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, PWN S. A., Warszawa 1999, s. 77.

¹⁰ Tamże, s. 78.

¹¹ J. Kandzia, *Kształtowanie wartości dydaktycznych i wychowawczych w procesie edukacji matematycznej z wykorzystaniem technik multimedialnych*, Impuls, Kraków 2011, s. 44.

¹² S. Dylak, [w:] Tekst (w) sieci, <http://www.cen.uni.wroc.pl/teksty/konstrukcja.html>, *Konstruktywizm jako obiekująca perspektywa kształcenia nauczycieli*, Artykuł zamieszczony w Internecie CEN UW, s. 1 [2002.01.09].

w określonym programie, który wykazuje się inteligentnym zachowaniem. Informatyka uzmysłowiła ludzkości, w jaki sposób można zbudować złożone procesy przetwarzania informacji manipulując symbolami oraz stosując niewielki zbiór reguł.

Świat sztucznych systemów kognitywnych i automatycznego uczenia rozwija się w bardzo szybkim tempie. Staje się istotnym wyzwaniem dla badań naukowych. Opracowane w tej dziedzinie nowe techniki zmieniają nasze codzienne życie i pracę. Z neurobiologicznego punktu widzenia uczenie się jest dynamicznym procesem uruchamiającym aktywne przetwarzanie informacji. Naukowcy wskazują na to, że posiłkując się współczesnymi wynikami badań nad mózgiem i poznaniem, można wyeksplikować cały szereg procesów dydaktycznych. Wspomina się tutaj o zasadzie odtwarzania wyuczonych wcześniej zachowań – wiadomości i umiejętności, któremu sprzyja podobieństwo sytuacji odtwarzania, do sytuacji osiągania tych wyuczonych wiadomości i umiejętności¹³.

Nieskończony, platoński świat idealnych form matematycznych istnieje w potencjalny sposób. Liczba takich form jest nieskończona, zatem niektóre z nich muszą być wykorzystane do konstruowania modeli rzeczywistości. Istnienie potencjalne jest bardzo subtelnym zagadnieniem filozoficznym – dopiero w momencie rozpoznania jakiejś formy przez umysł, istnienie to aktualizuje się. Richard Dawkins nazywał taki świat, potencjalnie istniejący zawsze „biomorfami”. Dopiero doświadczenia komputerowe pozwoliły zmienić istnienie potencjalne na realne. Platonizm matematyczny zakłada obiektywne istnienie bytów matematycznych. Roger Penrose natomiast, porównuje poznanie prawdy matematycznej do „widzenia” przez umysł obiektów ze świata platońskiego:

[...] Wyobrażam sobie, że ilekroć umysł postrzega matematyczne pojęcie, styka się z platońskim światem idei: Gdy ktoś „widzi” prawdę matematyczną, jego świadomość dociera do świata idei i nawiązuje z nim bezpośredni kontakt – świat ten staje się dlań dostępny za pośrednictwem intelektu [...]. Rozmowa między matematykami jest możliwa, ponieważ obaj mają bezpośredni dostęp do prawdy; świadomość każdego z nich może bezpośrednio postrzegać matematyczne prawdy dzięki temu procesowi „widzenia”¹⁴.

Współczesne badania wykazują, że nowoczesne technologie informacyjne, właściwie stosowane w procesie edukacji matematycznej mogą:

- sprzyjać aktywności uczniów (zadawaniu pytań, rozwiązywaniu zadań, czynnościom indywidualnym oraz pracy grupowej),
- rozwijać samodzielność poznawczą,
- pobudzać do działania oraz ośmielać uczniów wycofanych,
- ułatwić zrozumienie problemu (dzięki np. wizualizacji zagadnień),
- inspirować do wyszukiwania dodatkowych informacji oraz samodzielnego kształcenia,
- wspomagać proces zapamiętywania materiałów,

¹³ J. Kandzia, *Edukacja matematyczna a cywilizacja cyfrowa, Podmioty kształcenia wobec wyzwań technologii informacyjnych*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2016, s. 50-53.

¹⁴ R. Penrose, *Droga do rzeczywistości*, tłum. J. Przystawa, Prószyński i S-ka, Warszawa 2006, s. 459.

- podnosić poziom akceptacji przedmiotów ścisłych¹⁵.

Formy aktywności poznawczej kształtowane w trakcie nauki matematyki z wykorzystaniem technologii informacyjnych

Rzeczywistość w której przyszło nam żyć to wszechotaczające media cyfrowe/technologie informacyjne. Uczymy i uczymy się korzystając z ich nieograniczonych możliwości. Pojęcie aktywności poznawczej ucznia w przestrzeni edukacyjnej jest złożonym zagadnieniem, na którego kształtowanie składa się wiele czynników takich jak: szkoła, dom, rodzice, rówieśnicy czy okolica lokalna, w której uczeń się znajduje. Dla niniejszego opracowania istotnym było poznanie jakie aktywności poznawcze ucznia można kształtować z wykorzystaniem technologii informacyjnych. Badania przeprowadzono wśród 35 przyszłych nauczycieli matematyki – studentów specjalizacji nauczycielskiej II stopnia kierunku matematyka Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Szkoły Nauk Ścisłych UKSW w Warszawie.

Analizie poddano raporty z ankiety diagnozującej przeprowadzonej wśród 35 uczestników. Zadane pytania pozwoliły odpowiedzieć na postawiony problem badawczy:

Jakie formy aktywności poznawczej kształtuje uczeń w trakcie nauki matematyki z wykorzystaniem narzędzi technologii informacyjnej?

Ankieta miała charakter dobrowolny i odpowiedzi nie skutkowały oceną z przedmiotu. Analizując wypowiedzi studentów dotyczące zasadności i celowości stosowania mediów cyfrowych, jako narzędzi wspomagających nabywanie kompetencji matematycznych, potwierdzono hipotezy wygenerowane przez powyższy problem badawczy.

Pytania, na które odpowiedzieli nauczyciele to:

1. *Jakie umiejętności Waszym zdaniem, doskonali uczeń korzystając z mediów cyfrowych w trakcie nauki matematyki – na lekcjach oraz w trakcie pracy własnej: systematyczność, rozwija wyobraźnię, umiejętność wyszukiwania informacji, umiejętność tematycznego łączenia informacji/wiedzy, umiejętność syntezy wiadomości, umiejętność aktywnego konstruowania wiedzy, żadne (można było dodać własne pomysły i oczywiście wybrać kilka odpowiedzi)?*
2. *Czy Waszym zdaniem używanie mediów cyfrowych wspomaga uczniów z trudnościami w uczeniu się i rozumieniu matematyki?*
3. *Czy wizualizacja problemów matematycznych pomaga uczniom w zdobywaniu wiedzy matematycznej?*
4. *Czy Waszym zdaniem, komputer: może zastąpić nauczyciela, jest narzędziem wspomagającym naukę matematyki, nauka jest ciekawsza, uczeń zapamiętuje szybciej*

¹⁵ K. Majewska, *Tablica interaktywna w procesie nauczania wczesnoszkolnego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015;

K. Majewska, *Nauczanie i uczenie się w przestrzeni mediów wirtualnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021;

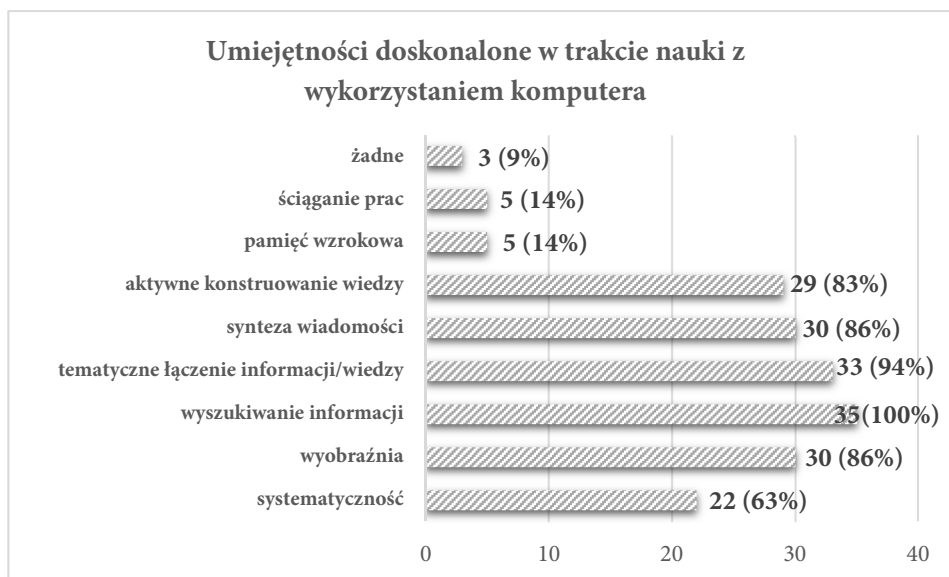
B. Siemieniecki, K. Majewska, *Pedagogical Premises of the Use of Tablets in the Teaching Process* „The New Educational Review” nr 42, 2015, s. 65-79;

T. Lewowicki, B. Siemieniecki (red.), *Nowe media w edukacji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.

materiał, lekcje są nudne, angażują uczniów do poszukiwania rozwiązań, zachęcają/mobilizują uczniów do pracy?

Ad. 1

Na rysunku 1 został przedstawiony ilościowy i procentowy wskaźnik umiejętności jakie w opinii studentów matematyki nabywa uczeń w trakcie zajęć wspomaganych komputerowo. Wszyscy badani wskazali, że uczniowie zdobywają umiejętność wyszukiwania informacji. Zdecydowana większość bo aż 33 (94%) wskazało na tematyczne łączenie informacji/wiedzy. 30 (86%) respondentów uważało, że uczniowie kształtują wyobraźnię oraz nabywają umiejętności syntezy wiadomości. 29 (83%) wskazało na umiejętność aktywnego konstruowania wiedzy a 22 (63%) na systematyczność. Po 5 (14%) osób wspomniało o doskonaleniu pamięci wzrokowej jak również o ściąganiu prac. Wśród studentów byli tacy (3), którzy uważali, że nie zdobywają żadnych kompetencji.

Rysunek 1. Umiejętności, które doskonalili uczeń korzystając z komputera podczas nauki matematyki

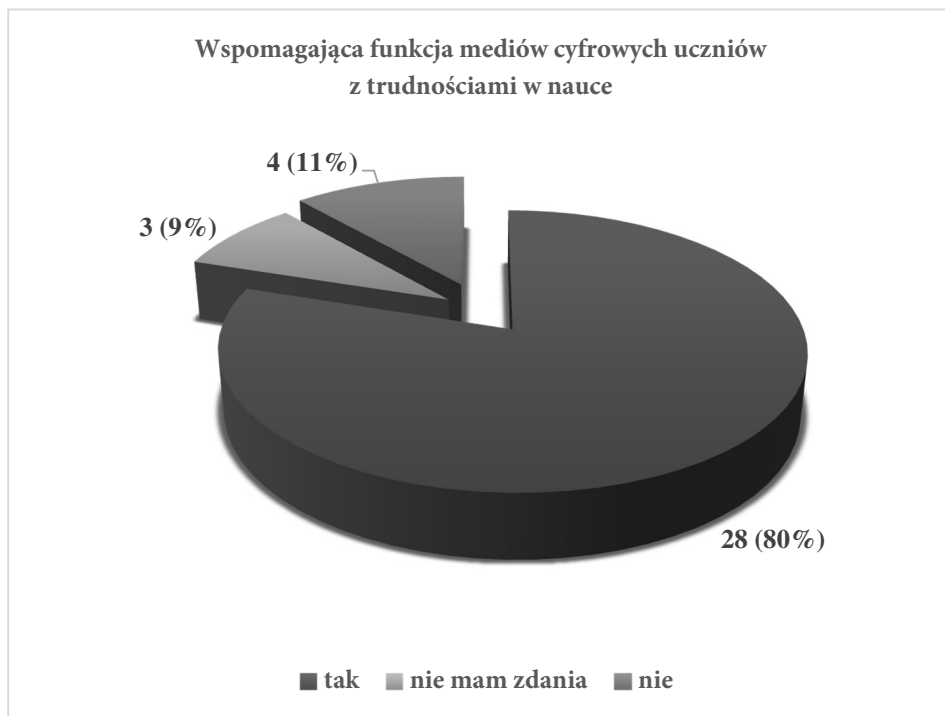
Respondenci mogli wybrać dowolną liczbę aktywności oraz dodać swoje pomysły.

Ad.2.

Interesującym było jakie jest zdanie przyszłych pedagogów w kwestii uczniów mających trudności z nauką, rozumieniem matematyki i funkcją mediów cyfrowych.

28 (80%) respondentów orzekło, że zajęcia z wykorzystaniem mediów cyfrowych wspomagają uczniów z trudnościami w uczeniu się i rozumieniu matematyki. 3 (9%) wśród

badanych nie miało zdania na ten temat, natomiast 4 (11%) studentów odpowiedziało, że nie wspomaga, rysunek 2.

Rysunek 2. Czy media cyfrowe są elementem wspomagającym uczniów z trudnościami?

Ad. 3

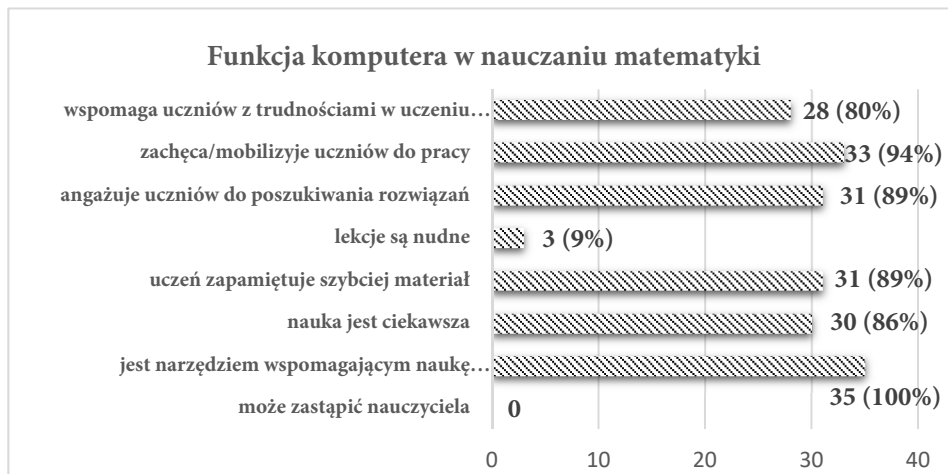
Media cyfrowe to w większości przypadków wizualizacja zagadnień. Czy jest potrzebna dla zrozumienia matematyki? Na takie pytanie odpowiedziała badana grupa studentów.

Wszyscy respondenci uznali, iż wizualizacja problemów matematycznych pomaga uczniom w zdobywaniu wiedzy. Matematyka jest nauką obrazkową zatem im więcej przykładów, rysunków, wykresów, obrazów tym lepsze rezultaty osiąga uczący się.

Ad. 4

Cieszy fakt, że na pytanie, czy komputer może zastąpić nauczyciela wszyscy odpowiedzieli, że nie. Również wszyscy uważali, że jest narzędziem wspomagającym naukę matematyki. 30 (86%) badanych potwierdziło, że nauka jest ciekawsza, jednak dla 3 (9%) respondentów lekcje matematyki są nudne. Dla 31 (89%) studentów uczeń szybciej zapamiętuje materiał jak również angażuje uczniów do poszukiwania rozwiązań. 33 (94%) odpowiedzi

to zachęcanie i mobilizacja uczniów do pracy a 28 (80%) stwierdziło, że to wspomaga uczniów z trudnościami w nauce, rysunek 3.

Rysunek 3. Funkcja komputera w nauczaniu matematyki

Respondenci mogli wybrać dowolną liczbę aktywności oraz dodać swoje pomysły.

Wnioski

Przedstawione analizy wyników badania wskazują, że w trakcie nauki/uczenia się matematyki z wykorzystaniem technologii informacyjnych uczeń kształtuje aktywności poznawcze/kompetencje w zakresie: systematyczności, umiejętności wyszukiwania informacji, umiejętności tematycznego łączenia informacji/wiedzy, umiejętności syntezy wiadomości, umiejętności aktywnego konstruowania wiedzy, rozwijania wyobraźni, umiejętności poszukiwania rozwiązań, umiejętności szybszego zapamiętywania materiału, ciekawości wobec świata, doskonalenia pamięci wzrokowej, chęci pracy i nauki. Lekcje matematyki są atrakcyjne poznawczo dla ucznia.

Zdaniem przyszłych nauczycieli (wśród badanych 12 studentów uczy w szkołach) lekcje z komputerem są ciekawsze dla ucznia (86%); mobilizują do pracy (40%); wspomagają uczniów z trudnościami w uczeniu się matematyki (80%); wizualizacja problemów matematycznych pomaga uczniom w zdobywaniu wiedzy (100%); lekcje nie są nudne. Uczniów doskonalą sporo umiejętności. Na pierwszym miejscu znalazło się wyszukiwanie informacji (100%), co w dzisiejszych czasach jest bardzo pożądanym talentem. Cieszy również 94% dla tematycznego łączenia informacji/wiedzy. Nieco mniej głosów w podanej kolejności uzyskały takie predyspozycje jak: wyobraźnia i synteza wiadomości (86%), aktywne konstruowanie wiedzy (83%), systematyczność (63%), 5 osób zwróciło uwagę na ćwiczenie pamięci

wzrokowej, czyli nawiązanie do wizualizacji. Nie zabrakło również stwierdzenia, że ściąganie prac (5) oraz żadnych (3 wskazania), rysunek 1. Na pewno komputer nie może zastąpić nauczyciela.

Podsumowanie

Nie można mieć wątpliwości, że zakres aktywności poznawczych ucznia kształtowanych w trakcie pracy z komputerem na lekcjach matematyki jest dość szeroki. Jednym z podstawowych warunków kompetencji matematycznych jest posiadanie gruntownej i rozległej wiedzy ogólnej, matematycznej jak również umiejętności technicznych. Umiejętność zadawania pytań i udzielania odpowiedzi na zadany temat, w ramach i z wykorzystaniem środków matematycznych. Idea algorytmizacji w nauczaniu matematyki wiąże ją z informatyką. Czyli matematyka i technologie informacyjne, matematyka i informatyka oraz wiedza o człowieku, uczestniku i współtwórcy w procesie dydaktycznym. Autorka pragnie zwrócić uwagę na konieczność kreatywnego wykorzystania tych narzędzi. Uczenia młodego pokolenia twórczego myślenia, wypracowania postaw twórczych, umiejętności podejmowania decyzji, krytycznego odbierania i interpretowania informacji.

Należy kłaść jak największy nacisk na rozwój aktywności poznawczej uczącej się jednostki, społeczeństwa wiedzy. Ostatnie wydarzenia pokazały, że nie jest to możliwe bez technologii informacyjnych/Internetu, które są wszechobecne w życiu każdego człowieka na ziemi a my w nich. Przytoczę słowa Manuela Castellsa z jego książki „Galaktyka Internetu”: [...] Wyobrażam sobie, jak ktoś mówi: „Dlaczego nie zostawisz mnie w spokoju?! Nie chcę ani kawałka , twojego Internetu, twojej cywilizacji technicznej, twojego społeczeństwa sieciowego! Chcę po prostu żyć po swojemu!” Cóż, jeśli tak uważasz, mam dla ciebie złe wieści. Mimo, że ty nie dbasz o sieci, one zadbają o ciebie. Tak długo bowiem, jak będziesz chciał żyć w społeczeństwie, tutaj i teraz, będziesz miał do czynienie ze społeczeństwem sieciowym. Żyjemy bowiem w Galaktyce Internetu¹⁶.

¹⁶ M. Castells, *Galaktyka Internetu*, Rebis, Poznań 2003, s.313.

Bibliografia

- Duch W., *Czym jest Kognitywistyka? Kognitywistyka i Media w Edukacji 1*, 1988, s. 8, 9,
[w:] J. Kandzia, 2016, *Edukacja matematyczna a cywilizacja cyfrowa, Podmioty kształcenia wobec wyzwań technologii informacyjnych*, UKSW, Warszawa, s. 47-50.
- Castells M., *Galaktyka Internetu*, Rebis, Poznań 2003, s.313.
- Dylak S., [w:] Tekst (w) sieci, <http://www.cen.uni.wroc.pl/teksty/konstrukcja.html>,
Konstruktywizm jako obiecująca perspektywa kształcenia nauczycieli,
Artykuł zamieszczony w Internecie CEN UW., s. 1 [2002.01.09].
- Grygiel W.P., Hohol M., *Teoriopoznawcze i kognitywistyczne wyzwania matematycznego Platonizmu*, „Logos i Ethos” 2_(27) 2009, s. 25–42.
- Heller M., *Mózg w sieci*, [w:] Tekst (w) sieci,
<http://www.obi.opoka.org.pl/zfn/026/zfn02615Heller.pdf> [2021.10.14].
- Kandzia J., *Kształtowanie wartości dydaktycznych i wychowawczych w procesie edukacji matematycznej z wykorzystaniem technik multimedialnych*,
Impuls, Kraków 2011, s. 44.
- Kandzia J., *Edukacja matematyczna a cywilizacja cyfrowa, Podmioty kształcenia wobec wyzwań technologii informacyjnych*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2016, s. 46-53.
- Kandzia J., *Kognitywne aspekty w edukacji matematycznej*, [w:], *Edukacja Humanistyczna*, Półrocznik myśli społeczno-pedagogicznej, Szczecin 2021/2 (45).
- Lewowicki T., Siemieniecki B. (red.), *Nowe media w edukacji*,
Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Majewska K., *Tablica interaktywna w procesie nauczania wczesnoszkolnego*,
Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015.
- Majewska K., *Nauczanie i uczenie się w przestrzeni mediów wirtualnych*,
Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021.
- Penrose R., *Droga do rzeczywistości*, tłum. J. Przystawa, Prószyński i S-ka,
Warszawa 2006, s. 17, 459.
- Siemieniecki B., *Edukacja a nowe technologie w kulturze, informacji i komunikacji*,
artykuł wersji nieopublikowanej.
- Siemieniecki B., Majewska K., *Pedagogical Premises of the Use of Tablets in the Teaching Process*, „The New Educational Review” nr 42, 2015, s. 65-79.
- Tekst (w) sieci, https://www.pl.wikipedia.org/wiki/Psychologia_poznawcza [2022.02.12].
- Tekst (w) sieci, <http://www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/psychologia-poznawcza;3964157.html> [2022.02.2015].
- Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, PWN S. A., Warszawa 1999, s. 77.
- Tekst (w) sieci, http://www.kramarz.pl/?p=/pl/technologie/sztuczna_inteligencja
[2020.11.12.20].

Joanna Kandzia

Aktywność poznawcza kształtowana w trakcie nauki matematyki z wykorzystaniem technologii informacyjnych

Opracowanie jest kontynuacją artykułu: „Kognitywne aspekty w edukacji matematycznej”¹⁷. Zwrócono uwagę na zależności występujące między matematyką a psychologią, ich wzajemne korelacje. Dokonano krótkiego przeglądu ewaluacji badań nad umysłem i jego związkiem z technologiami informacyjnymi/informatyką. Przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych wśród studentów matematyki nt. Jakie formy aktywności poznawczej kształtuje uczeń w trakcie nauki matematyki z wykorzystaniem narzędzi technologii informacyjnej?

Słowa kluczowe: aktywność poznawcza, kompetencje, matematyka, psychologia, sztuczna inteligencja.

Cognitive activity shaped in the course of learning mathematics with the use of information technologies

The study is a continuation of the article: "Cognitive aspects in mathematical education". The attention was paid to the relationships between mathematics and psychology and their mutual correlations. A brief review of the evaluation of research on the mind and its relationship to information technology / computing. The paper presents the results of research conducted among students of mathematics on What forms of cognitive activity does a student develop while learning mathematics with the use of information technology tools?

Keywords: artificial intelligence, cognitive activity, competences, mathematics, psychology.

Translated by Joanna Kandzia

¹⁷ J. Kandzia, *Kognitywne aspekty w edukacji matematycznej*, [w:] Edukacja Humanistyczna, Półrocznik myśli społeczno-pedagogicznej, Szczecin 2021/2 (45).

Grażyna Leśniewska
Elżbieta Ciuksza
Akademia Nauk Stosowanych
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

BIOFEEDBACK - NIEINWAZYJNA METODA TERAPII DZIECI, MŁODZIEŻY I DOROSŁYCH

*„Patrzac zawsze przed siebie, myśląc o tym,
jak zrobić jeszcze więcej, osiągniesz stan umysłu,
w którym nie ma rzeczy niemożliwych.”*

Henry Ford

Wstęp

Nasz mózg jest pełen sekretów, które wciąż czekają, aby je odkryć i zrozumieć. To fascynujący organ, którego budowa i funkcjonowanie są doprawdy wyjątkowe. Naukowcy nieustannie zgłębiają tajniki jego pracy, publikując coraz nowsze i coraz bardziej fascynujące wyniki badań. W niniejszym artykule zostanie zaprezentowana metoda biofeedbecku wykorzystywana m. in. w psychologii, medycynie, sporcie i biznesie. Udowodniono, że ta metoda zwiększa możliwości umysłu: poprawia zdolności zapamiętywania, koncentrację uwagi, szybkość i kreatywność myślenia, podwyższa samoocenę, równocześnie uczy relaksu, niweluje stres, lęki oraz napięcie. Jest to metoda całkowicie bezpieczna i bezinwazyjna.

Termin EEG Biofeedback (z ang. EEG - elektroencefalogra, biofeedback - biologiczne sprzężenie zwrotne) odnosi się do nieinwazyjnej metody terapii polegającej na monitorowaniu przez specjalne urządzenie zmian fizjologicznych organizmu i modelowanie pracy elektrycznej mózgu. Wykorzystuje się tu zdolność neuronów do trwałych przekształceń funkcjonalnych. Dzięki tej metodzie pacjenci uczą się, jak radzić sobie z reakcjami swojego organizmu oraz jak kontrolować odpowiednio fale mózgowe, by nie wywoływać u siebie uczucia napięcia czy stresu. Metoda ta służy do optymalizacji czynności bioelektrycznej mózgu w celu osiągnięcia usprawnienia jego działania przy równoczesnej relaksacji.

Celem artykułu jest przedstawienie teoretycznych aspektów metody terapii biofeedback jako nieinwazyjnego oddziaływania na mózg, poprzez wykorzystanie „plastyczności mózgu”, aby w sposób świadomy uczyć się zmieniać wzorzec wytwarzanych fal w mózgu. Dzięki tej terapii dzieci, młodzież oraz dorośli mogą nauczyć się jak samemu można koordynować pracę swojego mózgu aby polepszyć swoje wyniki w nauce, pracy, sporcie, czy też polepszyć swój stan zdrowia. Jest to pierwszy z serii artykułów wprowadzający do badań na temat: „Korzystania z treningu biofeedbacku jako możliwości wspierania własnego rozwoju sportowego i osobistego”.

1. Historia EEG - biofeedback

Śledząc historię biofeedbacku należy cofnąć się do pierwszych laboratoryjnych badań elektrofizjologicznych a w szczególności do badań elektroencefalograficznych - EEG. Jest to jeden z kilku przykładów neuroobrazowania funkcjonalnego, który ukazuje bioelektryczną aktywność mózgu człowieka. Wykorzystując EEG można odpowiednio przeprowadzić diagnozę niektórych chorób (padaczka, stany pourazowe, bóle głowy, wykrycie guzów mózgu). Natomiast pierwszego połączenia elektroencefalografu z systemowym sprzężeniem zwrotnym dokonał japoński psycholog Joe Kamiya w roku 1958 kiedy to udowodnił, że człowiek jest w stanie wskazać, kiedy jego mózg produkuje fale (mózgowe) alfa¹. Eksperymenty, które przeprowadził potwierdziły, że konieczna jest zmiana stanu psychicznego oparta na otrzymywanych informacjach zwrotnych, czyli człowiek może wysiłkiem woli kontrolować fale alfa. Osoby biorące udział w eksperymencie prosił o informację, czy w danym momencie wytwarzają fale alfa. Odpowiedź pozytywna była we właściwy sposób wzmacniana co powodowało, że po czterech dniach badany wskazywał tylko poprawne stany a także sam potrafił je wywoływać. Wyniki tego eksperymentu doprowadziły J. Kamiya do opracowania urządzenia, które dostarczałoby badanemu biologicznego sprzężenia zwrotnego w postaci dźwiękowej. Wykorzystał do mierzenia procesów biologicznych monitorowanie elektrycznej aktywności komórek, czyli fal mózgowych, dzięki elektrodom podłączonym do skóry głowy. Cały obraz tego procesu mógł obserwować na monitorze komputera².

Dekadę później za ojca metody EEG Biofeedback uznano profesora psychologii M. Bary Stermana, który w latach sześćdziesiątych XX. wieku na Uniwersytecie Kalifornijskim prowadził badania na kotach. Zauważył, że dzięki warunkowaniu instrumentalnemu można zwiększyć amplitudy fal mózgowych o częstotliwościach między 12-19 Hz. Falom mózgowym o częstotliwości 12-15 Hz, nadał nazwę rytmu sensomotorycznego (SMR)³.

W trakcie badań zaobserwował, że koty u których wzrosła aktywność SMR, były odporne na ataki padaczkowe. To samo badanie zastosował badając pacjentów, u których wy-

¹ Okupińska A, Krzywowiąza A, *Biofeedback jako efektywna metoda w terapii deficytów poznawczych w ujęciu teorii umysłu*, Neurokogniwyistyka w patologii zdrowia, 2011-2013, Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie, s. 198, https://old.pum.edu.pl/_data/assets/file/0009/66339/NK_2013_23_195-202.pdf, data pobrania 12.04.2022.

² Tamże, s.199.

³ Tamże, s.199.

stępowały napady padaczkowe. Zauważył, że zastosowane wcześniej u kotów metody warunkowania instrumentalnego zmniejszyły częstotliwość, długość oraz siłę napadów, a nawet pozwalało je w pełni kontrolować.

Do grona badaczy współpracujących z M. Bary Stermanem dołączył Joel Lubar. Ich wspólna praca pozwoliła na wyciągnięcie wniosków, że niektórzy pacjenci z napadami padaczkowymi są równocześnie nadpobudliwi, a po zastosowaniu treningu SMR stali się wyciszeni. Wyniki badań na tyle były interesujące, że J. Lubar wraz z Margareth Shouse postanowili rozszerzyć tematykę pracy z dziećmi z nadpobudliwością psychoruchową, a pod koniec lat siedemdziesiątych XX. wieku pojawiły się ich prace na temat leczenia dzieci z ADHD⁴.

Dzięki obecnym badaniom dotyczącym budowy i pracy mózgu osób z ADHA wykazano, że osoby cierpiące na te zaburzenia inaczej przetwarzają informacje. Zaburzenia te dotyczą innego funkcjonowania kory przedczołowej, struktur podkorowych, spoidła wielkiego oraz mózdzku. Wyniki neurofizjologicznych badań obrazowych u osób z ADHD wykazały, że 85-90% z nich odnotowuje się zmienne w obszarze czołowym i środkowym kory mózgowej, odpowiadające za nadaktywność⁵.

Biofeedback korzysta z tego, że mózg jest plastyczny. Oznacza to, że organ ten nie tylko zapamiętuje prawidłowy stan psychofizjologiczny naszego organizmu, ale także tworzy nowe struktury nerwowe uczestniczące w tworzeniu prawidłowej postawy, dzięki czemu łatwiej ją ponownie osiągnąć. W tym samym czasie komórki nerwowe nieuczestniczące w tej postawie zanikają jako te, z których mózg nie korzysta. A to koreluje z zanikiem nieprawidłowości objawów. Jest to tak jak z mięśniami, które zanikają jeśli są bezczynne.⁶ Wykorzystując terapię biofeedback stwarzamy sytuacje dzięki którym w mózgu tworzą się nowe połączenia (synapsy) i komórki nerwowe. Proces ten trwa całe życie, ale młodszy mózg uczy się szybciej dlatego też terapia ta jest szczególnie cenna dla dzieci i młodzieży w procesie wspierania ich rozwoju.

Istotą procedury jest modelowanie aktywności ludzkiego mózgu w oparciu o graficzny zapis generowanych fal elektrycznych wykorzystujących informację zwrotną. Zapis rytmu fal stanowi dowód, że mózg wykonuje określoną czynność. Czynność ta, spontaniczna czy prowokowana, wynika z aktywności kory mózgu. Jej zapis rejestruje aparat EEG, specjalne oprogramowanie oraz algorytm QEEG, które umożliwią prezentację graficzną fal mózgowych. Każda półkula koduje w odmienny sposób-lewa odpowiada za myślenie logiczne, analityczne i procesy werbalne, prawa za myślenie syntetyczne i wyobraźnię przestrzenną. Prawidłowa synchronizacja między półkulowa dowodzi występowania dwóch fal, w dwóch częściach kory mózgowej i osiągnięcia zbliżonego natężenia w podobnym czasie.

⁴ Walkowiak, *EEG Biofeedback: charakterystyka, zastosowanie, opinie specjalistów*, Studia Edukacyjne, 2015 nr 36 https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/14229/1/SE_36_2015_Walkowiak.pdf s. 311-312.

⁵ Pinkowicka M. *Wpływ treningu EEG -biofeedback na wybrane funkcje poznawcze u dzieci z ADHD*, Psychiatria, tom 12, nr 4, s. 256.

⁶ Vetulani J. *Mózg: fascynacje, problemy, tajemnice*, 2014, Wydawnictwo Benedyktynów TYNIEC, s. 38.

2. Rodzaje biofeedbacku

Istnieje kilka rodzajów biofeedbacku, a każdy z nich wykorzystuje inne sygnały i ma inne zastosowanie. Parametrem analizowanym do oceny efektów działania metody Biofeedback jest amplituda poszczególnych fal. Znaczenie praktyczne ma pomiar tych wartości dla fal delta (0,5-4 Hz), theta (4-8 Hz), SMR - fala odpowiadająca w klasycznym zapisie EEG fali beta o niższej niż częstotliwości (12-15Hz) oraz beta (15-20 Hz). Fale delta i theta jako nieprawidłowe wymagają redukcji amplitudy, natomiast SMR i beta są fizjologiczne - korzystne jest zatem ich wzmocnienie.⁷ W zależności od problemów klinicznych trenuje się różne zakresy fal mózgowych. W defektach lewej półkuli trenuje się beta 1/nagroda przy 15-18 Hz, hamowanie 4-7 Hz i beta powyżej 20 Hz, w ubytkach funkcji prawej półkuli trenuje się częstotliwość SMR 12-15 Hz przy hamowaniu theta i beta 2⁸.

Najbardziej znane rodzaje biofeedbacku to:

- biofeedback EEG; wykorzystuje właściwości mózgu, który wytwarza różne zakresy fal elektromagnetycznych, w zależności od podejmowanych aktywności i wskazujące one na stan ośrodkowego układu nerwowego. Zastosować można u osób u których zdiagnozowano ADHD, autyzm, padaczkę, stres czy też zaburzenia procesu uczenia się,
- biofeedback EMG; wykorzystuje się elektromiografię (EMG). To neurologiczna metoda badania mięśni i nerwów. Dzięki niej pacjent może uzyskać dane na temat zwiększonego napięcia pewnych grup mięśniowych, co z kolei wskazuje na wysoki poziom stresu. Wychwytuje je i pokazuje w formie czytelnej dla pacjenta,
- biofeedback GSR; w tym wypadku mierzy się aktywność współczulnego układu nerwowego oraz elektryczne przewodnictwo skóry a jest ono zmienne w zależności od pobudzenia układu nerwowego. Wykorzystywać można go między innymi lecząc nadciśnienie, w psychoterapii, relaksacji jak również poprawia koncentrację uwagi,
- biofeedback HEG; przeprowadza się za pomocą mierzenia temperatury głowy oraz przepływu krwi. Wykorzystuje się przy ADHD, leczeniu uzależnień, padaczki, zaburzeniach procesu uczenia się, zaburzeniach koncentracji uwagi,
- biofeedback HRV; jest to biofeedback rytmu serca. Pacjent pracuje ze wskaźnikiem tętna, czyli pletyzmografem. Urządzenie to odpowiada za mierzenie krwi w palcu za pośrednictwem podczerwieni. Zebrane informacje przekazywane są w aplikacji, która pokazuje np. rytm pracy serca. Kolejny czujnik zbiera dane na temat naszego oddechu. Dzięki obu czujnikom można określić zmienność serca i z nią pracować⁹.

⁷ Sobaniec W., Bobrowski R., Otapowicz D., Kułak W., Sobaniec S., *Ocena wpływu metody Biofeedback oraz funkcje poznawcze u dzieci z mózgiem porażeniem dziecięcym*, *Neurologia Dziecięca*, 14/2005/28, s. 25-31.

⁸ Pakszys M., *Biofeedback - metoda terapii instrumentalnej*, *Neuroterapia*, <https://neuroterapia.livejournal.com/2250.html>, data pobrania 17.04.2022.

⁹ Suchocka N., *Biofeedback - co to jest, rodzaje, przeciwwskazania*, <https://www.hellozdrowie.pl/biofeedback-co-to-jest-rodzaje-przeciwwskazania-cena/>, data pobrania 12.04.2022.

3. Trening biofeedbacku

Najczęściej stosowanym rodzajem biofeedbacku jest neurobiofeedback (EEG biofeedback). Na jego podstawie można przedstawić jak przebiega proces treningowy. Wykorzystuje się w nim komputerową aparaturę, która pozwala na jakościową i ilościową ocenę zapisu fal mózgowych z różnych obszarów w mózgu. Aparatura ta posiada opcję treningową do sprzężenia zwrotnego. Po umieszczeniu elektrod w wybranych punktach na głowie osoby poddanej treningowi możliwa jest rejestracja czynności bioelektrycznej mózgu w tych okolicach. Zaburzenia funkcjonowania wiążą się z ilościowymi zaburzeniami czynności bioelektrycznej mózgu. Rejestrowana aktywność mózgu przetwarzana jest w graficzny zapis wideogry, którą poddawany treningowi obserwuje na swoim monitorze. Trening polega na prowadzeniu gry lub podtrzymywaniu aktywności materiału filmowego tylko za pomocą własnych myśli np. stara się utrzymać dużą szybkość jadącego samochodu - siłą woli. Pacjent przez cały czas otrzymuje informację zwrotną o swoim stanie, odnosi sukcesy w grze za realne osiągnięcia (punkty za wzrost aktywności mózgu w pożądanym paśmie częstotliwości). Brak punktów świadczy o nieudanej grze przy wzroście aktywności w paśmie niepożądanym. Dzięki tej metodzie mózg trenującego uczy się wytwarzania nowych, bardziej odpowiednich częstotliwości fal mózgowych, zachodzi tzw. wewnętrzna samoregulacja. Ćwiczenia są łatwe do wykonania niezależnie od wieku. Odbývają się w ciszy i stanie relaksacji. Terapeuta przekazuje pacjentowi w czasie treningu tylko krótkie i proste komunikaty¹⁰.

Głównym celem treningu jest polepszenie czynności mózgu wraz z ukierunkowanym wzmocnieniem koncentracji uwagi, hamowania stanów nadmiernego pobudzenia, stanów nadmiernego hamowania lub obu stanów równocześnie. Stany te osłabiają korową regulację zachowania co prowadzi z kolei do zaburzeń funkcji poznawczych, takich jak: koncentracja, uwaga, wola, zdolność planowania, zakończenia czynności, przewidywania swoich reakcji, ogólnej samokontroli danej osoby.

Zaleceniem przed rozpoczęciem treningów biofeedback jest wykonanie badania EEG głowy, gdyż w przypadku niektórych schorzeń neurologicznych ten rodzaj terapii nie jest wskazany. Jakość uzyskanych efektów jest sprawą indywidualną. Zależy od rodzaju dysfunkcji, planu terapii, jak również aktywności pacjenta oraz systematyczności treningów. Osobom zdrowym wystarczy 10 treningów, aby mogły mieć lepsze wyniki w szkole, szybciej uczyły się języków obcych, lepiej radziły sobie z sytuacjami stresogennymi. W zależności od typu schorzenia czy zapotrzebowania pacjenta, używa się protokołów treningu, które wzmacniają ten rodzaj reakcji mózgu, który jest najbardziej pożądanym dla prawidłowego

¹⁰ Zielińska J., Wykorzystanie metody EEG biofeedback w procesie wspierania rozwoju dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Paedagogica IV* (2015), s. 21 - 22.

funkcjonowania umysłu i całego organizmu¹¹. Należy nadmienić, że czynność bioelektryczna mózgu zmienia się w zależności od wieku, stanu fizjologicznego jak również w zależności od różnych czynników wewnętrznych i zewnętrznych.

Uczestnictwo w terapii za pomocą biofeedbacku jest całkowicie bezpieczne i nie powoduje skutków ubocznych. Pozwala natomiast osiągać widoczne i trwałe efekty leczenia zaburzeń depresyjnych. Terapia jest dostosowywana do indywidualnych potrzeb pacjenta. Długość terapii uzależniona jest od nasilenia objawów oraz predyspozycji jednostki. Ze strony uczestnika terapii wymagane jest zaangażowanie w pracę nad swoimi problemami. Dzięki wsparciu i pomocy terapeuty chory może lepiej radzić sobie z wprowadzaniem zmian. Biofeedback praktycznie nie posiada przeciwwskazań do stosowania. Jedynie przeciwwskazania to brak zgody na udział w treningu i brak możliwości wytłumaczenia danej osobie, jak ma zachowywać się i co zrobić w trakcie terapii¹².

4. Odbiorcy terapii biofeedback

Popularyzatorka metody EEG Biofeedback doktor Michaela Pakszys, która od lat zajmuje się biofeedbackiem uważa, że można go wykorzystywać zarówno z osobami w stanie zdrowia jak i choroby. W pierwszej grupie, czyli u osób zdrowych może nastąpić polepszenie funkcji poznawczych, lepsza relaksacja jak również lepsza zdolność do współpracy z innymi ludźmi. Z tego też powodu zalecana jest osobom, które często mierzą się w ciągu dnia z poczuciem stresu bądź też ich praca wymaga dużego skupienia czyli „osoby na stanowiskach kierowniczych, menadżerowie, przedsiębiorcy, kontrolerzy ruchu, piloci, policjanci, kierowcy, sportowcy wszystkich dyscyplin, artyści, muzycy, tancerze, piosenkarze, aktorzy i inni...”¹³. Do drugiej grupy zalicza osoby z mikrozaburzeniami funkcji ośrodkowego układu nerwowego, co może skutkować zaburzeniem uwagi, koncentracji, trudnościami w procesie uczenia się (dysleksja, dysortografia), zaburzeniach mowy (afazja motoryczna). Biofeedback można również stosować w zaburzeniach i chorobach psychiatrycznych i neurologicznych, w terapii uzależnień, zaburzeniach przyjmowania pokarmów czy też w bólach przewlekłych¹⁴.

Zatrzymując się na neurofizjologicznym podłożu rehabilitacji mózgu z zastosowaniem EEG Biofeedback należy zaznaczyć, że opiera się on na kilku założeniach. Chodzi mianowicie o to, że pewna niewielka liczba uszkodzonych komórek z danego obwodu funkcjonalnego może być skompensowana spontanicznie, jednak proces od zawsze jest szybszy i pełniejszy, jeśli dostarczana jest zewnętrzna stymulacja zaburzonych sieci. W tym wypadku stymulacją są gry, które wykonuje trenujący podczas sesji. Zatem trening rehabilitacyjny może kształtować reorganizację neuronalną uszkodzonego obszaru bowiem mózg ma dość

¹¹ Okupińska A, Krzywowiąza A., *Biofeedback jako efektywna metoda w terapii deficytów poznawczych w ujęciu teorii umysłu*, Neurokogniwytyka w patologii zdrowia, 2011-2013, Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie, s. 201, https://old.pum.edu.pl/_data/assets/file/0009/66339/NK_2013_23_195-202.pdf, data pobrania 14.04.2022.

¹² Zielińska J., <https://portal.abczdrowie.pl/biofeedback#>, data pobrania 15.04.2022.

¹³ Pakszys M., <https://neuroterapia.livejournal.com/2250.html>, data pobrania 12.04.2022.

¹⁴ Pakszys M. <https://neuroterapia.livejournal.com/2250.html>, data pobrania 12.04.2022.

duże możliwości samonaprawy. Dzieje się to m.in. poprzez przeorganizowanie synaptyczne, rozumiane jako zmiany w rozgałęzieniach dendrytowych neuronów, powodujące zmiany we wzorcach połączeń synaptycznych. Takie synaptyczne przeorganizowanie jest kluczowym mechanizmem każdego procesu uczenia się, również tego odbywającego się w trakcie odbudowy czynności po uszkodzeniu mózgu¹⁵.

5. Ocena metody biofeedback

Biofeedback jako metodę można wykorzystywać już od trzeciego roku życia aż do późnej starości, gdyż w zależności od potrzeb poszczególnych jednostek, gry i zadania są odpowiednio konstruowane oraz modulowane, by zapewnić ich wysoką efektywność i pełną skuteczność. Trudno jest do tej pory określić dokładnie skuteczność biofeedbacku. Wiele zależy od tego, z jakim problemem i z jakimi oczekiwaniami przystępujemy do treningów. Rezultaty zależą również od osoby poddawanej biofeedbackowi. Każda poprawa stanu pierwotnego jest dowodem na skuteczność tej metody, gdyż jest dowodem, że ona działa. Pytanie natomiast stanowi, jak długo pacjent wytrwa na treningach, jaka jest jego silna wola oraz motywacja. Terapeuci pracujący tą metodą podkreślają poczucie odpowiedzialności pacjenta za wynik własnego leczenia¹⁶.

Istotne w tej metodzie jest to, że wykorzystując biofeedback jako metodę nieinwazyjną możemy wspomóc proces „naprawczy” poprzez łączenie z innymi prowadzonymi terapiami, treningami (trening relaksacji, oddychania, terapia behawioralna - poznawcza, techniki medytacyjne, wyobrażeniowe), czy też farmakologią, aby proces wychodzenia z choroby był optymalny, bądź też poprawić jakość funkcjonowania osób zdrowych¹⁷.

Zarzut jaki jest stawiany metodzie biofeedback odnosi się do samej postawy i funkcjonowania w układzie badany - terapeuta, do samego terapeuty. Zwraca się uwagę, że terapeuta nie może zająć się tylko kontrolowaniem tego co dzieje się na ekranie monitora, ale również powinien odnosić się do oceny aktualnego samopoczucia pacjenta, gdyż wskazówki kierowane do pacjenta mogą być nietrafne i przez to pacjent nie osiągnie pożądanego stanu. Niektóre środowiska terapeutów uważają także, że nie da się połączyć technologii komputerowych z terapią. Twierdzą, że tylko wspólna, ścisła relacja pacjent - terapeuta jest w stanie wypracować problemy jakie zostały zgłoszone.

Krytycy metody biofeedback odnoszą się również do samej postawy pacjenta, która powinna opierać się na chęci i zaangażowaniu. Jeśli pacjent długo nie odnosi postępów w trakcie terapii to traci motywację do wszelkich dalszych działań co w efekcie ma wpływ na funkcjonowanie emocjonalne, które może przyczynić się do poczucia permanentnego niezadowolenia z siebie i braku chęci do dalszej pracy (wysiłku)¹⁸.

¹⁵ Sobaniec W., Bobrowski R., Otapowicz D., Kułak W., Sobaniec S., *Ocena wpływu metody Biofeedback oraz funkcje poznawcze u dzieci z mózgiem porażeniem dziecięcym*, *Neurologia Dziecięca*, 14/2005/28, s. 25-31.

¹⁶ Krawczyk J., *Biofeedback - Moc sterowania procesami fizjologicznymi*, 2012, <https://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/>, data pobrania 14.04.2022.

¹⁷ Walkowiak H., *EEG Biofeedback: charakterystyka, zastosowanie, opinie specjalistów*, *Studia Edukacyjne*, 2015 nr 36, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/14229/1/SE_36_2015__Walkowiak.pdf, s. 314.

¹⁸ Walkowiak H., op cit, s. 318-319.

Zakończenie

Biofeedback jest techniką świadomego kontrolowania i łączenia funkcji somatycznych i psychicznych - zależnie od celu terapii. Za pomocą odpowiedniej liczby treningów można w sposób zamierzony wzmacniać bądź osłabiać czynność bioelektryczną mózgu, przez co wpływać na ogólne funkcje organizmu. Dzięki połączeniu wiedzy na temat plastyczności mózgu, warunkowania instrumentalnego z możliwościami współczesnych urządzeń wspierających pracę mózgu możemy mieć nadzieję, że w każdym wieku jesteśmy w stanie poprawić swój dobrostan.

Biofeedback jest metodą, z którą sportowiec może zacząć pracować w każdym wieku, a także w dowolnym momencie swojej kariery czy przygody sportowej dlatego podjęto badania na grupie uczennic - sportsmenek dotyczące wpływu metody biofeedbacku na wspieranie rozwoju sportowego i osobistego. Kolejne artykuły będą zawierały próbę odpowiedzi na pytania:

1. Na ile trening biofeedbacku wpłynął na rozwój sportowy uczennic?
2. Jaki wpływ miał trening biofeedbacku na rozwój osobisty sportsmenek?
3. Czy trening biofeedbacku wpłynął na umiejętność radzenia sobie ze stresem sportsmenek?
4. Na ile trening z wykorzystaniem metody biofeedbacku wpłynął na funkcje poznawcze uczennic?

Psychologowie latami próbowali dociec, dlaczego niektórzy zawodnicy wygrywają, a inni nie, choć mają identyczne warunki fizyczne, a za sobą taki sam trening. Kluczem okazał się mózg i jego reakcja na stres i umiejętność koncentracji w ekstremalnych warunkach. Bez odpowiedniego nastawienia, umiejętności kontrolowania stresu, koncentracji uwagi, budowania samoświadomości, pewności siebie trudno o sukcesy w sporcie.

Sport to przede wszystkim wysiłek fizyczny. Aby osiągnąć sukces, niezbędne są zarówno stosowne predyspozycje, jak i setki, a nawet tysiące godzin poświęconych na treningi. Zapewne nie każdy z nas zdaje sobie z tego sprawę, lecz równie istotną rolę odgrywa mózg. Refleks, precyzja, odpowiednia koordynacja ruchów, koncentracja, odporność na stres oraz należyty odpoczynek - to bardzo istotne kwestie. Wszystko to sprawia, że coraz więcej sportowców decyduje się poprawić swoje możliwości przy pomocy biofeedbacku.

Bibliografia

- Flisiak – Antonijczuk H., Adamowska S., Chłodzińska - Kiejna S., Kalinowski R., Adamowski T., *Metoda biofeedback w terapii pacjentów z rozpoznaniem ADHD - przegląd badań*, *Pediatr. Med. Rodz.*, 2014, 10 (1), s. 91-96.
- Krawczyk J., *Biofeedback - Moc sterowania procesami fizjologicznymi*, 2012, <https://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/7,105806,12163083,biofeedback-moc-sterowania-procesami-fizjologicznymi.html>.
- Okupińska A., Krzywowiąza A., *Biofeedback jako efektywna metoda w terapii deficytów poznawczych w ujęciu teorii umysłu*, *Neurokogniwiistyka w Patologii i Zdrowiu*, 2011-2013, PUM ww Szczecinie, s. 195-202.
- Pakszys M. *EEG biofeedback - metoda neuroterapii instrumentalnej*, *Neuroterapia*, 23.02.2010, <https://neuroterapia.livejournal.com/2250.html>.
- Pinkowicka M., *Wpływ treningu EEG- Biofeedback na wybrane funkcje poznawcze u dzieci z ADHD*, *Via Medica*, Gdański Uniwersytet Medyczny, 2015, tom 12, nr 4, s. 255-264.
- Sobaniec W., Bobrowski R., Otapowicz D., Kułak W., Sobaniec S., *Ocena wpływu metody Biofeedback oraz funkcje poznawcze u dzieci z mózgiem porażeniem dziecięcym*, *Neurologia Dziecięca*, 14/2005/28, s. 25-31.
- Suchocka N., *Biofeedback- co to jest, rodzaje, przeciwwskazania*, <https://www.hellozdrowie.pl/biofeedback-co-to-jest-rodzaje-przeciwwskazania-cena/>.
- Walkowiak H., *EEG biofeedback: charakterystyka, zastosowanie, opinie specjalistów*, *Studia Edukacyjne* nr 36, Poznań 2015.
- Vetulani J., *Mózg: fascynacje, problemy, tajemnice*, Wydawnictwo Benedyktynów, TYNIEC, 2014.
- Zielińska J., *Wykorzystanie metody EEG biofeedback w procesie wspierania rozwoju dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Paedagogica IV* (2015).

Grażyna Leśniewska
Elżbieta Ciuksza

Biofeedback - nieinwazyjna metoda terapii dzieci, młodzieży i dorosłych

Biofeedback jest alternatywną formą terapii w stosunku do farmakoterapii, a w niektórych schorzeniach może ją uzupełniać. Przewagą biofeedbacku jest to, że jest to metoda zupełnie bezpieczna, bez skutków ubocznych. Motorem skuteczności terapii jest silna wola i motywacja pacjenta. Właśnie ten czynnik podkreślają terapeuci jako istotny w terapii - poczucie odpowiedzialności pacjenta za wynik własnego leczenia.

Słowa klucze: biofeedback, mózg, neuroplastyczność.

Biofeedback - a non-invasive method of therapy for children, adolescents and adults

Biofeedback is an alternative form of therapy to pharmacotherapy and in some diseases it can complement it. The advantage of biofeedback is that it is a completely safe method with no side effects. The driving force behind the effectiveness of the therapy is the patient's will and motivation. It is this factor that therapists emphasize as important in therapy - the patient's sense of responsibility for the result of their own treatment.

Keywords: biofeedback, brain, neuroplasticity.

Translated by Stanisław Leśniewski

Danuta Tomczyk
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
w Wałczu

ZAŁOŻENIA PEDAGOGICZNE WYPROWADZONE Z KONSEPCJI SPOŁECZNO-KULTUROWEJ LWA S. WYGOTSKIEGO JAKO ŹRÓDŁO INSPIRACJI DLA RODZIN EDUKACJI DOMOWEJ

Wprowadzenie

Leo Semenowicz Wygotski, (ros. Лев Семёнович Выготский), urodził się 5 listopada 1896 roku w Orszy na Białorusi – zmarł po długiej chorobie na gruźlicę 11 czerwca w 1934 roku w Moskwie¹. Nazwany został przez amerykańskiego filozofa Stephena Toulmina „Mozartem psychologii”, gdyż mocno wykroczył poza czasy, w których żył i pracował a przez przyjaciela i ucznia Aleksandra R. Łurę, twórcę neuropsychologii „geniuszem i wielkim humanistą XX wieku”. Oryginalność i niezwykła intuicja dorobku Psychologa, inspiruje współczesnych, a teza „Pedagogika powinna orientować się nie na dzień wczorajszy lecz na dzień jutrzejszy w rozwoju dziecka”², stała się myślą przewodnią dla dzisiejszego odczytania myśli naukowej Lwa Wygotskiego w kontekście potrzeb rodzin edukacji domowej.

Społeczno-kulturowa koncepcja rozwoju Lwa S. Wygotskiego polega na oryginalnej myśli wskazującej, że rozwój psychiki jest upośredniony, tzn. świadomy, dowolny i sensowny, poprzez użycie narzędzi kulturowych i komunikowanie się między ludźmi. Upośrednione funkcje psychiczne, takie jak spostrzeganie, uwaga, pamięć, myślenie, powstają

¹ Encyklopedia Biritannica – „(...) Studiował językoznawstwo i filozofię na Uniwersytecie Moskiewskim, zanim zaangażował się w badania psychologiczne. Pracując w Moskiewskim Instytucie Psychologii (1924-1934), stał się ważną postacią w postrewolucyjnej psychologii sowieckiej. Badał rolę czynników społecznych i kulturowych w tworzeniu ludzkiej świadomości; jego teoria znaków i ich związek z rozwojem mowy wpłynęły na psychologów, takich jak A.R. Luria i Jean Piaget. (...)”, dostęp 9.08.2021, dostępny w: <https://www.britannica.com/biography/L-S-Vygotsky>.

² L. S. Wygotski, *Myślenie i mowa*, tłum. E. Flesznerowa i J. Fleszner, (red.) E. Franus, PWN, Warszawa 1989, s. 254-255.

w toku współdziałania i bycia z ludźmi. Podejście socjokulturowe Lwa S. Wygotskiego zawiera „ogólne prawo rozwoju kulturowego”³. Ujawnia, że dziecko łączy się z rodziną i społeczeństwem coraz silniejszymi więzami w kolejnych etapach swojego życia, buduje ścieżkę „przywiązania”, a jednocześnie coraz bardziej uwalnia się od społeczeństwa budując własną ścieżkę „indywidualności”, przy czym społeczność wrażliwie odczytuje jego potrzeby i dostosowuje swoje wymagania do poziomu możliwości ich spełniania, aby rozwijający się człowiek przejął odpowiedzialność za swoje życie, oraz potrafił twórczo dostosowywać otoczenie do zmieniających się dynamicznie jego potrzeb⁴. Zatem, „każda wyższa funkcja psychiczna pojawia się, w rozwoju dziecka dwukrotnie, raz jako działalność zespołowa, społeczna, czyli jako funkcja interpsychiczna, drugi raz jako działalność indywidualna, jako wewnętrzny sposób myślenia dziecka, jako funkcja intrapsychiczna”⁵. To w procesie nauczania, czyli tej najbardziej usystematyzowanej formie życia społecznego i obcowania społecznego, ujawnia się siła napędowa rozwoju psychiki dziecka⁶.

Lew S. Wygotski prowadził rozważania teoretyczne oraz badania eksperymentalne z zakresu psychologii dokonując przełomu w psychologii rozwojowej: zaproponował „metodę podwójnej stymulacji”, którą wykorzystał do badań nad genetycznym rozwojem wyższych procesów psychicznych; docenił ważność problemu świadomości w psychologii; podkreślił rolę narzędzi w procesie rozwoju człowieka i rolę społecznych determinantów rozwoju człowieka; w 1926 r. stworzył laboratorium do badania dzieci nieprawidłowo rozwijających się. Dokonał także wiele dla rozwoju psychologii wychowawczej: wskazał związek między rozwojem a nauczaniem; wskazał na formy i procedury pracy w okresie przedszkolnym i szkolnym, które dotyczą: a) koncepcji strefy najbliższego rozwoju; b) sensorywnych okresów nauczania-uczenia się; c) analizy procesu przyswajania pojęć naukowych i potocznych; d) konieczności dwukrotnego badania poziomu umysłowego dziecka.

Teoria Lwa S. Wygotskiego została szeroko rozwinięta przez znakomitych myślicieli na całym świecie. Jego twórczość obejmuje 270 prac, tylko nieliczne są tłumaczone na język polski. Znane odczytania prac Wygotskiego dokonano w Stanach Zjednoczonych, Holandii, Izraelu, Danii, Rosji, Polsce. Przez 20 lat prace Wygotskiego poddano krytyce politycznej, wpisano w indeks prac wycofanych, zakazano je wydawać i cytować.

Celem artykułu jest poznanie i opisanie perspektywy społeczno-kulturowego podejścia Lwa S. Wygotskiego a następnie wyprowadzenie z niej wskazówek praktycznych dla rodzin edukacji domowej. Próba odpowiedzi na pytanie: Jakie założenia pedagogiczne wy-

³ M. Cole, *Strefa Najbliższego Rozwoju. Tam, gdzie kultura i poznanie współtworzą się wzajemnie*, [w:] Brzezińska A., Lutomski G., Smykowski B., (red.), *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, Zysk i S-ka, Poznań 1995, s. 18.

⁴ A. Brzezińska, G. Lutomski, *Wprowadzenie* (w:) A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994, s. 12.

⁵ L. S. Wygotski, *Problem nauczania i rozwoju umysłowego w wieku szkolnym*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, red. Edward Franus, PWN, Warszawa 1971, s. 544; *Ogólne prawo genetyczne rozwoju kulturowego* odnaleźć można także w: Wygotski L. S., *Geneza wyższych funkcji psychicznych*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, red. Edward Franus, PWN, Warszawa 1971, s. 133.

⁶ E. Franus, *Wprowadzenie*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, (red.) Edward Franus, PWN, Warszawa 1971, s. 13.

łaniają się z koncepcji społeczno-kulturowej Lwa S. Wygotskiego dla rodzin edukacji domowej? może stanowić bogate źródło inspiracji edukacyjnych dla praktyki nauczania domowego. Cel niniejszego artykułu wpisuje się w wymóg związany z zapewnieniem dziecku właściwych warunków umożliwiających realizację podstawy programowej przez rodziny spełniające obowiązek szkolny poza szkołą⁷, o których mowa w art. 37. pkt. 2, ust. 2, ustawy Prawo oświatowe z dnia 14 grudnia 2016 r.⁸.

Na podstawie przeglądu wybranych dokumentów źródłowych⁹ skoncentrowano się na tych kategoriach problemowych, które definiują uczenie się w perspektywie socjokulturowej Lwa S. Wygotskiego. Analiza źródeł pozwoliła przyjąć założenie, że o efektywnym projektowaniu procesu edukacji domowej dziecka w kontekście społeczno-kulturowej koncepcji Lwa S. Wygotskiego można mówić w świetle: koncepcji SNR jako mapy gotowości dziecka do uczenia się; koncepcji SAR dziecka jako strefy nudy; relacji jaka zachodzi między dojrzewaniem dziecka a uczeniem się; okresu sensytywnego jako szczególnie ważnego dla uczenia się dziecka; specyfiki nauczania dziecka w wieku przedszkolnym; gotowości dziecka na nauki przedmiotowej; wychodzenia od dziecka – czyli rodzajów interakcji edukacyjnych w procesie „wrażliwej edukacji”; specyfiki działań „wrażliwego dorosłego” jako akompaniatora kultury uczenia się dziecka; znaczenia wykorzystania narzędzi kulturowych dla rozwoju dziecka oraz specyfiki „wrażliwej kontroli”. W postępowaniu badawczym wykorzystano metodę analizy dokumentów, polegającą na uporządkowaniu i analizie zawartych w nich treści pod kątem przyjętego problemu badawczego.

Strefa najbliższego rozwoju jako mapa gotowości dziecka do uczenia się

Kluczowym pojęciem dla teorii socjokulturowej Lwa S. Wygotskiego jest strefa najbliższego rozwoju¹⁰ (SNR). Strefę tę określa różnica między poziomem rozwiązywania zadań dostępnych pod kierunkiem i przy pomocy dorosłych a poziomem rozwiązywania zadań dostępnych w samodzielnym działaniu. Zatem, SNR może służyć jako mapa obszaru gotowości dziecka, przy czym na niższym jej końcu znajduje się obecny poziom umiejętności a na wyższym – poziom umiejętności, które dziecko może osiągnąć w najbardziej korzystnych warunkach¹¹. Jakie implikacje wynikają dla edukacji? Wygotski stawia postulat, aby wychowanie dziecka było ukierunkowane na wyższą granicę niż zmuszane do pracy przez wymagania wynikające z niższej granicy. Postulat ten, ma swoje implikacje dla diagnozowania i instruowania dzieci. Ponadto, kategoria SNR jest swoistą perspektywą goto-

⁷ D. Tomczyk, *Edukacja domowa jako przedsięwzięcie edukacyjne podejmowane przez rodzinę*, (w:) I. Korpaczewska, E. Jackowska (red.), *Wokół rodziny*, Wydawca Szczecińska Szkoła Wyższa Collegium Balticum, Szczecin 2015, s. 132-154.

⁸ Nowelizacja ustawy Prawo oświatowe z dnia 1 lipca 2021, Dz. U. 2021, poz. 1082.

⁹ Wykaz wykorzystanej literatury zamieszczono w *Bibliografii* na końcu niniejszego artykułu.

¹⁰ L. S. Wygotski, *Problem nauczania i rozwoju umysłowego w wieku szkolnym*, op. cit., s. 542.

¹¹ L. S. Wygotski, *Problem nauczania i rozwoju umysłowego w wieku szkolnym*, op. cit., s. 545-546.

wości dziecka do uczenia się. Oznacza ona nie tylko stan aktualnej wiedzy ale jest to gotowość do uczenia się reaktywnego, do korzystania ze wskazówek / instrukcji innych, do uczenia się „z pomocą”¹².

SNR tworzy przestrzeń możliwości nauczania, które aby było skuteczne musi bazować na rodzących się potrzebach rozwojowych, doświadczeniach, wiedzy dziecka. Dorosli muszą uwzględniać jego możliwości oraz rodzące się zainteresowania. Ten dynamiczny stan rozwoju uwzględnia to, co dziecko już osiągnęło w tym procesie oraz co dopiero dojrzewa¹³. Konsekwencją poznania stylu bycia i działania dziecka jest konieczność różnicowania form nauczania oraz monitorowania osiągniętego rozwoju. Rodzice, aktywnie uczestnicząc w praktyce edukacyjnej dziecka na co dzień mają do czynienia z rzeczywistym, ciągłym korygowaniem mapy obszaru gotowości.

Strefa aktualnego rozwoju jako strefa nudy

Lew S. Wygotski był przekonany, że to, co dziecko robi dziś samodzielnie przy pomocy dorosłych zrobi jutro samodzielnie¹⁴. Dlatego uznał, że nie należy poprzestać na określeniu jednego poziomu rozwoju dziecka. Aby określić prawidłowo stosunek między poziomem rozwoju dziecka a jego możliwościami w uczeniu się zaproponował kategorię SAR¹⁵. Strefa ta ujawnia poziom kompetencji już osiągniętych przez dziecko. Obejmuje ona te działania i umiejętności, które zostały już zinternalizowane, w zakresie których dziecko osiągnęło kompetencje, ale które nadal może wzbogacać. W SAR dziecko pracuje już samodzielnie, doskonalą się w biegłości i precyzji wykonywanych zadań. Jakie implikacje wynikają dla edukacji? Określenie stopnia samodzielności dziecka w wykonywaniu zadania wiąże się ze strony rodziców z: a) ćwiczeniem tempa i precyzji wykonywanych zadań przez dziecko; b) organizowaniem samodzielnej aktywności edukacyjnej dziecka. **Zadaniem rodziców** jest wartościowanie wysiłku edukacyjnego dziecka, kontrola, ocena i informacja zwrotna o efektach jego aktywności. Strefa aktualnego rozwoju wiąże się ze świadomym uczestnictwem dziecka w procesie własnego rozwoju. Dziecko wie, co już potrafi, wie, czego jeszcze nie potrafi i prosi o pomoc, ponieważ nie jest pewne¹⁶.

Relacja zachodząca między dojrzewaniem i uczeniem się w ujęciu Lwa S. Wygotskiego

W koncepcji socjokulturowej Lwa S. Wygotskiego uczenie się jest kluczowym pojęciem, dzięki któremu można zrozumieć społeczny i kulturowy aspekt życia. Uczenie się jest

¹² L. S. Wygotski, *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, (red.) Edward Franus, PWN, Warszawa 1971, s. 518.

¹³ L. S. Wygotski, *Myslenie i mowa*, tłum. E. Flesznerowa i J. Fleszner, (red.) E. Franus, PWN, Warszawa 1989, s. 248.

¹⁴ L. S. Wygotski, *Problem nauczania i rozwoju umysłowego w wieku szkolnym*, op. cit., s. 542-544.

¹⁵ L. S. Wygotski, *Problem nauczania i rozwoju umysłowego w wieku szkolnym*, op. cit., s. 540-541.

¹⁶ E. Filipiak, *Z Wygotskim i Brunerem w tle. Słownik Pojęć kluczowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2011, s. 20.

aktywnością, w której zaangażowane są dwie strony: dziecko i dorosły. Jest ono efektem spontanicznych i zaplanowanych interakcji pomiędzy *tutee*, czyli rozwijającym się dzieckiem a *tutorem*, czyli dojrzałym członkiem społeczności. W perspektywie Lwa S. Wygotskiego, uczenie się rozpoczyna się od tego, co u dziecka jeszcze nie dojrzało. Te możliwości określa SNR. Wygotski wyjaśnia, że tempo rozwoju jest inne niż tempo uczenia się, ponieważ rozwój zachodzi wtedy, gdy regulacja interpsychiczna zostaje przekształcona w intrapsychiczną.

Procesy rozwoju idą w ślad za procesami nauczania i tworzą SNR¹⁷, dlatego nauczanie jest tylko wtedy efektywne gdy wyprzedza rozwój, który wtedy ożywia się i pobudza do życia wiele funkcji dopiero dojrzewających a leżących w SNR. Przy czym Wygotski zwraca uwagę, że na każdym szczeblu rozwojowym są specyficzne formy i relacje między nauczaniem i rozwojem¹⁸. Zachowana jest pewna zasada, a mianowicie: na każdym etapie dojrzewanie przygotowuje grunt i tworzy możliwości do uczenia się (pod kierunkiem - przy pomocy - samodzielnie) natomiast uczenie się pobudza i popycha naprzód dojrzewanie¹⁹.

W każdym okresie rozwojowym zachodzi inny stosunek między charakterem pracy edukacyjnej a rozwojem dziecka. Następuje przejście: a) od uczenia się spontanicznego wg własnego programu do 3 roku życia; b) poprzez uczenie się spontaniczno-reaktywne mające miejsce w okresie przedszkolnym; c) po uczenie się reaktywne (responsywne) wg programu zewnętrznego w wieku szkolnym²⁰.

W okresie uczenia się do 3 roku życia, poprzez naśladownictwo dziecko zgodnie ze swoimi zainteresowaniami i potrzebami poznaje otoczenie, czerpie korzyści z obserwowania działań innych dorosłych, starszego rodzeństwa; naśladuje dorosłych, rodzice są dla niego modelem; dorosły stawia specyficzne zadania dla dziecka, w taki sposób, aby bezpiecznie poznawało świat, organizuje warunki do działania. W okresie przedszkolnym z kolei, dominuje uczenie przejściowe: spontaniczno-reaktywne. Dziecko uczy się wg programu zewnętrznego ale przyswaja go dopiero wtedy, gdy stanie się jego własnym programem. W okresie szkolnym dziecko uczy się wg programu zewnętrznego pod kierunkiem dorosłego, koncentruje się na zadaniu, podporządkowuje poleceniom. Dorosły stawia pytania, polecenia, instrukcje, udziela informacji zwrotnej, kontroluje i egzekwuje wykonanie zadania.

W toku działań edukacyjnych Wygotski zwraca uwagę na potrzebę rozwijania myślenia dziecka, przy czym „jego rozwój nie rozpada się na poszczególne nurty stosownie do podziału nauki szkolnej na odrębne przedmioty”²¹. Wygotski podkreśla, że wiek szkolny jest optymalnym okresem uczenia się, okresem sensytywnym dla takich przedmiotów, które maksymalnie apelują do funkcji uświadomionych i podległych woli²². Przebieg nauki

¹⁷ L. S. Wygotski, *Problem nauczania i rozwoju umysłowego w wieku szkolnym*, op. cit., s. 543.

¹⁸ L. S. Wygotski, *Myślenie i mowa*, tłum. E. Flesznerowa i J. Fleszner, (red.) E. Franus, PWN, Warszawa 1989, s. 258.

¹⁹ L. S. Wygotski, *Myślenie i mowa*, op. cit., s. 226.

²⁰ L. S. Wygotski, *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, op. cit., s. 518.

²¹ L. S. Wygotski, *Myślenie i mowa*, op. cit., s. 247.

²² L. S. Wygotski, *Myślenie i mowa*, op. cit., s. 259.

dziecka w wieku szkolnym ujawnia, że każdy przedmiot nauczania wymaga od dziecka czegoś więcej, niż aktualnie może z siebie dać. Nauka zmusza do tego, by przeszło samo siebie²³.

Okresy sensoryjne jako szczególnie ważne dla uczenia się dziecka

Według Lwa S. Wygotskiego „*nauczanie jest najbardziej owocne gdy przypada na określony okres w SNR*”²⁴. Ten okres nazywa sensoryjnym. Każdy okres w rozwoju dziecka jest ważny. Dlaczego? Ponieważ w każdym odbiera, przetwarza, internalizuje bogactwo ofert, które włącza w swoje doświadczenie. Jednak są takie okresy w rozwoju, w których bodźce środowiskowe odnoszą optymalny efekt dla rozwoju. Przypadają one na okres przejściowy, który przypada pomiędzy poszczególnymi fazami w cyklu rozwoju²⁵. Zatem, kiedy nauczanie jest efektywne? Wygotski zauważył, „*że każda nauka wymaga zawsze poprzedzenia jej okresem rozwoju embrionalnego, okresem nauczania wstępnego, okresem przygotowawczym do nauki*”²⁶.

Specyfika nauczania dziecka w wieku przedszkolnym

Program wychowania przedszkolnego musi różnić się od programów z okresu edukacji szkolnej. Dlaczego? Ponieważ, z jednej strony powinien przygotowywać do nauki systematycznej i ogólnokształcącej. Z drugiej strony – powinien spełniać wymóg, jakim są zainteresowania i potrzeby dziecka, powinien być jego własnym programem rozwoju²⁷. Wygotski podaje rozwiązanie dla przezwyciężenia tej antynomii. Potrzebna jest procedura działania w interakcji z dzieckiem, właściwa organizacja treści, przygotowanie ofert edukacyjnych odpowiadających zainteresowaniom dziecka, cechom jego myślenia. Jest to „*wrażliwe nauczanie*”²⁸ czyli wychodzenie od dziecka i jego rozwojowych potrzeb.

Gotowość dziecka do nauki przedmiotowej

Gotowość do nauki przedmiotowej dotyczy m. in. języka ojczystego, matematyki, środowiska, historii i oznacza, że dziecko przychodząc do szkoły jest już w stanie uczyć się tych przedmiotów. Jednak rozpoczęcie nauki różnych przedmiotów jest możliwe, jeśli wcześniej dziecko nabyło pewne uogólnione wyobrażenia o liczbie, o przyrodzie o społeczeństwie. Bez tych ogólnych wyobrażeń trudno dziecku rozpocząć naukę o społeczeństwie czy przyrodzie. Przygotowanie tych wyobrażeń o świecie przyrody i społeczeństwie następuje w okresie

²³ L. S. Wygotski, *Myślenie i mowa*, op. cit., s. 258.

²⁴ L. S. Wygotski, *Myślenie i mowa*, op. cit., s. 256.

²⁵ L. S. Wygotski, *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, op. cit., s. 519-522.

²⁶ L. S. Wygotski, *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, op. cit., s. 530.

²⁷ L. S. Wygotski, *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, op. cit., s. 526.

²⁸ E. Filipiak, *Z Wygotskim i Brunerem w tle. Słownik Pojęć kluczowych*, op. cit., s. 25; także: D. Wood, *Społeczne interakcje jako tutoring*, [w:] Brzezińska A., Lutomski G., Smykowski B., (red.), *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, Zys i S-ka, Poznań 1995, s. 230.

przedszkolnym, w którym dziecko na podstawie otrzymywanych izolowanych pojęć, samodzielnie tworzy różne teorie, np. o pochodzeniu zwierząt, świata, o przeszłości, samo stara się odnaleźć różne zależności. Samodzielnie dąży do zrozumienia poszczególnych faktów ale również samo tworzy pewne uogólnienia. Aby móc rozpocząć naukę przedmiotową należy odsłaniać przed dzieckiem świat kunsztu słowa, świat muzyki i innych różnych przedmiotów. „Rzecz w tym by zbliżyć dziecko do nauki, by umożliwić mu zdobywanie wiedzy w aspekcie logiki tej wiedzy (...) Doświadczenie wychowania rodzinnego wskazuje, że dziecko otoczone książkami opanowuje w szóstym roku życia bez żadnej nauki umiejętność czytania i pisanie”²⁹. W okresie przejścia od młodszego do starszego wieku przedszkolnego dziecko w swoim myśleniu spontaniczno-reaktywnym zbliża się do nauczania przedmiotowego, do nauczania reaktywnego. W perspektywie teorii Lwa S. Wygotskiego, w każdym nauczaniu istnieje okres rozwoju przygotowawczego do nauki, nauczania wstępnego lub inaczej nauczania embrionalnego.

Wychodzenie od dziecka - czyli rodzaje interakcji edukacyjnej w procesie „wrażliwej edukacji”

Organizacja procesu edukacyjnego w perspektywie socjokulturowej Lwa S. Wygotskiego polega na budowaniu upośrednionego uczenia się. W sytuacji interakcji edukacyjnej dziecko doświadcza 4 typów uczenia się³⁰:

1) Instruction – instruowanie	DN>U
2) Teaching – nauczanie	DN=U
3) Tutition – nauka	U>ND
4) Tearning – uczenie się	U>ND

W poszczególnych typach uczenia zmienia się zakres pomocy udzielanej dziecku, zakres świadomości i kontroli, stopniowo zwiększa się przestrzeń samodzielnego działania uczącego się dziecka, jego poczucie sprawstwa i kompetencji. W uczeniu się typu instrukcja aktywność dorosłego skierowana jest na pomaganie, współpracę, formułowanie reguł pracy. W uczeniu się typu nauczanie, dorosły i dziecko wspólnie rozwiązują problemy. W uczeniu się typu nauka, pojawiają się u dziecka próby samodzielnego wykonywania zadań przy obserwacji tutora. W uczeniu się typu uczenie się, pojawia się etap internalizacji instrukcji, samokontrola, poczucie sprawstwa i kompetencji.

²⁹ L. S. Wygotski, *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, op. cit., s. 529.

³⁰ E. Filipiak, *Z Wygotskim i Brunerem w tle. Słownik ..op. cit.*, s. 46.

Strategie stosowane przez „wrażliwych tutorów” jako akompaniatorów kultury uczenia się

Rozwój dziecka przebiega od cudzej pomocy do autopomocy poprzez **proces interioryzacji**, głównie za pomocą języka, wiedzy i narzędzi myślenia. Dziecko uczy się dzięki doświadczeniu zdobywanemu w trakcie rozwiązywania problemów, przy wsparciu tutora - rodziców, nauczycieli, rodzeństwa oraz rówieśników i osób, które wiedzą więcej. Uczenie się zachodzi dzięki procesowi interioryzacji. Zakończony proces interioryzacji oznacza, że nastąpił „postęp rozwojowy w głąb dziecka” czyli, że dokonał się transfer osiągniętej umiejętności na inne, co pozwoli podjąć dziecku nowe zadania. Tutorzy są osobami tworzącymi klimat współpracy, budują zaangażowane sytuacje uczenia się, kreują przestrzeń dla samodzielnego działania, tworzą warunki do rozwiązywania zadań rozwojowych.

Będąc wrażliwymi obserwatorami społecznej sytuacji uczenia się, trafnie rozpoznają zasoby dziecka i zasoby środowiska, w którym zachodzi proces uczenia się. Przede wszystkim w taki sposób stawiają zadania i wyzwania edukacyjne, aby wykraczały o 1 krok ponad to, co już dziecko zna i potrafi wykonać samodzielnie. Swoje wysiłki lokują w takiej organizacji edukacji, która uwzględnia aktualne osiągnięcia dziecka i jego potencjalne możliwości. Zadawanie zbyt dużej liczby pytań i poprawianie komunikatów dziecka buduje ramy, które ograniczają pomysłowość dziecka, blokuje potrzebę zadawania pytań. Wzrastająca kontrola dorosłego powstrzymuje aktywność edukacyjną dziecka.

Zdaniem Dawida Wooda, „wrażliwość edukacyjna” tutora to taka, której tempo uzależnione jest od doznawanych przez dziecko sukcesów i porażek. Rodzice jako wrażliwi tutorzy na wszelkie sygnały, jakie kieruje do nich ich dziecko skutecznie dobierają instrukcje adekwatne do zmieniającego się obszaru podatności dziecka do uczenia się. Oferują większą pomoc i kontrolę jego działania przy przejawianych oznakach niepowodzenia, aby ograniczyć popełnianie błędów. Z kolei przy widocznych sukcesach edukacyjnych dziecka, tutorzy zwiększają poczucie swobody we własnej kontroli i popełniania błędów. Brak wrażliwego tutora może powodować powstanie poczucia niekompetencji u dziecka i kształtować negatywne postawy wobec tego, czego się go naucza³¹.

Znaczenie wykorzystania narzędzi kulturowych dla rozwoju dziecka

Narzędzia kulturowe są to wypracowane i tworzone nowe w społeczno-kulturowym rozwoju człowieka – szczególne sposoby i formy zachowania, specyficzne dla kultury³². Wygotski podkreśla, że rozwój kulturowy dziecka, czyli proces wrastania w cywilizację dokonuje się w warunkach dynamicznych zmian typu somatycznego, jest wtopiony w całość organicznego dojrzewania. Dziecko postrzega świat przez kulturę, przez ten kontekst rzeczywistości w którym żyje i funkcjonuje. Wrastając w kulturę dziedziczy narzędzia kulturowe,

³¹ D. Wood, *Społeczne interakcje jako tutoring*, op. cit., s. 230.

³² L. S. Wygotski, *Problem rozwoju wyższych funkcji psychicznych*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, red. Edward Franus, PWN, Warszawa 1971s. 49, 50-52.

technologiczne: książki, komputery, mapy, rowery i psychologiczne: język, symbole, wzory, wykresy, litery, pojęcia, umiejętności czytania, pisania, liczenia, teorie naukowe. Opanowując te narzędzia dziecko musi zrozumieć, co one oznaczają, co za nimi się kryje. W koncepcji Lwa S. Wygotskiego głównym środkiem przekazywania doświadczeń społecznych, pośrednikiem między uczeniem się a rozwojem jest język³³. Mowa odgrywa tu znaczącą rolę. Jak i co inni mówią, stanowi ważny kanał przekazu kulturowego.

Cecha interakcji edukacyjnej - „wrażliwa kontrola”

Zachowania kontrolne są stałą cechą interakcji edukacyjnych między dorosłym a dzieckiem. Ich celem jest zmiana i przejście od kontroli przez innych (regulacji przez innych) do samokontroli. Przy czym, to właściwości dziecka implikują rodzaj wsparcia, pomocy lub interwencji o charakterze proaktywnym dostarczanych przez dorosłych podczas uczenia się pod kierunkiem.

Zakres udzielanego wsparcia, pomocy lub interwencji wymaga wrażliwości na zainteresowania dziecka, jego zdolności i umiejętności oraz dostosowania do stopnia rozumienia przez dziecko tego, co nauczył się wcześniej. Sukces dziecka implikuje zwiększenie pola jego własnej kontroli, natomiast niepowodzenie – większą kontrolę i pomoc udzieloną dziecku, ustalenie tempa pracy, właściwego reagowania tu i teraz zgodnie z potrzebami dziecka. Kontrola rodziców powinna wzbudzić refleksję edukacyjną i być obecna w innych metodach, stosowanych w toku bieżącej edukacji z dzieckiem.

Dorosły buduje przestrzeń dla skutecznej pomocy w uczeniu się dziecka: organizuje uwagę dziecka, motywuje do działania, własnej inicjatywy, dopasowuje swój wysiłek do konkretnego zadania, buduje rusztowanie, strategię nauczania-uczenia się nazwaną w ten sposób przez kontynuatorów socjokulturowej myśli Lwa S. Wygotskiego - Schaffera, Woda, Brunera, Rossa. W procesie wrażliwej edukacji ważne jest zwrócenie uwagi na to, aby nie dopuścić do nadmiaru budowania rusztowania, ujawniającego się w zbyt małej przestrzeni do samodzielnego działania dziecka³⁴.

Zakończenie

Zainteresowanie pracami Lwa S. Wygotskiego i jego uczniów³⁵ wskazuje na docenienie koncepcji wiążącej rozwój poznawczy z jego kontekstem kulturowym i społecznym³⁶.

³³ L. S. Wygotski, *Narzędzie i znak w rozwoju dziecka*, PWN, Warszawa 2006, s. 45-50.

³⁴ J. Shotter, *Psychologia Wygotskiego: Wspólna aktywność w strefie rozwoju*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zys i S-ka, Poznań 1994, s. 37.

³⁵ Socjokulturowa koncepcje uczenia się L.S. Wygotskiego, rozwijana była przez jego uczniów: A. R. Łurii, A. N. Leontjewa, określanych jako Wielka Trójka.

³⁶ H. R. Schaffer, *Epizody Wspólnego Zaangażowania jako kontekst rozwoju poznawczego*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zys i S-ka, Poznań 1994, s. 176.

Jego autorskie odkrycie strefy najbliższego rozwoju, przywoływanej często w złożonym procesie badania i wyjaśniania natury ludzkiej jako model wzajemności³⁷, albo doświadczenie upośrednianego uczenia się,³⁸ albo epizody wspólnego zaangażowania³⁹, albo rusztowania⁴⁰ - przynajmniej dziecku, że jest aktywnym uczestnikiem własnego rozwoju społecznego, podkreśla współzależność rodziców i dziecka w większości społecznych interakcji⁴¹. Analiza tekstów Lwa S. Wygotskiego uprawnia do wysunięcia wskazań pedagogicznych dla rodzin edukacji domowej, które w sposób prosty wynikają z socjokulturowej koncepcji rozwoju Lwa S. Wygotskiego. Wskazania praktyczne można ująć w katalog czternastu zasad dotyczących organizowania warunków uczenia się:

1. wrażliwie organizować ofertę edukacyjną odpowiadającą zainteresowaniom dziecka, cechom jego myślenia - czyli wychodzić w edukacji od dziecka i jego rozwojowych potrzeb;
2. ukierunkować wychowanie dziecka na wyższą granicę rozwoju - nauka zmusza do tego, by przeszło samo siebie;
3. rozpoznać zasoby dziecka i zasoby środowiska, w którym zachodzi proces uczenia się;
4. organizować strategie dostosowane oraz wspierające rozumowanie, odkrywanie i opanowanie narzędzi kulturowych;
5. tworzyć takie formy, warunki edukacyjne i klimat współpracy, aby potencjał rozwojowy dziecka w różnych obszarach gotowości mógł się ujawniać;
6. umożliwiać dziecku rozróżnianie zjawisk społecznych od przyrodniczych;
7. organizować przestrzeń do nauki w aspekcie różnej wiedzy;
8. respektować w procesie edukacji indywidualne tempo, zainteresowania, zdolności, umiejętności, potrzeby dziecka;
9. wywoływać motywację wewnętrzną dziecka do aktywności, inicjatywy, samodoskonalenia i samooceny;
10. prowadzić wrażliwe działania nakierowane na doskonalenie bogactwa nabytych już kompetencji;
11. ćwiczyć precyzję, uważność wykonywanych zadań przez dziecko;
12. organizować i wzywać do samodzielnej aktywności edukacyjnej, wrażliwie obserwować społeczne sytuacje uczenia się;
13. zmieniać zakres pomocy udzielanej dziecku, stopniowo zwiększać przestrzeń samodzielnego działania uczącego się dziecka, jego poczucie sprawstwa i kompetencji;

³⁷ H. R. Schaffer, *Wzajemność kontroli we wczesnym dzieciństwie*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994, s. 125-149.

³⁸ P. S. Klein, *Całościowa ocena i interwencja w okresie niemowlęctwa i wczesnego dzieciństwa*, tłum. A. Brzezińska, G. Lutomski, K. Warchoł, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994, s. 189-216.

³⁹ H. R. Schaffer, *Epizody wspólnego zaangażowania jako kontekst rozwoju poznawczego*, op. cit., s. 150-188.

⁴⁰ E. Filipiak, *Z Wygotskim i Brunerem w tle*. Słownik ...op. cit., s. 27.

⁴¹ A. Brzezińska, G. Lutomski, *Wprowadzenie...* op. cit., s. 8.

14. wrażliwie kontrolować, udzielać emocjonalnego wsparcia, egzekwować wykonanie zadania i wzbudzać edukacyjną refleksję.

Nurt badań nad rozwojem Lwa S. Wygotskiego ujawnia, że doświadczenia związane z interakcjami w różnych momentach życia oddziałują w określony sposób na różne aspekty rozwoju człowieka. Troska rodziców o edukację dziecka odgrywa formatywną rolę w ich rozwoju. Postęp w rozwoju umysłowym w dzieciństwie zachodzi głównie w wymianie interpersonalnej, dzięki doświadczeniom, które mają miejsce w interakcjach z opiekunem. Wśród wielu kategorii takich interakcji, wyróżnić należy społeczne i dydaktyczne. Społeczny rodzaj interakcji złożony ze strategii o charakterze fizycznym i werbalnym, jakich używają rodzice wobec dzieci - ma znaczenie dla rozwoju dziecka. Badania longitudinalne⁴² wykazały, że „ciepła, wrażliwa, kochająca, nierestryktywna opieka ze strony rodziców była powiązana pozytywnie z rozwojem poznawczym dzieci (...) troskliwe, czułe, dotykane, kołysanie, trzymanie i uśmianie się matek do swych sześciomiesięcznych dzieci było trafnym predyktorem złożonego poziomu kompetencji poznawczych/językowych u tych samych dzieci w wieku dwóch lat.”⁴³ Poza ogniskiem interakcji społecznych, jakim jest diada, rodzice stosują strategię polegającą na „stymulowaniu i pobudzaniu dzieci względem świata, znajdującą się poza tą parą, na ukierunkowywaniu ich uwagi na własności, przedmioty lub wydarzenia w otoczeniu, na wprowadzaniu, upośrednianiu i interpretowaniu świata zewnętrznego oraz na wywoływaniu lub dostarczaniu okazji, aby obserwować, naśladować, mówić i uczyć się”⁴⁴. Dydaktyczny rodzaj interakcji, podobnie jak społeczny, złożony jest ze strategii o charakterze fizycznym i werbalnym, jakich używają rodzice wobec swych dzieci i także wspiera rozwój umysłowy dziecka. Procedury dydaktyczne dotyczą działań rodziców, polegających na wskazywaniu, umieszczaniu, nakierowywaniu, demonstrowaniu albo na opisywaniu, zadawaniu pytań, dawaniu wskazówek, objaśnianiu, analizowaniu, nazywaniu tego wszystkiego co dziecko widzi lub dopiero zostanie mu przedstawione. Idea „budowania rusztowania”⁴⁵ w naturalnych interakcjach, poprzez nieformalne i nieświadome praktyki dydaktyczne rodziców, inicjują i regulują ich uczenie się oraz wspierają przedwerbalne podstawy języka dzieci. Matki, które częściej zachęcają dzieci do skupiania uwagi na własnościach, przedmiotach, wydarzeniach, angażują się w zabawę i nauczanie, wzmacniają umiejętności werbalne dzieci⁴⁶. Im więcej opowiadają, przekazują, rozważają z dziećmi lub choćby zwyczajnie potwierdzają to, co dziecko ma do powiedzenia, zwiększają u dzieci inicjatywę, potrzebę zadawania pytań, i zastanawiania się⁴⁷. Jak przekonuje Lew S. Wygotski, „wszystkie

⁴² Badania longitudinalne, to sposób prowadzenia badania, który pozwala obserwować te same osoby wielokrotnie, na przestrzeni wielu lat.

⁴³ M. H. Bornstein, *Pomiędzy opiekunami i ich potomstwem. Dwa rodzaje interakcji i ich konsekwencje dla rozwoju poznawczego*, [w:] Brzezińska A., Lutomski G., Smykowski B., (red.), *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, Zysk i S-ka, Poznań 1995, s. 40-42.

⁴⁴ M. H. Bornstein, *Pomiędzy opiekunami i ich potomstwem...* op. cit., s. 43.

⁴⁵ J. Bruner, *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznawania*, wybrał, zredagował i wstępem opatrzył: Jeremey M. Anglin, PWN, Warszawa 1978, ss. 806.

⁴⁶ M. H. Bornstein, *Pomiędzy opiekunami i ich potomstwem...* op. cit., 44.

⁴⁷ D. Wood, *Społeczne interakcje jako tutoring*, op. cit., s. 240.

*wyższe funkcje psychiczne i stosunki między nimi wywodzą się ze stosunków społecznych, z rzeczywistych stosunków między ludźmi*⁴⁸.

Interakcje społeczne i dydaktyczne stanowią ważną część rodzicielstwa, dając moc i radość z ich stosowania rodzinom edukacji domowej w realizowanym przez nich przedsięwzięciu, jakim jest strategia uczenia się poza szkołą.

⁴⁸ L. S. Wygotski, *Geneza wyższych funkcji psychicznych*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, red. Edward Franus, PWN, Warszawa 1971, s. 133.

Bibliografia

- Bruner J. S., *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznawania*, wybrał, zredagował i wstępem opatrzył: Jeremy M. Anglin, PWN, Warszawa 1978.
- Brzezińska A., Lutomski G., *Wprowadzenie* [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994.
- Brzezińska A., Marchow M., *Wprowadzenie. Dlaczego Wygotski?* [w:] *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*, (red.) Anna Brzezińska i Marta Marchow, Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Cole M., *Strefa Najbliższego Rozwoju. Tam, gdzie kultura i poznanie współtworzą się wzajemnie*, [w:] Brzezińska A., Lutomski G., Smykowski B., (red.), *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, Zysk i S-ka, Poznań 1995.
- Filipiak E., *Budowanie rusztowania dla myślenia i uczenia się dzieci w perspektywie społeczno-kulturowej teorii Lwa S. Wygotskiego*, [w:] *Nauczanie rozwijające we wczesnej edukacji według Lwa S. Wygotskiego. Od teorii do zmiany w praktyce*, (red.) E. Filipiak, Agencja Reklamowo-Wydawnicza ArtStudio, Bydgoszcz 2015.
- Filipiak E., Lemańska-Lewandowska E., *Możliwości rozwijania myślenia i uczenia się dzieci poprzez stawianie zadań rozwojowych*, [w:] *Nauczanie rozwijające we wczesnej edukacji według Lwa S. Wygotskiego. Od teorii do zmiany w praktyce*, (red.) E. Filipiak, Agencja Reklamowo-Wydawnicza ArtStudio, Bydgoszcz 2015.
- Filipiak E., *Rozwijanie zdolności uczenia się. Z Wygotskim i Brunerem w tle*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012.
- Filipiak E., *Z Wygotskim i Brunerem w tle. Słownik Pojęć kluczowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2011.
- Franus E., *Wprowadzenie*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, (red.) Edward Franus, PWN, Warszawa 1971.
- Hinde R. A., Stevenson-Hinde J., *Związki interpersonalne a rozwój dziecka*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994.
- Klein P. S., *Całościowa ocena i interwencja w okresie niemowlęstwa i wczesnego dzieciństwa*, tłum. A. Brzezińska, G. Lutomski, K. Warchoła, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994.
- Musatti T., *Wczesne relacje rówieśnicze według Piageta i Wygotskiego*, [w:] Brzezińska A., Lutomski G., Smykowski B., (red.), *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, Zysk i S-ka, Poznań 1995.
- Schaffer H. R., *Dziecko jako praktykant: Wygotskiego społeczno-poznawcza teoria rozwoju*, [w:] H. R. Schaffer, *Psychologia dziecka*, przełożył Aleksander Wojciechowski, (red.) A. Brzezińska. PWN, Warszawa 2014.
- Schaffer H. R., *Społeczny kontekst rozwoju psychobiologicznego*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994.

- Schaffer H. R., *Wczesny rozwój społeczny*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994.
- Schaffer H. R., *Wzajemność kontroli we wczesnym dzieciństwie*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994.
- Schaffer H. R., *Epizody wspólnego zaangażowania jako kontekst rozwoju poznawczego*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994.
- Shotter J., *Psychologia Wygotskiego: Wspólna aktywność w strefie rozwoju*, [w:] A. Brzezińska, G. Lutomski, (red.), *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Zysk i S-ka, Poznań 1994.
- Stachowski R., *Lew Wygotski – prekursor psychologii o dwóch obliczach*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*, (red.) Anna Brzezińska i Marta Marchow, Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Tomczyk D., *Edukacja domowa jako przedsięwzięcie edukacyjne podejmowane przez rodzinę*, [w:] I. Korpaczewska, E. Jackowska (red.), *Wokół rodziny*, Wydawca Szczecińska Szkoła Wyższa Collegium Balticum, Szczecin 2015.
- Wood D., *Jak dzieci uczą się i myślą. Społeczne konteksty rozwoju poznawczego*, tłumaczenie Rafał Pawlik, Anna Kowalcze-Pawlik, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Wood D., *Społeczne interakcje jako tutoring*, [w:] Brzezińska A., Lutomski G., Smykowski B., (red.), *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, Zysk i S-ka, Poznań 1995.
- Wygotska G. L., *O życiu L. S. Wygotskiego*, [w:] A. Brzezińska A., Marchow, (red.) *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*, (red.) Anna Brzezińska i Marta Marchow, Zysk i S-ka Poznań 2002.
- Wygotski L. S., *Narzędzie i znak w rozwoju dziecka*, PWN, Warszawa 2006.
- Wygotski L. S., *Zabawa i jej rola w rozwoju psychicznym dziecka*, przekład A. Brzezińska, T. Czub, [w:] *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*, (red.) A. Brzezińska i M. Marchow, Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Wygotski L. S., *Kryzys siódmego roku życia*, przekład T. Czub, [w:] *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*, (red.) A. Brzezińska, M. Marchow, Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Wygotski L. S., *Historia wyższych funkcji psychicznych*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, red. Edward Franus, PWN, Warszawa 1971.
- Wygotski L. S., *Myślenie i mowa*, tłum. E. Flesznerowa i J. Fleszner, (red.) E. Franus, PWN, Warszawa 1989.
- Wygotski L. S., *Problem rozwoju wyższych funkcji psychicznych*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, red. Edward Franus, PWN, Warszawa 1971.

- Wygotski L. S., *Geneza wyższych funkcji psychicznych*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, red. Edward Franus, PWN, Warszawa 1971.
- Wygotski L. S., *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, (red.) Edward Franus, PWN, Warszawa 1971.
- Wygotski L. S., *Problem nauczania i rozwoju umysłowego w wieku szkolnym*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne*, wybór i przekład Edda Flesznerowa i Józef Fleszner, red. Edward Franus, PWN, Warszawa 1971.

Danuta Tomczyk

Założenia pedagogiczne wyprowadzone z koncepcji społeczno-kulturowej Lwa S. Wygotskiego jako źródło inspiracji dla rodzin edukacji domowej

Przedmiotem refleksji w niniejszym artykule są wybrane zagadnienia społeczno-kulturowej koncepcji rozwoju Lwa S. Wygotskiego. Celem artykułu jest przedstawienie wskazówek praktycznych wyprowadzonych z przyjętych kategorii problemowych wyłonionych z lektury prac Lwa S. Wygotskiego. Mogą one być wykorzystane w pracy edukacyjnej rodzin edukacji domowej realizujących obowiązki szkolne poza szkołą.

Słowa kluczowe: edukacja domowa, rodzina, dziecko, uczenie się, L. S. Wygotski.

Pedagogical assumptions derived from the socio-cultural concept of Lev S. Vygotski as a source of inspiration for home schooling families

The subject of this article are selected issues of the socio-cultural concept of development by Lew S. Vygotski. The aim of the article is to present practical guidelines derived from the problem categories adopted from reading the works of Lew S. Vygotski. They can be used in the educational work of home schooling families who fulfill their compulsory education outside the school institution.

Keywords: home schooling, family, child, learning, L. S. Vygotski.

Translated by Danuta Tomczyk

Magdalena Juszcak
Wyższa Szkoła Kadr Menedżerskich
w Koninie

KLUB 27 - SAMOBÓJSTWO W UJĘCIU FENOMENU KULTUROWEGO

Wprowadzenie

Samobójstwo uważane jest za odstępstwo od norm społecznych, bowiem życie jest jednym z fundamentalnych elementów funkcjonowania jednostek. Nie mniej każdego dnia podejmowane są próby samobójcze i samobójstwa dokonane, co przedstawiają chociażby dane statystyczne. Wielu suicydentów jest anonimowych, do mediów trafia jedynie część informacji dotycząca aktu samobójstwa, w sposób zgoła odmienny podchodzi się do osób popularnych. Znane osoby są pewnego rodzaju autorytetami dla ich fanów, stanowią inspirację, odnośnik do sposobu zachowywania się, wyglądu itp. - są znaczącymi obcymi. Zwłaszcza dla grupy dzieci i nastolatków. Zachowania patologiczne, np. nadużywanie alkoholu i narkotyków, zachowania agresywne, hazard, rozwiązły tryb życia czy samobójstwo mogą stanowić inspirację dla innych. Z drugiej zaś strony omawiane zachowania wpisują się w kanon popkultury, stanowią pewnego rodzaju schemat postępowania zgodny z credo: „*Żyj szybko, kochaj mocno, umieraj młodo*”. Właśnie w taki sposób można scharakteryzować „Klub 27”, do którego należą artyści kontrowersyjni, nadużywający substancji psychoaktywnych, odbiegający od ogólnie przyjętych norm społecznych, a zarazem genialni, niezwykle uzdolnieni artyści, którzy zmarli wieku 27 lat. Nasuwa się zatem pytanie, co spowodowało, że właśnie ta grupa wpisuje się w oparciu o szereg zachowań patologicznych a zwłaszcza w kontekście śmierci samobójczej w symbolikę kultury popularnej i jakie występują prawidłowości wśród jego członków?

Samobójstwo w ujęciu teoretycznym

Mówiąc o samobójstwie, większość osób jest w stanie podać definicję czynu. Cóż można więc powiedzieć o akcie odebrania sobie życia? Otóż, suicydologdy wskazują kilka definicji czynu. Ponadto w literaturze przedmiotu wykazywane są rodzaje samobójstw, ich

motywy itp. Temat samobójstwa jest zatem rozbudowany i wart pochylenia się nad jego teoretycznymi aspektami.

Samobójstwo jest to *celowe zachowanie samodestrukcyjne prowadzące do śmierci biologicznej*¹. Inny opis aktu wskazuje na (...) *taki rozmyslny akt samouszkodzenia, który przed popełnieniem wyklucza w świadomości sprawcy pewność przeżycia*². Uszczegóławiając jeszcze bardziej definicję i jej złożoność, samobójstwo to (...) *akt świadomego i celowego działania, o charakterze gwałtownym (np. przez powieszenie się) lub stopniowym (np. przez załodzenie), które prowadzi do śmierci biologicznej. Działania samobójcze mogą obejmować nie tylko sam fakt odebrania sobie życia, ale też polegać na wcześniej występujących myślach samobójczych czy występowaniu całego zespołu presuicydalnego*³. Z przytoczonych definicji nasuwa się wniosek, iż samobójstwo w chwili jego popełnienia jest aktem świadomym, w wyniku którego następuje zgon jednostki poprzez czyn autodestrukcyjny. Należy jednak pamiętać, iż nie każdy akt destrukcyjny musi prowadzić do śmierci samobójczej lub stanowić jego zamysł.

W kontekście omawianego tematu warto przedstawić typologię samobójstw, odnosząc się do pioniera socjologii, Emila Durkheima, który przedstawił klasyczny podział samobójstw na: egoistyczne, altruistyczne, anomiczne oraz fatalistyczne. Pierwszy z rodzajów samobójstwa odnosi się do zerwania lub rozluźnienia relacji ze społeczeństwem przez potencjalnego suicydenta. Jednostka decyduje się na podjęcie aktu, jak nazwa wskazuje, z pobudek jedynie egoistycznych. Drugi rodzaj samobójstwa dotyczy samounicestwienia jako poświęcenia własnego życia dla dobra innych osób. Suicydent jest silnie związany z grupą, przejawia skrajny konformizm, poprzez który jest w stanie oddać własne życie dla osób, z którymi się utożsamia. O samobójstwie anomicznym zaś jest mowa, gdy następuje rozłam więzi w społeczeństwie, pojawia się dezintegracja, przez którą jednostka nie jest w stanie poprawnie funkcjonować. Samobójstwo fatalistyczne stanowi kontrę do anomicznego, bowiem występuje w społeczeństwie, w którym obowiązujące normy są nieakceptowane przez jego członków a ich obalenie jest niemożliwe⁴.

W przypadku aspektów psychologicznych, samobójstwo można dzielić na: samobójstwo, które stanowi ucieczkę, samobójstwo agresywne, samobójstwo polegające na poświęceniu siebie, samobójstwo absurda lub przypadkowe. Pierwszy z omawianych rodzajów dotyczy samobójców, którzy zdecydowali się popełnić akt ostateczny z powodu, jak sama nazwa wskazuje, ucieczki od sytuacji życiowej, w której się znaleźli. Może być to związane z depresją, uzależnieniami, lękiem, strachem, poczuciem samotności, beznadziejności, poczuciem winy. Dotyczyć może konkretnej grupy osób, do której należą, np. wdowcy, osoby samotne, seniorzy, osoby chore psychicznie, osoby uzależnione od substancji psychoaktywnych. Samobójstwo agresywne zaś dotyczy poczucia zemsty. Suicydent poprzez targnięcie na własne życie chce wywołać wyrzuty sumienia u drugiej osoby bądź nawet nakłonić do

¹ Samobójstwo w: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/samobojstwo;3971663.html> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

² B. Hołyst, *Samobójstwo - przypadek czy konieczność*, Warszawa 1983, s. 27.

³ A. Zwoiński, *Samobójstwo jako problem osobisty i publiczny*, Kraków 2013, s. 10.

⁴ E. Durkheim, *Samobójstwo. Studium z socjologii*, Warszawa 2011, s. 196- 332.

śmierci. Trzeci rodzaj samobójców związany jest z przeświadczeniem o poświęceniu własnego życia dla dobra ogółu, np. dla ojczyzny, religii, miłości. Ostatni z przedstawionych typów dotyczy sytuacji, w której jednostka zabija się podczas, np. gry, zabawy (rosyjska ruletka, błękitny wieloryb)⁵.

Mówiąc o samobójstwie, nie można zapomnieć o klasyfikacji przyczyn dokonania czynu. Po pierwsze mowa jest o aspektach psychicznych sprawcy. Choroby psychiczne, na które cierpi jednostka mogą, ale nie muszą być powodem popełnienia aktu. Nie mniej, jeśli jednostki chorobowe lub zaburzenia występują, związane są one m.in. z depresją, psychozą, psychozą maniakalno-depresyjną, schizofrenią, neurozą⁶. To z kolei wpływa na poczucie braku sensu życia, poczucia beznadziejności i bezsilności, bezsensu egzystencji, obojętności i zmęczenia życiem⁷.

Śmierć samobójcza łączona jest również z alkoholizmem i narkomanią. Nadużywania wszelkich substancji psychoaktywnych są skutkiem m.in. (...) *psychodegradacji osobowości, rozkładu rodziny, utraty bliskich, przyjaciół, pracy, poczucia osamotnienia i izolacji* (...)⁸. Stan upojenia alkoholowego lub narkotycznego może wyzwaląć agresję, w tym autoagresję, może również stymulować do popełnienia samobójstwa, chociażby związanego ze zmniejszeniem lęku przed bólem czy śmiercią samą w sobie⁹. Alkohol i narkotyki mogą być pretekstem do aktu suicydalnego, ale również sposobem na jego popełnienie, o czym będzie mowa w późniejszej części artykułu.

Kolejnym powodem jest środowisko rodzinne. Dokładniej może być to postawa matki względem dziecka - wywoływanie niepokoju u małoletniego, typ autorytarny jednego z rodziców, brak bezpieczeństwa, opieki i miłości, odrzucenie. Następnie mogą być to konflikty z rodziną, alkoholizm jednego z rodziców lub ogólnie członka rodziny, traumatyczna śmierć bliskiej osoby¹⁰.

Sytuacjami patogennymi mogą być relacje rówieśnicze oraz romantyczne: niepowodzenia, konflikty, zazdrość, zdrada, niechęć do podporządkowania się regułom lub ustaleniom¹¹. Niewątpliwym elementem jest również sytuacja społeczno- ekonomiczna suicydenta, np. obniżenie standardu życia, utrata pozycji społecznej, bezrobocie, brak możliwości odniesienia sukcesu¹², brak możliwości awansu lub zmiany pracy, upadłość firmy, itp.

Ostatnim elementem omawiania samobójstwa w ujęciu teoretycznym są metody jego popełnienia. Za Brunonem Hołystem, wyróżnić można następujące sposoby samounicestwienia:

⁵ Tamże, s. 15-16.

⁶ H. Malicka- Gorzelańczyk, *Opinie młodzieży o samobójstwie*, Bydgoszcz 2002, s.32- 34.

⁷ Tamże, s. 56.

⁸ Tamże, s. 33.

⁹ Tamże, s.33.

¹⁰ Tamże, s. 37; 55.

¹¹ Tamże., s. 54-55.

¹² Tamże, s. 56.

1. Powieszenie- może przybrać dwie formy- poprzez uduszenie, gdy lina jest krótka a śmierć bolesna i długa lub poprzez złamanie rdzenia kręgowego na szyjnym odcinku kręgosłupa poprzez zastosowanie długiej liny (na 3-4 m), wówczas śmierć jest szybka i bezbolesna¹³.
2. Zadzierzgnięcie- polega na zaciśnięciu szyi rękami lub przy pomocy przedmiotu, który będzie służył jako ucisk. Podczas zaciskania dłoni lub przedmiotu na gardle, w pierwszej kolejności dochodzi do zaciśnięcia żył, nie tętnic kręgowych, przez co dopływ krwi pozostaje otwarty. W ten sposób następuje przekrwienie mózgu, co z kolei doprowadza do zgonu. Innymi charakterystycznymi cechami śmierci poprzez zadzierzgnięcie są m.in.: (...) *sinica twarzy, wybroczyny w spojówkach oczu i w błonach śluzowych jamy ustnej, a zwłaszcza nosa*¹⁴. Możliwe jest wystąpienie bruzdy szyjnej po zastosowaniu przedmiotu, np. z tworzywa sztucznego (pasek od sukni, wstążka).
3. Zatrucie- następuje poprzez wprowadzenie do organizmu substancji toksycznej, np. trutki na szczury, substancji owadobójczych, środków grzybobójczych, środków do czyszczenia, farby, odczynników chemicznych, ale też leków, w tym środków nasennych oraz leków psychotropowych¹⁵.
W tym miejscu nie można zapomnieć o zatruciu alkoholowym lub przedawkowaniu narkotyków. W przypadku zażycia alkoholu to śmiertelna dawka dla człowieka wynosi 4,5 promila, nie mniej trudno jest umrzeć od samego zatrucia wysokopromilowym trunkiem, dlatego też zażywa się go w asyście narkotyków, tabletek nasennych lub psychotropowych¹⁶.
4. Przy pomocy broni palnej- oddanie strzału z broni palnej poprzez przystawienie jej bezpośrednio do skroni lub z bardzo małej odległości¹⁷.
5. Spowodowane ranami ciętymi, kłutymi lub rąbanymi- do takich aktów należą m.in. wbicie ostrego narzędzia, np. siekiery w głowę denata w okolicy czołowej i ciemieniowej. Dziura po rąbaniu w przypadku śmierci samobójczej raczej nie jest głęboka. Do ran ciętych zalicza się m.in. te, które znajdują się na szyi i przedramieniu. Warto też wspomnieć o poderżnięciu karku¹⁸.
6. Obrażenia głowy- niesamowicie rzadkie przypadki polegające na wbijaniu w głowę ostrych przedmiotów, np. poprzez wbicie w głowę drutu¹⁹.
7. Utopienie- samobójcy utrzymują się pod wodą do czasu, gdy zabraknie im tlenu, po czym nabierają wody w płuca, co gwarantuje skuteczną śmierć²⁰.
8. Skok z wysokości- polega na upadku z wysokości, a śmierć następuje w wyniku odniesionych obrażeń²¹.

¹³ A. Zwoliński, *Samobójstwo...* op.cit. s. 24.

¹⁴ B. Hołyst, *Suicydologia*, op.cit., s. 186- 197.

¹⁵ Tamże, s. 191- 192.

¹⁶ A. Zwoliński, *Samobójstwo...* op.cit. s. 23-24.

¹⁷ Tamże, s. 201.

¹⁸ B. Hołyst, *Suicydologia*, op. cit., s. 206-207.

¹⁹ B. Hołyst, *Suicydologia*, op. cit., s. 210.

²⁰ A. Zwoliński, *Samobójstwo...* op.cit. s. 25.

²¹ B. Hołyst, *Suicydologia*, op. cit., s. 212.

9. Porażenie prądem elektrycznym- podobnie, jak w innych przypadkach, często ciężko jest odróżnić śmierć zaplanowaną od wypadku w kontekście porażenia prądem. Natomiast, gdy denat ma nałożone na siebie specjalne konstrukcje, np. poprzez owijanie części ciała końcami kabli elektrycznych pozbawionych izolacji, można mieć prawie całą pewność, iż była to śmierć samobójcza²².
10. Samospalenie- metoda ta dostarcza denatowi długotrwałego cierpienia. Umiera się poprzez liczne oparzenia i uduszenie²³. Do charakterystycznych cech samospalenia należą m.in. zwęglenie twarzy, rąk, szyi, kończyn dolnych, pośladków i narządów płciowych²⁴.
11. W ruchu drogowym- upozorowanie wypadku drogowego przez samobójcę lub celowe wjechanie na przeszkodę z ogromną prędkością.²⁵
12. Pod pędzący pojazd- samobójca umiera w wyniku rzucenia się pod pędzący pojazd, najczęściej jest to pojazd szynowy. Prawdopodobieństwo zgonu jest tak duże, że metoda ta jest często preferowana przez suycydentów. Na praktycznie pewną śmierć mają wpływ: „(...) wielka masa tego typu pojazdów, brak możliwości zmiany toru jazdy, w razie zauważenia desperata na szynach, wyjątkowo długa droga hamowania”²⁶.
13. Na tle motywów psychotycznych- związane z chorobami psychicznymi²⁷.
14. Złożone- sytuacja, w której suycydent stosuje więcej niż jedną metodę²⁸.

Analiza treści - Klub 27 w przekazach medialnych

Klub 27 ukształtował się w kulturze popularnej jako jeden z najbardziej tragicznych a zarazem niezwykłych tworów. Dotyczy on bowiem artystów, którzy zginęli w wieku 27 lat. Z początku termin dotyczył jedynie muzyków gatunku rock, ale lista poszerza się również o aktorów, artystów, czy wykonawców innego gatunku muzyki. Termin został rozpropagowany po śmierci samobójczej Kurta Cobaina, choć „klątwa 27” funkcjonowała już dużo wcześniej. Przy okazji śmierci Amy Winehouse w 2011 r., ponownie zwrócono uwagę na to osobliwe zjawisko²⁹.

Klub 27 liczy około 50 artystów (stan na dzień 01.05.2022 r.) - tych mniej i bardziej znanych. Przyczyną ich śmierci nie było jedynie samobójstwo, bowiem na liście przyczyn zgonów znajdują się: zabójstwa (Arlester „Dyke” Christian, Mia Zapata, Fat Pat, Stretch, Freaky Tah, Valentín Elizalde), wypadki samochodowe (Jesse Belvin, Cecilia, Chris Bell, Jacob Miller, D. Boon), wypadek motocyklowy (Pete de Freitas), choroby weneryczne i tyfus (Henri Evenpoel, Louis Chauvin) oraz inne.

²² Tamże, s. 215.

²³ A. Zwoliński, *Samobójstwo...* op.cit. s. 25.

²⁴ B. Hołyst, *Suicydologia*, op. cit., s. 216.

²⁵ Tamże, s. 217.

²⁶ Tamże, s. 218.

²⁷ Tamże, s. 219-220.

²⁸ Tamże, s. 220.

²⁹ Klub 27 w: <https://biografia24.pl/zwiazane-z/klub-27/>, [data dostępu: 03.05.2022 r.].

Na osobliwej liście przyczyn zgonu znajdują się również te, które niejednoznacznie wskazują na śmierć samobójczą. Do takich zgonów można zaliczyć przedawkowanie narkotyków i tabletek nasennych oraz zatrucie alkoholem (Rudy Lewis, Gary Thain, Bryan Ottoson- przedawkowanie narkotyków, Dickie Pride, Alan „Blind Owl” Wilson-przedawkowanie środków nasennych, Jimi Hendrix- zadławienie się wymiocinami i zatrucie barbituranami, Janis Joplin, Jeremy Michael Ward, Kristen Pfaff- przedawkowanie heroiny, Sean Patrick McCabe- zadławienie się wymiocinami po zażyciu zbyt dużej dawki alkoholu, Amy Winehouse- zatrucie alkoholem).

Oficjalnie aktów samobójczych popełniło 5 osób należących do Klubu 27- Pete Ham, Kurt Cobain, Jonathan Brandis, Kim Jong-hyun oraz Benjamin Keough. Właśnie ta grupa artystów zostanie opisana i poddana analizie w oparciu o artykuły i źródła internetowe.

Pete Ham

Pete Ham był walijskim piosenkarzem i kompozytorem³⁰, autorem tekstów i gitarzystą zespołu Badfinger. Urodził się w 1947 roku i zmarł na 3 dni przed 28. urodzinami w wyniku powieszenia się. Mimo że nie odniósł tak spektakularnego sukcesu, jak działająca w ówczesnym czasie grupa The Beatles, piosenki, które stworzył Ham mogą być znane przez grono odbiorców. Do takich utworów m.in. należy „Without you”, którego cover nagrała Mariah Carey.

Na temat dzieciństwa i adolescencji muzyka nic nie wiadomo. Jego historia była opisywana od momentu założenia pierwszego zespołu, The Panthers, który ewoluował i zmienił nazwę na The Iveys. Pod taką właśnie nazwą muzycy wydali singiel w wytwórni „Apple Records”. Zespół miał poparcie i aprobatę ze strony The Beatles. W 1969 r. zmieniono nazwę zespołu na „Badfinger”. Single i albumy wydane pod szyldem Badfingers pozwoliły odnieść Ham’owi sukces. Zaczęto mówić o muzyku jako „kreatywnym geniuszu”³¹. Wyjątkowość jego tekstów związana była z osobowością i wartościami, jakimi kierował się młody muzyk. Mawiano: *„Był osobą, która bardzo dużo myślała o kwestiach moralnych i o tym, jak niesprawiedliwie traktowano niektórych ludzi... więc jego słowa zawsze płynęły z serca. Nie był taki komercyjny”*³².

W 1970 r. Stan Polly został menedżerem zespołu. W tamtym okresie zespół wydał dwa hity, po czym popularność grupy zaczęła spadać. Polly więc wynegocjował nowy kontrakt z inną wytwórnią. Warunkiem jednak była wpłata zaliczki w wysokości około 100 000 dolarów. Po tym jak menedżer uzyskał dostęp do konta, pieniądze zniknęły, a razem z nimi-

³⁰ „Już go nie ma, dołączył do tego głupiego klubu”. 27 lat i koniec. Legendy, które odeszły za wcześniej w: <https://kultura.onet.pl/wywiady-i-artykuly/klub-27-narkotyki-wypadki-morderstwa-legendy-ktore-odeszly-za-wczesnie/0rpsrjj> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

³¹ Pete Ham był piosenkarzem i kompozytorem z Walii, który był jednym z czołowych członków brytyjskiego zespołu rockowego „Badfinger” w <https://pl.celeb-true.com/pete-singer-songwriter-composer-from-wales-leading-members-british> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

³² Badfinger’s Pete Ham at 75 - the most tragic story in rock ‘n’ roll w: <https://nation.cymru/culture/badfingers-pete-ham-at-75-the-most-tragic-story-in-rock-n-roll/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

sam menedżer³³. Pete dowiedział się, że jego konto bankowe jest puste³⁴. Co istotne, jeszcze przed kradzieżą, Pete borykał się z problemami finansowymi³⁵. Wraz ze swoją dziewczyną, która w tamtym czasie była w ósmym miesiącu ciąży, spłacali kredyt hipoteczny. Presja w zespole stawiała się nie do zniesienia, dochodziło do kłótni i nieporozumień³⁶. W kontekście zaistniałej sytuacji z Pollym, mówiono: „*Peter był typem osoby, która, jeśli komuś zaufa, poczuje się upokorzona, jeśli się myli... był bardzo upartym typem faceta*”³⁷.

W nocy 24 kwietnia 1975 r. w jednym z pubów, pijąc wraz ze swoim przyjacielem i członkiem zespołu, Evansem, powiedział, iż „*znam drogę naprzód. Wiem, co robić*”³⁸. O 3 nad ranem udał się do swojego garażu, gdzie popełnił samobójstwo poprzez powieszenie się. Pozostawił list, który brzmiał: „*Anne, kocham cię. Blair, kocham cię. Nie pozwolili mi kochać i ufać całemu światu. Tak jest lepiej. Pete. PS: Stan Polley to bękart bez duszy. Zabiorę to ze sobą*.”³⁹.

Wokalista był zdesperowany, przytłoczony sytuacją życiową, bankructwem, zawodem względem drugiego człowieka, depresją⁴⁰. Nawet fakt, iż niedługo miał zostać ojcem, nie miało wpływu na zaniechanie samobójstwa.

Kurt Cobain

Kurt Cobain (ur. 1967 r.) uznawany jest za jednego z najbardziej znanych artystów należących do Klubu 27. Lider grunge’owego zespołu Nirvana, legenda muzyki, jeden z najlepszych gitarzystów wszechczasów.

Kurt przyszedł na świat w biednej dzielnicy w Aberdeen jako syn mechanika samochodowego, Donalda Lelanda Cobaina oraz kelnerki zajmującej się dziećmi i domem, Wandy Elizabeth⁴¹. Cobain był wrażliwym, pogodnym, empatycznym i inteligentnym dzieckiem. Był jednak hiperaktywny, co przeszkadzało ojcu⁴². Rodzice rozwiedli się, gdy mały Cobain miał zaledwie 7 lat. Sugeruje się, że to wydarzenie miało wpływ na chłopca; jego postawa po rozstaniu rodziców diametralnie uległa zmianie- zaczął być agresywny, arogancki i wycofany. Zarówno ojciec, jak i matka założyli ponownie rodziny. W 1979 r. matka

³³ Tamże.

³⁴ Pete Ham był piosenkarzem i kompozytorem z Walii, który był jednym z czołowych członków brytyjskiego zespołu rockowego „Badfinger” w <https://pl.celeb-true.com/pete-singer-songwriter-composer-from-wales-leading-members-british> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

³⁵ GRT, *Samobójstwa w sztuce: Muzycy cz. 3* w: <http://wykrzyknik.org/samobojstwa-w-sztuce-muzycy-cz-3/>

³⁶ Badfinger’s Pete Ham at 75 - the most tragic story in rock ‘n’ roll w: <https://nation.cymru/culture/badfingers-pete-ham-at-75-the-most-tragic-story-in-rock-n-roll/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ Peter Ham i tragiczna historia Badfingera w: <https://wellnessalbertamag.com/peter-ham-i-tragiczna-historia-badfingera/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁴⁰ Pete Ham był piosenkarzem i kompozytorem z Walii, który był jednym z czołowych członków brytyjskiego zespołu rockowego „Badfinger” w: <https://pl.celeb-true.com/pete-singer-songwriter-composer-from-wales-leading-members-british> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁴¹ Kurt Cobain w: <https://www.muzeumjazzu.pl/kurt-cobain/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁴² M. Nowosielska-Krassowska, „Najszczęśliwszym dniem mojego życia był ten, po którym nie nadeszło jutro” w: <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/najszczesliwszym-dniem-mojego-zycia-byl-ten-po-ktorym-nie-nadeszlo-jutro,220,3790> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

zrzekła się praw do syna na rzecz ojca. Mały Kurt pomieszkiwał u różnych członków rodziny, przyjaciół, znajomych oraz ojca i jego nowej żony. Błąkanie się między różnymi domami, ciągłe wyprowadzki z domu doprowadziły, że Kurt czuł się odrzucony i niepożądany⁴³. Również w szkole był prześladowany. Miała na to wpływ sytuacja rodzinna, też fakt, iż kolegował się z osobami homoseksualnymi. W dorosłym życiu pobierał LGBT, był przeciwko rasizmowi, uważał się za feministę⁴⁴.

Od najmłodszych lat Cobain wykazywał talent muzyczny. W wieku 5 lat grał już na perkusji, w wieku 14 lat otrzymał pierwszą gitarę. Jego ciotka, wokalistka muzyki country, zabierała dziecko na koncerty i to właśnie od niej zaraził się miłością do muzyki⁴⁵. Rodzina i otoczenie było przekonane, że chłopak uda się na uczelnię artystyczną, miał bowiem zagwarantowane stypendium. Nigdy jednak nie podjął nauki na uniwersytecie⁴⁶.

Swój pierwszy zespół założył w 1985 r. – Fecal Mattel. Kapela nie odniosła sukcesu, ale po dwóch latach powstała legendarna Nirvana. Przełomowym dla zespołu rokiem był 1991, kiedy ukazał się album grupy „Nevermind”. Cobain utworem „Smells like teen spirit” zmienił na zawsze historię muzyki. W jego ciężkich w brzmieniu utworach poruszał istotne kwestie, które niosły przekaz dla ludzi⁴⁷. Muzycy przenieśli gatunek grunge’u z podziemi do głównego nurtu muzycznego.

Kolejne wydawane albumy cieszyły się popularnością i uznaniem krytyków oraz publiczności. Rzutowało to jednak na stan zdrowia psychicznego i fizycznego Cobaina. Jak sam przyznawał: *„Zawsze wyczuwałem u siebie tendencję do schizofrenii, ponieważ przez cały czas byłem znerwicowany. Miałem nerwowe nawyki i niemal nerwicę natręctw”*⁴⁸.

Nie można pominąć informacji o jego nadużyciach względem substancji psychoaktywnych. Kurt bowiem już w wieku nastoletnim sięgał po marihuanę. W późniejszych latach nadużywał alkoholu oraz cięższych narkotyków, w tym heroiny. Uzależnienie od narkotyków tłumaczył chęcią uśmierzenia bólu żołądka, na którą cierpiał oraz bólu egzystencjalnego spowodowanego depresją⁴⁹.

W 1992 r. Kurt ożenił się z wokalistką zespołu The Hole, Courtney Love. Para doczekała się córki, Frances Bean. Mimo pozornej stabilizacji wynikającej z założenia rodziny, stan psychiczny i fizyczny muzyka nie polepszył się⁵⁰. Związek pary rockmenów pozostawiał wiele do życzenia. Ciągłe awantury, kłótnie, alkohol i narkotyki niekorzystnie wpływały na

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Kurt Cobain w: <https://www.muzeumjazzu.pl/kurt-cobain/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁴⁶ Kurt Cobain. Jednym utworem zmienił historię rock 'and' rolla w: <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/2290217,Kurt-Cobain-Jednym-utworem-zmienil-historie-rock-and-rolla> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Dlaczego zginął Kurt Cobain w: <https://www.rp.pl/kultura/art12549151-dlaczego-zginal-kurt-cobain> [data dostępu: 03.02.2022 r.].

⁵⁰ Kurt Cobain. Jednym utworem zmienił historię rock 'and' rolla w: <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/2290217,Kurt-Cobain-Jednym-utworem-zmienil-historie-rock-and-rolla> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

artystę. Podczas jednych z awantur, w której Courtney zagroziła odejściem, Kurt przedawał tabletki. Otoczenie muzyków donosi, że żona artysty przyczyniła się do jego problemów z narkotykami, bowiem sama była od nich uzależniona⁵¹.

Kurt Cobain oprócz wcześniej wspomnianej próby samobójczej miewał kilka innych. W 1994 r. podjął próbę, będąc w szpitalu podczas leczenia zapalenia oskrzeli i ostrego zapalenia krtani. Innego razu zamknął się z bronią w pokoju. Wówczas policja skonfiskowała kilka sztuk broni palnej oraz butelkę napełnioną tabletkami. Po tych incydentach, Kurt utrzymywał, że w dalszym ciągu miewa myśli samobójcze⁵².

Kurt Cobain sfinalizował swoje plany samobójcze 5 kwietnia 1994 r.⁵³. Dokonał aktu poprzez użycie broni palnej. Ponadto stwierdzono trzykrotną dawkę heroiny w jego krwiobiegu⁵⁴. Ciało artysty znalazł elektryk 8 kwietnia. Suicydent zostawił list pożegnalny zaadresowany do swojego wymyślanego przyjaciela z dzieciństwa:

DO BODDAH

Mówię do was językiem doświadczonego prostaka, który zdecydowanie wolałby być zniewieściałym, infantylnym, wiecznie niezadowolonym typem. Dlatego też nie powinniście mieć problemów ze zrozumieniem tego listu. Wszystkie ostrzeżenia ze strony punk rocka w ciągu tych wszystkich lat, od czasu gdy po raz pierwszy zaznajomiłem się z tą tak zwaną etyką, związaną z niezależnością i przyłączeniem się do społeczności, okazały się jak najbardziej prawdziwe. Już od zbyt dawna obce jest mi podniecenie płynące ze słuchania i tworzenia muzyki. Od wielu lat towarzyszy mi poczucie winy, które trudno wyrazić słowami. Kiedy stoję na scenie, gasną światła i w ciemności rozlega się maniackalny wrzask tłumu, nie robi to na mnie takiego wrażenia jak na przykład na Freddie Mercury, który kochał uwielbienie mas i rozkoszował się nim. To coś, co bezgranicznie podziwiam i czego zazdroszczę innym. Chodzi mi o to, że nie potrafię was oszukiwać. Nikogo z was. Nie byłoby to fair ani w stosunku do was, ani wobec mnie samego. Najgorszą dla mnie zbrodnią byłoby oszukiwanie ludzi i udawanie, że doskonale się bawię i że sprawia mi to ogromną przyjemność. Czasami czuję, że powinienem przed wejściem na scenę włączać stoper. Próbowalem, naprawdę bardzo się starałem, by móc to docenić i naprawdę tak jest. Boże, uwierz mi, że tak naprawdę jest - ale to nie wystarcza. Doceniam fakt, że wywieraliśmy wpływ na mnóstwo osób i pozwalaliśmy się bawić wielu, wielu z nich. Jestem chyba jednak jednym z tych narcystycznych osobników, którzy potrafią docenić wartość pewnych rzeczy tylko wtedy, gdy ich już nie ma. Jestem zbyt wrażliwy. Muszę być lekko odrętwiały, by odzyskać entuzjazm, który odczuwałem jeszcze w dzieciństwie. W czasie naszych ostatnich trzech tras czułem się znacznie lepiej w towarzystwie wszystkich przyjaciół i fanów naszej muzyki, ale wciąż nie potrafię poradzić sobie z frustracją,

⁵¹ Love stories: Courtney Love i Kurt Cobain w: <https://www.vogue.pl/a/historia-milosci-courtney-love-i-kurta-cobaina> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

⁵² M. Nowosielska-Krassowska, „Najszczęśliwszym dniem mojego życia był ten, po którym nie nadeszło jutro” w: <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/najszczesliwszym-dniem-mojego-zycia-byl-ten-po-ktorym-nie-nadeszlo-jutro,220,3790> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁵³ FBI ujawniło akta dotyczące śmierci Kurta Cobaina w: <https://kultura.onet.pl/muzyka/wiadomosci/fbi-ujawnilo-akta-dotyczace-smierci-kurta-cobaina/b27h0f9> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

⁵⁴ Kurt Cobain skończyłby 55 lat. legenda grunge'u inspiruje do dziś w: <https://muzyka.interia.pl/zdjecia/zdjecie,iId,3195142,iAId,434619> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

poczuciem winy i empatią, którą odczuwam w stosunku do wszystkich ludzi- We wszystkich z nas drzemie dobro, a ja po prostu za bardzo kocham ludzi. Tak bardzo, że przez to odczuwam jeszcze większy smutek... jestem takim małym, smutnym, niepotrafiącym niczego docenić facetem. Jezu, człowieku! Dlaczego nie potrafisz po prostu się z tego cieszyć? Nie wiem! Mam cudowną żonę, pełną ambicji i empatii... i córeczkę, która za bardzo przypomina mnie takiego, jakim kiedyś byłem. Pełna miłości i radości, całuje wszystkich, których poznaje, bo wszyscy są przecież dobrzy i nikt nie robi jej krzywdy. A to przeraża mnie tak bardzo, że niemal przestaję w ogóle funkcjonować. Nie mogę znieść myśli, że Frances może stać się kiedyś godnym pożalowania, dążącym do samo destrukcji deathrockerem, jakim stałem się ja. Było mi dobrze, bardzo dobrze i jestem za to wdzięczny. Ale już w wieku siedmiu lat zacząłem odczuwać nienawiść w stosunku do ludzi w ogóle... tylko dlatego, że tak łatwo przychodzi im okazywać innym empatię. Empatię! Chyba tylko dlatego, że kocham ludzi za bardzo i za bardzo ich żałuję. Dziękuję wam bardzo z głębi mojego płonącego, skręcającego się z bólu żołądka za wasze listy i troskę przejawianą w ciągu tych ostatnich lat. Jestem osobnikiem zbyt kapryśnym, zwariowanym i ulegającym nastrojom. Nie mam już w sobie ani krzty pasji, więc pamiętajcie - lepiej jest szybko wypalić się niż zniknąć powoli. Pokój, miłość, empatia. Kurt Cobain. Frances i Courtney, zawsze będę z wami. Courtney, nie poddawaj się. Żyj dalej dla Frances dla jej życia, które będzie o wiele szczęśliwsze beze mnie... Kocham was, kocham was⁵⁵.

Istnieje wiele spekulacji dotyczących śmierci Cobaina. Niektórzy twierdzą, że mężczyzna nie popełnił samobójstwa, a został zamordowany. Oskarżana jest Courtney Love, pomimo iż na dzień wypadku posiadała alibi. Argumentem przemawiającym za teorią spiskową jest również fakt zażycia śmiertelnej dawki heroiny przez muzyka⁵⁶. Pomimo wszelkich domysłów, oficjalną przyczyną zgonu jest śmierć samobójcza.

Jonathan Brandis

Kolejnym samobójcą należącym do Klubu jest aktor Jonathan Brandis. Mimo że w większości do owianego złą sławą klubu należą muzycy, to młody aktor również znajduje się na tej mrocznej liście.

Jonathan Brandis urodził się w 1976 r. w Danbury. Jego ojciec był strażakiem i sprzedawcą produktów spożywczych, natomiast matka była nauczycielką, a później menedżerką syna⁵⁷. Kariera filmowa rozpoczęła się już kiedy chłopak miał 6 lat (niektóre materiały źródłowe wskazują, iż miał on 4 lata⁵⁸). Wystąpił wówczas w komercyjnym programie radiowym oraz w reklamach telewizyjnych. Następnie pojawiały się kolejne drobne role w takich

⁵⁵ List pożegnalny w: <https://paaaraadise.wordpress.com/2012/10/09/list-pozegnalny/> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

⁵⁶ FBI ujawniło akta dotyczące śmierci Kurta Cobaina w: <https://kultura.onet.pl/muzyka/wiadomosci/fbi-ujawnilo-akta-dotyczace-smierci-kurta-cobaina/b27h0f9> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

⁵⁷ Jonathan Brandis: amerykański aktor, reżyser i scenarzysta w: <https://pl.hoboetc.com/iskusstvo-i-razvlecheniya/16116-dzhonatan-brendis-amerikanskiy-akter-rezhisser-i-scenarist.html> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁵⁸ Jonathan Brandis miał zrobić wielką karierę. Jego przedwczesna śmierć nadal wzbudza kontrowersje w: <https://film.wp.pl/jonathan-brandis-mial-zrobic-wielka-karriere-jego-przedwczesna-smierc-nadal-wzbudza-kontrowersje-6111544371480705a> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

produkcjach, jak: „Life one” (1982), „Kate i Ellie” (1984), „Full House” (1989), „Kto jest szefem?” (1989).

Największą popularność miała miejsce w 1990 r., kiedy Brandis otrzymał rolę w filmie „Infinite History 2”, „Niekończąca się opowieść II: Następny rozdział” oraz w mini serialu „To”.

Oprócz aktorstwa, próbował swoich sił w pisaniu scenariuszy filmowych. Na krótko przed samobójstwem, ukończył swój krótkometrażowy film pt. „The Slainesville Boys”⁵⁹.

Młociana kariera, która nabierała szybkiego tempa, w pewnym momencie zwolniła. Według znajomych aktora, fakt ten mocno go przygnębił⁶⁰.

Brak angażu doprowadził chłopaka do depresji. Coraz częściej pił alkohol, podobno wspominał o samobójstwie, ale wówczas nikt nie brał jego słów na poważnie⁶¹. Matka natomiast twierdziła, że był dobrym synem, zdarzało mu się pić alkohol, ale nie stanowiło to problemu. Raczej nie był przybity i smutny. Wskazała również, że syn był poddany kuracji przeciwtrądzikowej, która miała spowodować w nim stany psychozy, a te z kolei mogły mieć wpływ na podjętą przez niego decyzję samobójczą⁶².

11 listopada 2003 r. Jonathan Brandis powiesił się na nylonowej linie w swoim apartamencie podczas zorganizowanego przez siebie przyjęcia. W trakcie spotkania, aktor zachowywał się osobiście, w pewnym momencie wyszedł, gdy nie wracał około 15 minut, zaniepokojeni przyjaciele poszli sprawdzić, co się stało. Znaleźli wiszącego Jonathana w korytarzu apartamentu. Chłopak wówczas jeszcze żył. Zmarł na drugi dzień w szpitalu⁶³. Analiza toksykologiczna nie wykazała w organizmie spożycia alkoholu i narkotyków⁶⁴.

Jak wynika z doniesień rodziny i znajomych, chłopak cierpiał na depresję spowodowaną stagnacją kariery zawodowej. Sięgał po alkohol, jednak nie można stwierdzić, czy cierpiał na chorobę alkoholową. Niewątpliwie zaś można stwierdzić, że mężczyzna miewał myśli samobójcze, o czym informował bliskich. Sygnały zostały zbagatelizowane przez otoczenie, czego skutkiem była finalizacja myśli samobójczych młodego aktora.

Kim Jong-hyun

Kim Jong-hyun (ur.1990 r.) był koreańskim wokalistą zespołu Shinee. Był autorem tekstów piosenek, wokalistą, producentem, prezenterem radiowym.⁶⁵ Uważany jest za ikonę koreańskiego K-popu.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ „Już go nie ma, dołączył do tego głupiego klubu”. 27 lat i koniec. Legendy, które odeszły za wcześniej w: <https://kultura.onet.pl/wywiady-i-artykuly/klub-27-narkotyki-wypadki-morderstwa-legendy-ktore-odeszly-za-wczesnie/0rpsrj> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁶¹ Tamże.

⁶² Jonathan Brandis: na co zmarł aktor mając zaledwie 27 lat? w: <https://paparazzi.buzz/pl/jonathan-brandis-what-did-the-actor-die-of-at-only-27/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Jonathan Brandis: amerykański aktor, reżyser i scenarzysta w: <https://pl.hoboetc.com/iskusstvo-i-razvlecheniya/16116-dzhonatan-brendis-amerikanskiy-akter-rezhisser-i-scenarist.html> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁶⁵ Biografia Kim Jong-hyuna w: <https://pl.taleoftwocountries.fi/mike-shinoda-biography> [data dostępu: 03.05.2022].

Chłopak urodził się w Sealu, miał starszą siostrę, z którą był mocno związany. Źródła internetowe wskazują, że ojciec nie popierał jego zamiłowania do tworzenia muzyki.

Na jednym z portali internetowych można przeczytać, iż depresja, na którą popadł była spowodowana między innymi niepokojącym dzieciństwem, ale szczegóły nie są znane⁶⁶.

Jong-hyun zaczął występować na scenie już w liceum, wówczas grał na basie w zespole ZION. W 2008 r. wygrał casting organizowany przez jedną z najważniejszych wytwórni w Korei, S.M. Entertainment i został członkiem zespołu SHINee. Boysband w bardzo krótkim czasie stał się popularny, a Kim okrzyknięty największą gwiazdą formatu⁶⁷. Już w 2009 r. młody wokalista zaczął pisać teksty piosenek dla swojego zespołu i dał się poznać jako fantastyczny liryk. Wówczas kariera zespołu nabrała jeszcze większego tempa. W 2010 r. Jong-hyun wraz z dwójką innych wokalistów zaczęli tworzyć muzykę pod szyldem „SM The Ballad”. Zespół w pierwotnym składzie nie przetrwał, nastąpiła rotacja członków, natomiast sam Kim pozostał jego członkiem. W 2015 r. wydał solowy album. W tym czasie napisał książkę pt. „Skeleton Flower: Things That Have Been Released and Set Free”, która w pewnym sensie stanowiła autobiografię. Chłopak nagrał jeszcze kilka albumów studyjnych, które okazały się, ponownie, wielkim sukcesem⁶⁸.

Mimo sławy, ogromnych zarobków, setek tysięcy fanów, przyjaciół i rodziny, Jong-hyun był bardzo samotny. Cierpiał na depresję. Artysta przyznawał, że „(...) *doskwiera mu samotność, ból, cierpienie, presja i życie w świetle reflektorów, a jego lekarz twierdzi, że powodem depresji jest osobowość Kima*”⁶⁹. Nie wiadomo jednak, jakie konkretne cechy osobowości czy sposób funkcjonowania wskazywały na jego kondycję psychiczną.

Na stan zdrowia młodego muzyka mogła mieć wpływ również wytwórnia SM Entertainment, bowiem słynęła ona z doprowadzania różnych muzyków do skrajnych wytrzymałości. Fani boysbandu uważają, że wpływem na stan psychiczny Kima było jego wyczerpiecie podczas tras koncertowych i brak możliwości regeneracji⁷⁰.

18 grudnia 2017 r. wokalista w wynajętym mieszkaniu popełnił samobójstwo przez zatrucie się tlenkiem węgla. Ciało artysty zostało znalezione przez policję po tym, jak siostra zgłosiła prawdopodobieństwo popełnienia czynu. Otrzymała ona bowiem niepokojące wiadomości tekstowe od brata: „*To dla mnie za trudne. Przekaż wszystkim, że to był ciężki czas*”⁷¹. W oświadczeniu policji można przeczytać: „*O godzinie 16:42 starsza siostra Jong-hyuna zgłosiła, że jej brat chce popełnić samobójstwo. Udaliśmy się do jego rezydencji w Chungdam i odkryliśmy, że wokalista próbował odebrać sobie życie za pomocą rozpalonego*

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Nie żyje Kim Jong-Hyun. Gwiazdor k-popu miał 27 lat w: <https://kultura.gazeta.pl/kultura/7,114628,22803496,nie-zyje-kim-jong-hyun-gwiazdor-k-popu-mial-27-lat.html> [data: 02.05.2022 r.].

⁶⁸ Poet Artist- Kim Jonghyun w: <https://kpoplivepolska.pl/poet-artist-kim-jonghyun/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁶⁹ Wstrząsający list pożegnalny 27-letniej gwiazdy muzyki w: <https://rozrywka.radiozet.pl/Muzyka/Wstrzasajacy-list-pozegnalny-Kim-Jong-hyuna-z-Shinee> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁷⁰ Nie żyje Kim Jong-Hyun. Wokalista popełnił samobójstwo w: <https://gwiazdy.wp.pl/nie-zyje-kim-jong-hyun-wokalista-popolnil-samobojstwo-6199761995458689a> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁷¹ 27-letni wokalista Jonghyun nie żyje. „Depresja powoli mnie zjadała” w: <https://muzyka.interia.pl/wiadomosci/news-27-letni-wokalista-jonghyun-nie-zyje-depresja-powoli-mnie-zjadała> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

brykietu węglowego i patelni. Służby ratunkowe zostały wezwane na miejsce i przetransportowały mężczyznę do szpitala uniwersyteckiego w Konkuk⁷². Wokalista zmarł zaraz po przyjeździe do szpitala⁷³.

Kim zostawił list pożegnalny: „Jestem uszkodzony od środka. Depresja, która powoli mnie zżerała, całkowicie mnie pochłonęła i nie mogłem jej zdobyć. Nienawidziłem siebie. Próbowalem trzymać się (...) wspomnienia i krzyczałem na siebie, żebym się złapał, ale nie było odpowiedzi. Jeśli nie mogę odetchnąć, lepiej przestań. Zadałem sobie pytanie, kto może o mnie zadbać. To tylko ja. Byłem samotny. Łatwo powiedzieć, że wszystko skończę. Trudno to zakończyć. Żyłem przez cały ten czas z powodu tej trudności. Powiedzieli, że chcę uciec. To prawda. Chciałem uciec. Ode mnie. Od Ciebie. Zapytałem, kto to był. To ja. I to byłem ja. I znowu byłem ja. Zapytałem, dlaczego ciągle tracę wspomnienia. Powiedzieli, że to z powodu mojej osobowości. Widzę. W końcu to była moja wina. Chciałem, żeby ktoś zauważył, ale nikt tego nie zauważył. Nikt mnie nie spotkał, więc oczywiście nie wiedzą, że istnieję. Zapytałem, dlaczego ludzie żyją. Tylko. Tylko. Ludzie po prostu żyją. Gdybym spytał, dlaczego ludzie umierają, przypuszczam, że powiedzieliby, że są zmęczeni. Cierpiałem i martwiłem się. Nigdy nie nauczyłem się, jak zamienić swój ból w szczęście. Ból to tylko ból. Powiedzieli mi, żebym taki nie był. Czemu? Nie mogę nawet zakończyć rzeczy tak, jak chcę? Kazali mi dowiedzieć się, dlaczego cierpię. Dobrze wiem dlaczego. Boli mnie przeze mnie. To wszystko moja wina i dlatego, że jestem zły. Doktorze, czy to chciałeś usłyszeć? Nie, nie zrobiłem nic złego. Kiedy lekarz cichym głosem obwinił moją osobowość, pomyślałem, że tak łatwo jest być lekarzem. To niesamowite, jak bardzo cierpię. Ludzie, którzy bardziej cierpią, żyją dobrze. Ludzie słabsi ode mnie żyją dobrze. Nie sądzę. Spośród wszystkich żyjących nikt nie cierpi bardziej niż ja i nie ma nikogo słabszego ode mnie. Ale powiedzieli, że powinienem żyć. Tyle razy pytałem dlaczego, ale to nie dla mnie. To dla Ciebie. Chciałem być dla mnie. Nie mów rzeczy, które nie mają sensu. Dowiedzieć się, dlaczego cierpię? Powiedziałem ci dlaczego. Dlaczego cierpiałem. Czy to nie w porządku, że tak bardzo cierpię z tego powodu? Czy potrzebuję bardziej dramatycznego szczegółu? Potrzebuję więcej historii? Powiedziałem ci dlaczego. Nie słuchałeś? Rzeki, które mogę zdobyć, nie kończą się bliznami. To nie było moje miejsce na starcia ze światem. To nie było moje życie, żeby być znanym światu. Powiedzieli, że dlatego bardziej cierpię. Bo starałem się ze światem, bo byłem znany światu. Dlaczego to wybrałem? Zabawne. To cud, że przetrwałem tak długo. Co więcej mogę powiedzieć? Powiedz mi, że ciężko pracowałem. To dobrze z mojej strony, że zaszedłem tak daleko. Że ciężko pracowałem. Nawet jeśli nie możesz się uśmiechnąć, kiedy pozwalasz mi odejść, proszę nie obwiniaj mnie. Pracowałem ciężko. Naprawdę ciężko pracowałem. Do widzenia”⁷⁴.

⁷² Gwiazdor koreańskiego popu popełnił samobójstwo w: https://www.rmfmxxx.pl/news/Gwiazdor-koreańskiego-popu-popełnił-samobójstwo,38586.html#crp_state=1 [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Nine9 Dear Cloud ujawnia list pożegnalny Jonghyuna, o który poprosił sam Jonghyun w: <https://www.allkpop.com/article/2017/12/dear-clouds-nine9-reveals-jonghyuns-parting-letter-as-requested-by-jonghyun-himself> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

Benjamin Keough

Benjamin Keough (ur. 1992 r.) został wpisany na listę Klubu 27, bowiem zmarł właśnie w tym wieku, aczkolwiek był jedynie aspirującym muzykiem i aktorem⁷⁵, nigdy nie zrobił kariery. Mężczyzna znany był z tego, iż był wnukiem Elvisa Presleya. Wyróżniał się spośród członków rodu uderzającym podobieństwem do Króla Rock'n'Rolla. W 2009 r. podpisał kontrakt z wytwórnią o wartości 5 milionów dolarów, lecz do realizacji nagrania albumu nigdy nie doszło⁷⁶.

Matką Benjamina była Lisa Marie Presley, a ojcem muzyk Danny Keough. Rodzice chłopaka rozwiedli się, a od tego czasu matka związana była z kilkoma mężczyznami. Młody Presley miał również rodzoną siostrę, Danielle Riley Keough oraz rodzeństwo z innego związku matki⁷⁷. Ben ukończył prywatne liceum, ale nigdy nie wybrał się na studia. W kulturalnych kręgach mówiono, że pobierał prywatne lekcje muzyki i aktorstwa. Można było zobaczyć go na ekranie w dokumencie pt. „Elvis by the Presleys” oraz w filmie krótkometrażowym „Rod & Barry”⁷⁸. Pomimo że w sztuce nie osiągnął sukcesu, bywał na imprezach celebryckich.⁷⁹

12 lipca 2020 r. Benjamin Keough popełnił samobójstwo w wyniku rany postrzałowej. Zdarzenie miało miejsce w posiadłości matki mężczyzny, podczas imprezy urodzinowej jego partnerki⁸⁰. Biegli przekazali informację, iż w chwili popełnienia aktu mężczyzna był pod wpływem alkoholu i kokainy. W trakcie przyjęcia, Ben poszedł do swojej sypialni i zamknął się na klucz. Chwilę po wydarzeniu, partnerka mężczyzny dostała się do pokoju, gdzie w łazience znalazła martwe ciało ukochanego. Z informacji, które wyciekły do mediów wynika, że młody Presley już wcześniej chciał popełnić samobójstwo, ponadto cierpiał na depresję, nadużywał alkoholu oraz narkotyków⁸¹. Na kilka tygodni przed popełnieniem samobójstwa, Ben przebywał w ośrodku odwykowym. Podobno chłopak nie akceptował narzuconych norm i filozofii scjentologów, do których należała jego rodzina. Czuł się również niedoceniony, kariera w show-biznesie nie była tak zawrotna, jak się tego spodziewał, ponadto czuł wielką presją otoczenia, która była związana z etykietą „wnuka Elvisa”. Pojawiła się również teoria, że chłopak poprzez swoje samobójstwo chciał dołączyć do Klubu 27⁸².

⁷⁵ Benjamin Keough Wiki, wiek, wzrost, waga, dziewczyna, biografia i rodzina w: <https://pl.howpeople-heal.net/3646-benjamin-keough-wiki-age-height-weight-girlfriend-bio--family> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

⁷⁶ Nie żyje Benjamin Keough, wnuk Elvisa Presleya w: <https://dziennikzwiazkowy.com/ameryka/nie-zyje-benjamin-keough-wnuk-elvisa-presleya/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].

⁷⁷ Benjamin Keough Wiki, wiek, wzrost, waga, dziewczyna, biografia i rodzina w: <https://pl.howpeople-heal.net/3646-benjamin-keough-wiki-age-height-weight-girlfriend-bio--family> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Benjamin Keough to amerykański socjalista, który jest najlepiej znany jako wnuk w: <https://pl.celebtrue.com/benjamin-keough-american-socialite-best-known-grandson-look-alike> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

⁸⁰ Benjamin Keough nie żyje. Ujawniono szokujące wyniki sekcji zwłok wnuka Elvisa Presleya. Więcej: <https://rozrywka.radiozet.pl/Muzyka/Benjamin-Keough-nie-zyje-ujawniono-szokujace-wyniki-sekcji-zwlok-wnuka-Elvisa-Presleya> w: <https://rozrywka.radiozet.pl/Muzyka/Benjamin-Keough-nie-zyje-ujawniono-szokujace-wyniki-sekcji-zwlok-wnuka-Elvisa-Presleya> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

⁸¹ Tamże.

⁸² Popadł w alkoholizm czy szukał ucieczki przed scjentologami? Oto tajemnice śmierci wnuka Presleya w: <https://viva.pl/ludzie/newsy/wnuk-elvisa-presleya-nie-zyje-tajemnice-smierci-benjamin-keougha-alkohol-narkotyki-127066-r1/> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

Podsumowanie

Klub 27 wzbudza mnóstwo kontrowersji, bowiem artyści, którzy znajdują się w jego zasięgu, ginęli w różnych, często niewyjaśnionych okolicznościach. Na jego liście znajdują się osoby, które popełniły samobójstwo bądź przedawkowały substancje psychoaktywne; de facto mogły mieć wiele wspólnego z aktem suicydalnym. Mistycyzmu dodaje liczba 27, bowiem do tej pory nie wyjaśniono, czy wiek ofiar miał ścisły wpływ na tragedie.

Omawianych suicydentów należących do Klubu 27, łączy kilka aspektów.

Po pierwsze każdy z nich chorował na depresję. Jest to niewątpliwie ważny motyw w kontekście omawianego aktu, bowiem literatura przedmiotu wskazuje na choroby psychiczne lub zaburzenia jako czynnik suicydogenny.

Po drugie kariera artystów rozpoczęła się w młodym wieku. Chęć odniesienia sukcesu, a w późniejszych latach jego podtrzymanie, powodowały presję, a to z kolei obniżało kondycję zarówno psychiczną, jak i fizyczną.

Kolejnym istotnym aspektem są używki. Zdecydowana większość artystów była uzależniona od narkotyków lub alkoholu. Znikoma część jedynie sporadycznie sięgała po trunki wysokoprocentowe. Jest to następny czynnik, o którym mowa jest w literaturze przedmiotu. Nadużywanie substancji psychoaktywnych jest bezpośrednim powodem aktu lub pod ich wpływem suicydent postanawia zakończyć swój żywot.

Następnie można wnioskować, że środowisko, w jakim wychowywali się artyści, miało wpływ na ich dorosłe funkcjonowanie. W przypadkach, gdzie rodziny były rozbite lub przejawiały dysfunkcje, jednostki popadały w depresję, nie radziły sobie z presją, czuły dyskomfort psychiczny i odrzucenia.

Kilkukrotnie samobójstwo było przejawem beznadziejności, brakiem siły, stanami melancholii, a życie samo w sobie stanowiło utrapienie. Nawet rodzina, dzieci, przyjaciele nie miały wpływu na odroczenie w czasie bądź całkowite wyzbycie się chęci samouniwersowania.

Następnym wspólnym mianownikiem są listy samobójcze. W większości przypadków suicydenci pozostawili pożegnanie. Oznacza to, że czyn był zaplanowany i w chwili jego dokonania byli prawdopodobnie jego świadomi.

Każdy z samobójców dokonał aktu z pobudek egoistycznych lub według innej typologii - była to śmierć stanowiąca ucieczkę - od bezsilności, pracy, sławy, bólu, życia.

Można zatem uznać, iż szybko rozwijająca się kariera, presja społeczna, depresja i używki wpływały na stan zdrowia psychicznego i fizycznego artystów. Brak siły wobec przeciwstawienia się problemom, doprowadziły artystów do ostatecznego aktu. Być może nie uświadamiali sobie, iż poprzez własną śmierć staną się częścią fenomenu kulturowego i zasiądą w łóżu Klubu 27.

Bibliografia

Durkheim E., *Samobójstwo. Studium z socjologii*, Warszawa 2011.

Hołyst B., *Samobójstwo - przypadek czy konieczność*, Warszawa 1983.

Malicka-Gorzelańczyk H., *Opinie młodzieży o samobójstwie*, Bydgoszcz 2002.

Zwoiński A., *Samobójstwo jako problem osobisty i publiczny*, Kraków 2013.

Źródła internetowe

Samobójstwo w: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/samobojstwo;3971663.html>.

Klub 27 w: <https://biografia24.pl/zwiazane-z/klub-27/>.

"Już go nie ma, dołączył do tego głupiego klubu". 27 lat i koniec. Legendy, które odeszły za wcześniej w: <https://kultura.onet.pl/wywiady-i-artykuly/klub-27-narkotyki-wypadki-morderstwa-legendy-ktore-odeszly-za-wczesnie/0rpsrj>.

Pete Ham był piosenkarzem i kompozytorem z Walii, który był jednym z czołowych członków brytyjskiego zespołu rockowego „Badfinger” w <https://pl.celeb-true.com/pete-singer-songwriter-composer-from-wales-leading-members-british>.

Badfinger's Pete Ham at 75 - the most tragic story in rock 'n' roll w: <https://nation.cymru/culture/badfingers-pete-ham-at-75-the-most-tragic-story-in-rock-n-roll/>

GRT, Samobójstwa w sztuce: Muzycy cz. 3 w: <http://wykrzyknik.org/samobojstwa-w-sztuce-muzycy-cz-3/>.

Badfinger's Pete Ham at 75 - the most tragic story in rock 'n' roll w: <https://nation.cymru/culture/badfingers-pete-ham-at-75-the-most-tragic-story-in-rock-n-roll/>.

Peter Ham i tragiczna historia Badfingera w: <https://wellnessalbertamag.com/peter-ham-i-tragiczna-historia-badfingera/>.

Kurt Cobain w: <https://www.muzeumjazzu.pl/kurt-cobain/>.

Nowosielska- Krassowska M., „Najszczęśliwszym dniem mojego życia był ten, po którym nie nadeszło jutro” w: <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/najszczesliwszym-dniem-mojego-zycia-byl-ten-po-ktorym-nie-nadeszlo-jutro,220,3790>.

Kurt Cobain. Jednym utworem zmienił historię rock 'and' rolla w: <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/2290217,Kurt-Cobain-Jednym-utworem-zmienil-historie-rock-and-rolla>.

Dlaczego zginął Kurt Cobain w: <https://www.rp.pl/kultura/art12549151-dlaczego-zginal-kurt-cobain>.

Love stories: Courtney Love i Kurt Cobain w: <https://www.vogue.pl/a/historia-milosci-courtney-love-i-kurta-cobaina>.

FBI ujawniło akta dotyczące śmierci Kurta Cobaina w: <https://kultura.onet.pl/muzyka/wiadomosci/fbi-ujawnilo-akta-dotyczace-smierci-kurta-cobaina/b27h0f9>.

Kurt Cobain skończyłby 55 lat. Legenda grunge'u inspiruje do dziś w: <https://muzyka.interia.pl/zdjecia/zdjecie,iId,3195142,iAId,434619>.

List pożegnalny w: <https://paaaraadise.wordpress.com/2012/10/09/list-pozegnalny/> [data dostępu: 03.05.2022 r.].

- Jonathan Brandis: amerykański aktor, reżyser i scenarzysta w: <https://pl.hobo-etc.com/iskusstvo-i-razvlecheniya/16116-dzhonatan-brandis-amerikanskiy-akter-rezhisser-i-scenarist.html>.
- Jonathan Brandis miał zrobić wielką karierę. Jego przedwczesna śmierć nadal wzbudza kontrowersje w: <https://film.wp.pl/jonathan-brandis-mial-zrobic-wielka-kariere-jego-przedwczesna-smierc-nadal-wzbudza-kontrowersje-6111544371480705a>.
- "Już go nie ma, dołączył do tego głupiego klubu". 27 lat i koniec. Legendy, które odeszły za wcześniej w: <https://kultura.onet.pl/wywiady-i-artykuly/klub-27-narkotyki-wypadki-morderstwa-legendy-ktore-odeszly-za-wczesnie/0rpsrjj>.
- Jonathan Brandis: na co zmarł aktor mając zaledwie 27 lat? w: <https://papa-razzi.buzz/pl/jonathan-brandis-what-did-the-actor-die-of-at-only-27/>.
- Biografia Kim Jong-hyuna w: <https://pl.taleoftwocountries.fi/mike-shinoda-biography>.
- Nie żyje Kim Jong-Hyun. Gwiazdor k-popu miał 27 lat w: <https://kultura.gazeta.pl/kultura/7,114628,22803496,nie-zyje-kim-jong-hyun-gwiazdor-k-popu-mial-27-lat.html>.
- Poet Artist - Kim Jonghyun w: <https://kpoplivepolska.pl/poet-artist-kim-jonghyun/> [data dostępu: 02.05.2022 r.].
- Wstrząsający list pożegnalny 27-letniej gwiazdy muzyki w: <https://rozrywka.radiozet.pl/Muzyka/Wstrzasajacy-list-pozegnalny-Kim-Jong-hyuna-z-Shinee>.
- Nie żyje Kim Jong-Hyun. Wokalista popełnił samobójstwo w: <https://gwiazdy.wp.pl/nie-zyje-kim-jong-hyun-wokalista-popelnil-samobojstwo-6199761995458689a>.
- 27-letni wokalista Jonghyun nie żyje. "Depresja powoli mnie zjadała" w: <https://muzyka.interesteria.pl/wiadomosci/news-27-letni-wokalista-jonghyun-nie-zyje-depresja-powoli-mnie-zj,nId,2479805>.
- Gwiazdor koreańskiego popu popełnił samobójstwo w: https://www.rmfmxxx.pl/news/Gwiazdor-koreanskiego-popu-popelnil-samobojstwo,38586.html#crp_state=1.
- Nine9 Dear Cloud ujawnia list pożegnalny Jonghyuna, o który poprosił sam Jonghyun w: <https://www.allkpop.com/article/2017/12/dear-clouds-nine9-reveals-jonghyuns-parting-letter-as-requested-by-jonghyun-himself>.
- Benjamin Keough Wiki, wiek, wzrost, waga, dziewczyna, biografia i rodzina w: <https://pl.howpeopleheal.net/3646-benjamin-keough-wiki-age-height-weight-girl-friend-bio-family>.
- Nie żyje Benjamin Keough, wnuk Elvisa Presleya w: <https://dziennikzwiazkowy.com/amerika/nie-zyje-benjamin-keough-wnuk-elvisa-presleya/>.
- Benjamin Keough Wiki, wiek, wzrost, waga, dziewczyna, biografia i rodzina w: <https://pl.howpeopleheal.net/3646-benjamin-keough-wiki-age-height-weight-girl-friend-bio-family>.
- Benjamin Keough to amerykański socjalista, który jest najlepiej znany jako wnuk w: <https://pl.celeb-true.com/benjamin-keough-american-socialite-best-known-grandson-look-alike>.
- Benjamin Keough nie żyje. Ujawniono szokujące wyniki sekcji zwłok wnuka Elvisa Presleya.

<https://rozrywka.radiozet.pl/Muzyka/Benjamin-Keough-nie-zyje-ujawniono-szokujace-wyniki-sekcji-zwlok-wnuka-Elvisa-Presleya> w: <https://rozrywka.radiozet.pl/Muzyka/Benjamin-Keough-nie-zyje-ujawniono-szokujace-wyniki-sekcji-zwlok-wnuka-Elvisa-Presleya>.

Popadł w alkoholizm czy szukał ucieczki przed scjentologami? Oto tajemnice śmierci wnuka Presleya w: <https://viva.pl/ludzie/newsy/wnuk-elvisa-presleya-nie-zyje-tajemnice-smierci-benamina-keougha-alkohol-narkotyki-127066-r1/>.

Magdalena Juszczak

Klub 27 - samobójstwo w ujęciu fenomenu kulturowego

Niniejszy artykuł poświęcony jest zagadnieniu samobójstwa w ujęciu fenomenu kulturowego na przykładzie „Klubu 27”. Wspomniany klub dotyczy artystów, którzy zmarli w wieku 27 lat z różnych powodów, w tym zabójstw, przedawkowania substancji psychoaktywnych oraz samobójstw. Ich śmierć wpisała się jako symbol popkultury. W pierwszej części artykułu omówione zostało zagadnienie samobójstwa, w drugiej części zaś opisano sylwetki i okoliczności śmierci wybranych suicydentów należących do „Klubu 27”. Zakończenie stanowi ukonstytuowanie wniosków wynikających z analizy treści źródeł internetowych.

Słowa kluczowe: samobójstwo, kultura popularna, patologie społeczne, analiza treści.

Club 27 - suicide in terms of a cultural phenomenon

This article is devoted to the issue of suicide in terms of a cultural phenomenon on the example of "Club 27". This club covers artists who died at the age of 27 for a variety of reasons, including homicide, drug overdose and suicide. Their deaths became a symbol of pop culture. The first part of the article discusses the issue of suicide, while the second part describes the profiles and circumstances of the deaths of selected suicides belonging to the "27 Club". The conclusion is the constitution of the conclusions resulting from the analysis of the content of internet sources.

Keywords: suicide, popular culture, social pathologies, content analysis.

Translated by Magdalena Juszczak

Paulina Ślusarczyk
Akademia Nauk Stosowanych
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

WPŁYW PRACY TERAPEUTYCZNEJ NA ROZWÓJ DZIECKA Z AUTYZMEM W NAUCZANIU WCZESNOSZKOLNYM

Wstęp

Kiedy w rodzinie przychodzi na świat dziecko, rodzice snują marzenia na temat jego przyszłości. „Będzie uczyć się języków obcych, grać na skrzypcach, skończy studia wyższe, zostanie prawnikiem, lekarzem ...” - myślą. Nagle okazuje się, że z dzieckiem jest coś nie tak - w istocie wygląda zdrowo, chodzi, nawet mówi pierwsze słowa, odrzuca mamę, nie chce się przytulać, nie patrzy w oczy i dziwnie się bawi kręcąc się dookoła. W tym momencie rodzice udają się do specjalisty, gdzie pada diagnoza autyzmu. Zmuszeni są do porzucenia marzeń o grze na skrzypcach czy studiach medycznych, zaczynają myśleć jak pomóc dziecku.

Nauczyciele, terapeuci zadają sobie pytanie: co zrobić aby dziecko z autyzmem było szczęśliwe? Celem poznawczym niniejszego artykułu jest ukazanie wpływu pracy terapeutycznej na rozwój dziecka z autyzmem w nauczaniu wczesnoszkolnym. Od lat nauka zajmuje się problemem autyzmu, badania z roku na rok są coraz bardziej intensywnie. W rezultacie powstało wiele metod zarówno terapeutycznych jak i edukacyjnych, które znacząco wpływają na życie dziecka z autyzmem. Łączenie elementów wielu metod gwarantuje satysfakcję sukcesów dziecka.

Dostrzeżenie w autyzmie różniącego od powszechnego wzorca rozwoju, daje nowe spojrzenie na problematykę wsparcia tej wyjątkowej grupy dzieci. Dogłębne zapoznanie się z możliwościami dziecka, z jego potrzebami przyczynia się do planowania przez nauczyciela takiej pracy terapeutycznej, która może w naturalny sposób wykorzystać potencjał dziecka, jak również stworzyć możliwości do usprawniania i kompensowania jego zaburzonych funkcji. Niezwykle ważne w życiu dziecka są jego umiejętności poznawania otaczającego świata, dostrzegania związków w nim zachodzących, współdziałania i przede wszystkim rozumienia go.

Niezmiernie ważne jest, aby nauczyciel zobaczył świat z perspektywy dziecka autystycznego i wykorzystał te perspektywy, by nauczyć funkcjonować w życiu codziennym jak najbardziej samodzielnie. Pomimo braku możliwości wyleczenia podstawowych deficytów poznawczych charakteryzujących autyzm, poprzez ich zrozumienie można opracować programy terapeutyczne, które mogą skutecznie formować to specyficzne zaburzenie rozwojowe.

1. Przyczyny i symptomy autyzmu

Autyzm to jedno z najcięższych zaburzeń rozwoju - zgodnie ze współczesną literaturą zaliczany jest do problemów o podłożu neurobiologicznym. Od wielu lat stanowi on przedmiot dociekań badaczy, budzi ogromne zainteresowanie, jednak wciąż zostaje nie do końca poznany. Nie ulega jednak wątpliwości, że zebrane do tej pory informacje o autyzmie dały odpowiedzi na wiele nurtujących pytań. Co jakiś czas zmienia się postrzeganie tego zaburzenia, co pozwala na lepsze rozumienie zjawisk z nim powiązanych.

Niemieckie słowo *autismus* pierwszy raz zostało użyte przez szwajcarskiego psychiatrę Eugena Bleulera. Słowo te natomiast pochodzi od greckiego *autos* (ja) oraz *ismos* (działanie lub stan). W 1911 roku Bleuler określenie to wykorzystał do opisanego jednego z objawów schizofrenii - egocentrycznego myślenia, które prowadzi do wycofania się we własny świat fantazji. Natomiast w 1943 roku amerykański psychiatra Leo Kanner opisał w swoim artykule pt. „*Autistic disturbances of affective contact*” grupę dzieci prezentujących pewien specyficzny wzorec funkcjonowania. Wprowadził współczesną koncepcję „autyzmu wczesnodziecięcego”. L. Kanner stwierdził, że dzieci z autyzmem także żyją we własnym świecie, odcinają się od kontaktów społecznych i nie odpowiadają na płynące z zewnątrz bodźce. Jednak wysunął on hipotezę, że autyzm jest czymś odmiennym od schizofrenii i jest defektem rozwoju, a nie regresją¹.

Dokonując opisu 11 dzieci L. Kanner wyróżnił szereg kryteriów dla autyzmu. Za najważniejsze objawy uznał:

1. „znaczny brak emocjonalnego kontaktu z innymi osobami;
2. brak mowy lub specyficzny sposób mówienia, nie służący komunikowaniu się;
3. fascynacje pewnymi przedmiotami i widoczną sprawność w manipulowaniu nimi;
4. rutynowe i stereotypowe zachowania, obsesyjne pragnienie niezmienności otoczenia, wynikające z wysokiego poziomu lęku;
5. oznaki potencjalnie dobrego poziomu intelektualnego widoczne w wyrazie twarzy, dobrej pamięci, uzdolnieniach do wykonywania zadań związanych zwłaszcza z montowaniem elementów”².

Zatem dzieci z autyzmem zostały opisane jako nieelastyczne, sztywne i reagujące w sposób negatywny na wszelkie zmiany zwłaszcza w czynnościach rutynowych. Kanner

¹ S. Goldstein, J.A. Naglieri, S. Ozonoff, *Diagnoza zaburzeń ze spektrum autyzmu*, Kraków 2017, s. 20.

² E. Pisula, *Autyzm fakty, wątpliwości, opinie*, Warszawa 1993, s. 11.

zauważył również, że u badanych dzieci jeżeli mowa była już rozwinięta to nie służyła komunikacji interpersonalnej. Uważał, że autyzm jest zaburzeniem o podłożu genetycznym, wrodzonym jednocześnie może podlegać wpływom wychowania. Sugerował również, że większość dzieci z autyzmem nie jest upośledzona umysłowo natomiast brak im wewnętrznej motywacji³.

W literaturze autyzm uważano za postać schizofrenii aż do lat siedemdziesiątych XX wieku. Jak podaje profesor psychologii - Ewa Pisula przez wiele lat autyzm był traktowany u dzieci tak jak robił to Kanner - jako jeden zespół chorobowy. Z czasem jednak zaczęto zwracać uwagę na ustalenie kryteriów diagnostycznych, które są konieczne do wystawienia takiej diagnozy. Szerszym potraktowaniem tego zaburzenia zajęły się w 1979 roku L. Wing i J. Gould - scharakteryzowały autystyczne kontinuum, a w później określano to - spektrum. Mowa tutaj o osobach zarówno z klasycznym autyzmem jak i z widocznymi cechami autystycznymi współwystępującymi z innymi zaburzeniami (np. zespół Aspergera). Do spektrum zalicza się wszystkie osoby, u których występują nawet najłżejsze triady zaburzeń w obrębie:

1. „naprzemiennych interakcji społecznych,
2. werbalnego i niewerbalnego komunikowania się,
3. wyobraźni (obecność sztywnych, powtarzanych wzorców zachowania, widocznych np. w zabawie)”⁴.

Autyzm definiuje się głównie na podstawie zewnętrznych objawów. Poprzez obserwację zachowań dziecka autystycznego zdobywa się wiedzę o zaburzeniu. Mimo wielu możliwości, kryteriów diagnostycznych postawienie pewnej i jednoznacznej diagnozy jest bardzo trudne. Dzieci trafiające do poradni demonstrują cechy autystyczne w następujących sferach:

- a) sfera emocjonalno-społeczna: zachowania agresywne i autoagresywne, upór, negatywizm, niechęć do nawiązywania i podtrzymywania interakcji społecznych, objętność lub gwałtowne wyładowania emocji;
- b) sfera komunikacyjna: brak reakcji na komunikaty słowne, brak mowy czynnej lub wokalizacja beznaczeniowa, echolalia;
- c) sfera intelektualna: zróżnicowane zachowania od braku umiejętności koncentrowania uwagi dowolnej do koncentracji dłuższej, ale wybiórczej⁵.

2. Przebieg wczesnego rozwoju dziecka z autyzmem

Autyzm jest zaburzeniem rozwoju. Rozwój dziecka z autyzmem jest nieharmonijny. Nieprawidłowości występują w różnych obszarach rozwoju i na różnych etapach kształtują

³ S. Goldstein, J.A. Naglieri, S. Ozonoff, *Diagnoza ...*, s. 21.

⁴ E. Pisula, *Autyzm u dzieci diagnoza klasyfikacja etiologia*, Warszawa 2000, s. 14.

⁵ *Autyzm wyzwaniem naszych czasów*, red. T. Gałkowski, J. Kossewska, Kraków 2000, s. 55.

się inaczej. Zauważa się dysfunkcje i deficyty w pewnych obszarach natomiast dobry a często bardzo dobry poziom rozwoju w innych obszarach. Autyzm może przejawiać się w różny sposób i nie ma dwóch takich samych przypadków. Rodzice często skarżą się na jednostronność obrazu autyzmu, która przekazywana jest w podręcznikach - opisy te często wskazują jedynie na deficyty i słabości dziecka natomiast pomijają to co wskazuje na jego indywidualność czy potencjał rozwoju.

Wielu rodziców zgłasza się na badania, gdyż zaobserwowali, podejrzewają lub często usłyszeli od kogoś, że rozwój ich dziecka jest zaburzony. Większość rodziców jest zdruzgotanych, gdy po raz pierwszy usłyszą rozpoznanie autyzmu. Niewątpliwie przebieg wczesnego rozwoju jest znaczącym czynnikiem różnicującym populację dzieci z autyzmem. Występują różne wzorce, które odnoszą się do czasu pojawienia się i charakteru symptomów.

H. Jaklewicz wyróżniła dwie postacie autyzmu podczas opisywania dynamiki zmian w przebiegu tego zaburzenia. Podała dwie nazwy - wczesny oraz późny rozwój autyzmu. Bazując na swoich doświadczeniach, psychiatra twierdzi, że czas występowania symptomów jest ściśle powiązany z dalszym przebiegiem rozwoju dziecka. Nie ulega wątpliwości, że im wcześniej widoczne są zaburzenia w funkcjonowaniu dziecka, tym pewniejsze jest, że w przyszłości będą one bardziej nasilone. Ponadto wczesne zauważenie symptomów daje możliwość podjęcia działań, które mogą zapobiec nakładaniu się trudności⁶.

Z kolei z badań przeprowadzonych przez B. J. Freeman i E. Ritvo wynika, że już u dzieci w pierwszym roku życia można dostrzec wyraźne nieprawidłowości. Nie jest to jednak regułą. Często początkowy rozwój dziecka jest prawidłowy natomiast jego regres następuje później⁷.

Na podstawie analizy wielu prac dotyczących rozwoju społecznego dzieci autystycznych na ich wczesnym etapie życia, C. Lord opracowała spis deficytów, które najczęściej występują u dzieci z autyzmem:

- rzadkie spontaniczne próby nawiązania kontaktu, w sytuacjach, gdy dziecko nie potrzebuje pomocy,
- rzadkie współdzielenie uwagi,
- rzadkie dzielenie pozytywnych emocji,
- sztywność w zabawie,
- ograniczony kontakt wzrokowy i zubożona mimika twarzy, zwłaszcza w interakcjach z dorosłymi innymi niż matka⁸.

Niewątpliwie to rodzice bądź też obserwacje dają informacje na temat zachowań dziecka. Wychwycenie symptomów u dzieci młodszych niż 18 miesięcy jest bardzo trudne. Dopiero później różnice między dziećmi rozwijającymi się prawidłowo a autystycznymi stają się widoczne. W okresie przedszkolnym symptomy się nasilają i stają się już bardziej wyraźne. Widoczny brak zainteresowania rówieśnikami, brak pomysłów, schematyczne

⁶ H. Jaklewicz, *Autyzm wczesnodziecięcy. Diagnostyka, przebieg, leczenie*. Gdańsk 1993, s. 43.

⁷ B. J. Freeman, E. Ritvo, *The syndrome of autism: establishing the diagnosis and principles of management*, *Pediatric Annals* 13, s. 284-296.

⁸ E. Pisula, *Autyzm ...*, s. 118.

wzorce zabaw, brak wyobraźni wyróżniają dziecko ze spektrum autyzmu od dzieci rozwijających się prawidłowo. Okres w życiu dziecka między 2 a 5 rokiem życia bywa często trudny w rozwoju dziecka z autyzmem. Kontakt z nimi często jest utrudniony, bywają hiperaktywne. Zaburzona komunikacja dziecka przyczynia się do tego, iż ciężko domyślić się czego dziecko potrzebuje w danym momencie. Często prowadzi to do frustracji zarówno dziecka jak i dorosłych.

3. Rozwój społeczno - emocjonalny dziecka z autyzmem

Podążając za L. Kannerem, widoczna jest charakterystyka dzieci autystycznych- a mianowicie wrodzony deficyt zdolności nawiązywania kontaktów emocjonalnych z ludźmi. Nie oznacza to jednak całkowitego braku kontaktów społecznych. Każde dziecko z autyzmem będzie przejawiało zróżnicowane zdolności społeczne. Nieprawidłowości w zakresie rozwoju społecznego są najbardziej charakterystycznym objawem tego zaburzenia.

Jak podkreśla R. P. Hobson, specyficzne zaburzenia relacji społecznych i komunikacji interpersonalnej stanowią ważny element definicji zaburzeń autystycznych, funkcjonowanie osób z autyzmem w tym zakresie może być bardzo zróżnicowane⁹. W odróżnieniu od dzieci rozwijających się typowo, dzieci z rozpoznaniem zaburzeń ze spektrum autyzmu doświadczają trudności w przejawianiu zachowań, które nie sprawiają kłopotu ich typowo rozwijającym się rówieśnikom.

Niewątpliwie między 3 a 5 rokiem życia, izolacja dziecka ze spektrum autyzmu jest szczególnie widoczna - staje się to głównym stresem rodziców. Typowe spostrzeżenia rodziców na które zwraca uwagę H. Jaklewicz to: „*ono jest najszczęśliwsze kiedy jest samo*”, „*on zawsze patrzy przez ludzi*”, „*ona nigdy nawet nie zerknęła na swoją nowo narodzoną siostrę*”¹⁰. Zatem nie rozszerzanie zakresu doświadczeń i umiejętności społecznych w kontaktach z rówieśnikami jest typowe dla dziecka autystycznego.

Podsumowując zaburzenia autystyczne w swojej definicji charakteryzują się nieprawidłowościami w kontaktach społecznych. Nieprawidłowości te mają różny charakter - mogą być całkowicie ekstremalne, od całkowitego ignorowania innych ludzi i unikania wszelkich kontaktów do bardzo ograniczonych zainteresowań i małych umiejętności społecznych. Zdolności do zabawy również są zaburzone. Powodem tych trudności jest zazwyczaj nie tylko brak umiejętności do wchodzenia w relacje społeczne ale i zdolności do wykorzystania ich w sposób płynny do danej sytuacji. Przez wielu autorów ich konsekwencje uważane są za deficyty w zakresie komunikowania się z innymi osobami. Prawidłowy rozwój umiejętnego komunikowania się wymaga ćwiczenia w kontaktach społecznych. W przypadku dzieci z autyzmem konieczny jest trening umiejętności społecznych i komunikacyjnych. W literaturze znajduje się poglądy, że zaburzenia rozwoju społecznego odgrywają ogromną rolę nadrzędną i rzutują na cały rozwój dziecka. Niewątpliwie nieprawidłowości w sferze

⁹ L. Bobkiewicz-Lewartowska, *Autyzm dziecięcy zagadnienia diagnozy i terapii*, Kraków 2000, s. 51.

¹⁰ H. Jaklewicz, *Autyzm wczesnodziecięcy. Diagnoza, przebieg, leczenie*, Gdańsk 1994, s. 84.

społecznej ograniczają dostęp do różnych źródeł informacji oraz uniemożliwiają korzystanie z emocjonalnego wsparcia innych osób.

4. Rozwój poznawczy dziecka z autyzmem

Nie do końca jest pewne, jaki jest związek między zaburzeniami rozwoju społecznego i poznawczego u dzieci z autyzmem. U dzieci z autyzmem w procesach poznawczych znacznie zaburzona jest uwaga. Według badaczy - E. Courhesne, H. Chisum i J. Townsend przyczyną porażek w sytuacjach społecznych może być brak zdolności do szybkiego przenoszenia uwagi z jednego bodźca na inny, co niewątpliwie jest niezbędne w kontaktach społecznych. Dziecko miewa szczególną trudność z przetwarzaniem bodźców społecznych, które są złożone, zmienne i nieprzewidywalne¹¹.

Ponadto jak zauważa E. Pisula są trzy możliwe poglądy na temat związku między zaburzeniami rozwoju społecznego i poznawczego. Są to:

- 1) dysfunkcje intelektualne mają znaczenie nadrzędne i stanowią przyczynę innych zaburzeń;
- 2) podstawowym deficytem są zaburzenia w zakresie zdolności do wchodzenia w dwustronne, naprzemienne interakcje;
- 3) zarówno poznawcze, jak społeczne problemy są rezultatem innego, bardziej fundamentalnego, jeszcze nie zdefiniowanego deficytu¹².

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż u około 70 - 75% dzieci z autyzmem dziecięcym stwierdza się niepełnosprawność intelektualną. Badania poziomu ich inteligencji jest niezwykle trudne ze względu na duże trudności związane z uwagą i rozumieniem komunikatów słownych oraz na brak interakcji z drugą osobą. Dodatkowo lęk w sytuacjach społecznych istotnie ogranicza możliwość badania.

Jak wynika z przytoczonych danych poziom rozwoju intelektualnego dzieci ze spektrum autyzmu mieści się w zakresie inteligencji przeciętnej, a nawet wyższej. Nie mniej jednak, charakterystyczne dla autyzmu trzy główne obszary zaburzeń - w zakresie zdolności komunikowania się, rozwoju społecznego sztywności w zachowaniu się - są bez związku z funkcjonowaniem umysłowym dziecka. Obszary te wpływają na siebie, co na dalszym etapie wpływa na korzystne oddziaływanie terapeutyczne¹³.

Charakterystyczną cechą autyzmu wczesnodziecięcego jest dodatkowo nieumiejętność radzenia sobie z sytuacjami nowymi, trudnymi - objawia się to dążeniem do stałości i sztywności w czasie jak i przestrzeni. Jednocześnie dzieci autystyczne przejawiają specyficzne deficyty poznawcze - powodujące nieprawidłowe postrzeganie ludzi oraz zaburzające zdolności wchodzenia w interakcje z drugim człowiekiem. Percepcja u dzieci z autyzmem

¹¹ E. Pisula, *Małe dziecko z autyzmem*, Gdańsk 2005, s. 44-46.

¹² E. Pisula, *Autyzm, fakty ...*, s. 73.

¹³ L. Bobkowicz - Lewartowska, *Autyzm ...*, s. 68.

bazuje na detalach. Dzieci mają problem z modyfikacją schematów poznawczych w połączeniu ze zdobywaniem nowych przeżyć. W rezultacie nie są w stanie budować uporządkowanej poznawczej mapy otaczającego je świata.

Podsumowując rozwój poznawczy dzieci z autyzmem jest nieharmonijny. Kuriozalne jest, że nie potrafią sobie radzić z zadaniami, które dla ich rówieśników nie stanowią większego problemu a jednocześnie dość często rozwiązują bardzo skomplikowane zadania oraz przejawiają ponadprzeciętnie rozwinięte zdolności. Dodatkowo zwraca się uwagę na doskonałą pamięć, która może wiązać się z imponującą wiedzą. Niewątpliwie do procesów poznawczych, których przebieg jest znacząco zaburzony u dziecka z autyzmem należy uwaga. Brak wspólnego pola widzenia może być jedną z przyczyn niepowodzeń w sytuacjach społecznych. Dzieci z autyzmem nie potrafią działać elastycznie, często w kółko powtarzają niektóre zachowania, są impulsywne, mogą mieć trudności z planowaniem działania, a co za tym idzie z organizacją i realizacją planu. Utrudnia to działanie w świecie. W codziennym życiu widoczne są stereotypowe i sztywne wzorce aktywności.

5. Rozwój fizyczny dziecka z autyzmem

Rozwój ruchowy dziecka nie jest częstym przedmiotem badań. Jednak osoby na co dzień mające kontakt z dziećmi z autyzmem wiedzą, iż zagadnienie to wymaga większej analizy. Dzieci te często sprawiają wrażenie sprawnych ruchowo, stąd problem ten nie do końca jest priorytetowy.

Jeśli chodzi o wczesny rozwój ruchowy dzieci to niewiele wiadomo, często mówi się, że rozwój ten w znaczeniu osiągania milowych kroków przebiega zazwyczaj prawidłowo. Należy jednak zwrócić uwagę, że jest on zróżnicowany. Część dzieci z autyzmem rozwija się pod tym względem prawidłowo, nabywając poszczególne umiejętności, czasem zauważa się przyspieszony rozwój, tj. dziecko zaczyna wcześniej siadać lub wstawać. Z drugiej strony obserwuje się również nieharmonijność w rozwoju - np. dziecko zaczyna wcześniej siadać natomiast długo nie chce zacząć samodzielnie chodzić. Jeszcze inna część dzieci ma zupełnie opóźniony rozwój ruchu. Badania wykazują, że opóźnienie rozwoju ruchu niekoniecznie trzeba bezpośrednio wiązać z samym zaburzeniem autyzmu¹⁴.

Zaburzenia sfery ruchowej u dzieci ze spektrum autyzmu badał T. Gałkowski. Zwrócił on uwagę na charakterystyczną specyfikę tych zaburzeń, związaną z etiologią autyzmu. W wyniku jego badań - ogromny wpływ na reakcje psychoruchowe i celowe zachowanie się dzieci miała aktywność eksperymentatora. Mowa tu szczególnie o tych spośród badanych dzieci, które charakteryzowały się obniżonym poziomem aktywności. Dodatkowo zauważono, że zachowania autostymulacyjne były rzadsze gdy dostarczano dzieciom określonych bodźców według ich potrzeb¹⁵.

¹⁴ E. Pisula, *Male ...*, s. 51.

¹⁵ T. Gałkowski, *Aktywność psychoruchowa dzieci autystycznych*, Katowice 1991, s. 72.

Interesujące wyniki przyniosły badania P. Teitelbauma - na temat wczesnego rozwoju ruchowego dzieci z autyzmem. Przeprowadzona analiza wykazała u badanych dzieci opóźnienie rozwoju motorycznego - problemy z wykonywaniem określonych sekwencji ruchów i kontrolą ułożenia rąk. Charakterystyczne były też specyficzne ruchy rąk, które potocznie nazywa się trzepotaniem¹⁶.

Trzeba podkreślić, że znaczenie sprawności motorycznej dla całego rozwoju jak i dobrego samopoczucia dziecka jest niezbędna. Deficyty neuromotoryczne występujące u dzieci z autyzmem są na tyle łagodne, że nie ujawniają się w postaci bardzo poważnych zaburzeń. Natomiast widoczne są w sytuacjach, w których dziecko potrzebuje dobrej integracji ruchowej - przy przeskakiwaniu przez przeszkody, łapaniu piłki czy chociażby jeździe na rowerze. Te umiejętności niewątpliwie potrzebne są w codziennym życiu dziecka, w przedszkolu, szkole. Często ich brak zostaje wychwycony bardzo późno, co w konsekwencji utrudnia dziecku dalszy rozwój.

6. Założenia metodologiczne

Praca z dzieckiem autystycznym w nauczaniu wczesnoszkolnym to istotny temat, ukazuje bowiem jak duże znaczenie dla rozwoju dziecka ma nauczyciel i jego praca terapeutyczna. Odpowiednie stymulowanie, różnorodne metody sprzyjają możliwościom poznawczym oraz poszerzaniu wiedzy dziecka. W rezultacie prawidłowo prowadzona terapia daje dziecku duże szanse na zaistnienie w społeczeństwie.

W niniejszym artykule przedmiotem badań są dzieci z autyzmem. Jak podaje K. Łatacz edukacja dzieci z ASD (spektrum zaburzeń autystycznych) stanowi wyzwanie dla wielu pedagogów. Z uwagi na fakt, że liczba uczniów z tym zaburzeniem ciągle wzrasta, każdy nauczyciel powinien posiadać podstawową wiedzę i umiejętność w zakresie kształcenia tej grupy osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi¹⁷.

Inspiracją do napisania artykułu była coraz większa liczba diagnozowanych przypadków dzieci z autyzmem. Istnieje nadzieja, że wyniki przeprowadzonych badań dostarczą nauczycielom - terapeutom wskazówek na temat: jak przebiega rozwój dziecka z autyzmem, jak stymulować i odpowiednio kierować terapię. Rzeczą ważną jest, aby nauczyciele uzmysłowili sobie ograniczenia edukacyjne dzieci autystycznych i dokonali ogólnej oceny umiejętności dziecka jeszcze przed rozpoczęciem działań edukacyjnych i terapeutycznych w szkole. Być może wyniki badań staną się przydatne w doborze jakimi metodami i w jakiej formie uczyć dziecko.

Przeprowadzono badania metodą indywidualnego przypadku, które pozwoliły zapoznać się z tym, jaki jest rozwój fizyczny, poznawczy oraz społeczno - emocjonalny dziecka z autyzmem, jak uczestnictwo w terapiach wpływa na rozwój dziecka oraz jakie są efekty pracy terapeutycznej.

¹⁶ P. Teitelbaum, *Movement analysis in infancy may be useful for early diagnosis of autism*, Proceedings of the National Academy of sciences of the United States of America, 29, New York 1998, s. 982-987.

¹⁷ K. Łatacz, *Organizacja procesu kształcenia dzieci z ASD*, „Sygnał” 2019, nr 4, s. 44.

Badania dotyczące wpływu pracy terapeutycznej na rozwój dziecka z autyzmem odbyły się w 2021 roku. Podczas badań obserwowano dwóch chłopców. Pierwszy chłopiec miał 11 lat i uczęszczał do 3 klasy szkoły podstawowej specjalnej, w terapii uczestniczył od trzeciego roku życia. Drugi chłopiec miał 10 lat, był w 3 klasie szkoły podstawowej z oddziałami integracyjnymi, w terapii od czwartego roku życia.

7. Wpływ metod terapeutycznych na rozwój dziecka z autyzmem - analiza indywidualnych przypadków

Ze względu na specyfikę zaburzeń autystycznych i ich złożoność Piotruś od 4 roku życia uczestniczył w specjalistycznej terapii, która realizuje zalecenia zawarte w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego. W pracy terapeutycznej wykorzystywane są różne metody, które skoncentrowane są głównie na problemach rozwoju społeczno - emocjonalnego i modyfikacji zachowania.

Będąc w przedszkolu chłopiec wymagał stymulacji i wspomagania rozwoju. Pracując z chłopcem stymulowano jego wszystkie funkcje poznawcze - mowę, myślenie, uwagę, pamięć, spostrzeganie. Praca opierała się na zabawie. Już od samego początku kładziono nacisk na terapię logopedyczną i stymulowanie rozwoju mowy: wzmacniano każdą wokalizację Piotrusia poprzez naśladowanie wydawanych przez nie dźwięków, wykorzystywano onomatopaje (zegar robi „tik - tak”, pies robi „hau - hau”), liczne były zabawy ruchowe z wykorzystaniem muzyki.

W obszarze motoryki małej - rozwijano sprawność manualno - graficzną za pomocą atrakcyjnych dla chłopca technik plastycznych - wykorzystywano kredki, pisaki, farby do malowania palcami, masę solną, plastelinę. Rozwijano koordynację wzrokowo - ruchową poprzez zabawy klockami, liczne zabawy ruchowe - zabawy z piłką.

Ponadto chłopiec od początku terapii zachęcany był do naśladowania i współdziałania, wykonywania prostych poleceń, np. pokaż, podaj, daj. Ważnym aspektem jest to, iż Piotruś pracował i w dalszym ciągu pracuje w stałych warunkach - stałe miejsce, jak również stałe godziny wspólnych zabaw i działań, które stopniowo były wydłużane.

Ogromny nacisk kładziony był na czynności samoobsługowe, a w szczególności na próby samodzielnego picia, jedzenia, mycia, ubierania. Pracowano nad treningiem czystości.

W przedszkolu integracyjnym stosowano różnorodne formy zajęć, które ukierunkowane były na rozwój Piotrusia. Między innymi wykorzystywano terapię SI, metodę Weroniki Sherborne, muzykoterapię. Przedszkole pracowało w nurcie terapii behawioralnej - wszelkie oddziaływania wychowawcze były ustrukturalizowane przez co korzystnie wpływały na funkcjonowanie, zachowanie, sferę emocjonalno - motywacyjną i funkcjonowanie w środowisku społecznym Piotrusia.

Piotruś pracował na podstawie ustalonej struktury dnia - plan wizualny, plan aktywności. Nauczyciel wykorzystywał timer - minutnik, dzięki któremu dziecko miało poczucie czasu.

Obecnie - w szkole podstawowej specjalnej kontynuowana jest terapia behawioralna - modeluje się właściwe zachowania w różnych sytuacjach społecznych. Chłopiec uczy się współdziałania i współpracy zarówno w relacjach z rówieśnikami jak i dorosłymi. Wdraża się prawidłowe zasady zabawy poprzez jasno określone zasady i normy. W dalszym ciągu zwraca się uwagę na czynności samoobsługowe.

W zakresie kształtowania umiejętności komunikacyjnych wprowadzono komunikację wspomagającą PECS - segregatory i tablice do komunikacji. Piotruś pracuje na planie aktywności i dziennikach wydarzeń, które wykorzystują symbole tworzone w programie MÓWIK Print.

W szczególności wykorzystywane są elementy Metody Dobrego Startu, elementy Integracji Sensorycznej, elementy Ruchu Rozwijającego W. Sherborne, Program Aktywności Knillów, Trening Umiejętności społecznych, elementy sensoplastyki, intensywne nauczanie w oparciu o Stosowaną Analizę Zachowania z wykorzystaniem systemu kart.

Od momentu kiedy u Kacpra zdiagnozowano autyzm - od 4 roku życia, terapia chłopca ukierunkowana jest na trudności w komunikowaniu się, na nadmierną wrażliwość na bodźce zewnętrzne, przywiązanie do wybranych przedmiotów oraz na zaburzenia socjalizacji. Praca z chłopcem oparta jest na realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego. Chłopiec uczęszczał do przedszkola integracyjnego.

W wieku do lat 5 zachowania autystyczne chłopca manifestowały się coraz bardziej. Zauważono, że uspokajały go dźwięki muzyki. Terapia ukierunkowana była na wyciszaniu Kacperka za pomocą odgłosów przyrody puszcanych z płyty. Przedszkole stosowało różnorodne metody terapii - między innymi integrację sensoryczną, ruch rozwijający W. Sherborne, trening słuchowy. Terapia w połowie prowadzona była na zasadzie: jeden nauczyciel - jedno dziecko. Chłopiec realizował indywidualny program terapeutyczny jak również uczestniczył w zajęciach grupowych - muzycznych i ruchowych. Integracja z rówieśnikami - codzienne spacerki, wspólne wyjścia na przedstawienia teatralne w Teatrze Lalek Pleciuga - pozwoliły na prostą formę uczestniczenia w różnych sytuacjach społecznych. Dziecko uczestniczyło również w hipoterapii.

Obecnie Kacper uczęszcza do szkoły podstawowej z oddziałami integracyjnymi. Kształcenie specjalne oraz dostosowane metody i formy pracy realizują indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne chłopca. Na zajęciach wykorzystywane są elementy Metody Dobrego Startu, elementy metody behawioralnej, integracja sensoryczna, elementy metody Ruchu Rozwijającego W. Sherborne, Trening Umiejętności Społecznych, trening samodzielności, elementy sensoplastyki. W dalszym ciągu pracuje się na podstawie wzmacniania aktywności Kacpra na terenie szkoły - co wymaga zaangażowania społecznego. Przyczynia się to do budowania pozytywnych relacji z rówieśnikami. Terapia ukierunkowana na rozwój społeczny ma ogromne znaczenie.

Metody przyczyniają się do lepszego funkcjonowania dziecka z autyzmem. Rozpoczęcie terapii już we wczesnym etapie życia dziecka przyczynia się do wszechstronnego rozwoju dziecka. Z uwagi na rozległość zaburzeń związanych z autyzmem formy terapii powinny być różnorodne. Wśród nich znajdują się zabawy mające na celu rozwijanie umiejętności

społecznych, ćwiczenia służące rozwojowi zdolności komunikowania się - zarówno rozumienia jak i ekspresji, zajęcia ruchowe, muzyczne i wiele innych dostosowanych do możliwości każdego dziecka. Nie ulega wątpliwości, że odpowiednio dobrane i realizowane programy edukacyjne i terapeutyczne mogą zasadniczo zmienić sytuację dziecka z autyzmem i znacznie zwiększyć jego szanse na satysfakcjonujące życie.

Długotrwała praca terapeutyczna przyczynia się do lepszego funkcjonowania poznawczego i społeczno - emocjonalnego. Jednym z najważniejszych celów terapeutycznych jest uzupełnienie deficytów w społecznym ukierunkowaniu i nawiązywaniu kontaktów jak również sfera poznawcza. Wczesny okres życia dziecka charakteryzuje się wyjątkową plastycznością w rozwoju mózgu co może zwiększyć potencjał uczenia się. Interwencja terapeutyczna przyczynia się do powstania zmian w zachowaniu. Widoczne korzystne zmiany następują po miesiącach lub latach. W ocenie skuteczności oddziaływań istotne jest to, w jaki sposób zostały zdefiniowane cele. W wyniku terapii i edukacji dziecko dokonuje wielkich postępów, istotnie wpływających na jakość życia w przyszłości. Praca z dzieckiem ma być systematyczna i długotrwała, gwarantuje to progres zdolności poznawczych oraz przystosowania społecznego.

Kolejne metody terapii wspierające rozwój procesów społeczno - emocjonalnych skupiają się na wspólnej aktywności z drugą osobą, rówieśnikiem. Propozycją do dalszej pracy terapeutycznej może być szeroko pojęta zabawa - dzieci dobrze funkcjonujące spontanicznie uczestniczą w interakcji z rówieśnikami natomiast dzieci nisko funkcjonujące ujawniają deficyty społeczne. Dlatego niezmiernie ważne jest włączanie dzieci z autyzmem w miarę ich możliwości w grupę rówieśniczą. Służyć temu mogą zajęcia z Treningu Umiejętności Społecznych. Zajęcia z muzykoterapii aktywnie zaangażują dziecko we własny rozwój i zmiany zachowania przez co pozwalają na aktywne uczestnictwo w świecie.

Zakończenie

Zadaniem nauczycieli pracujących z dziećmi autystycznymi jest przede wszystkim zobaczenie świata z ich perspektywy i wykorzystanie tej perspektywy, by nauczyć ich funkcjonować jak najbardziej samodzielnie. Chociaż nie można wycofać podstawowych deficytów poznawczych związanych z autyzmem, poprzez ich rozumienie można opracować programy i metody, które będą skutecznie formować te specyficzne potrzeby edukacyjne.

Rozpowszechnienie wiedzy o autyzmie, coraz większa świadomość, jak również coraz lepsze przygotowanie nauczycieli do tego niezwykle zaburzenia rozwojowego, sprawia, że dzieci wymagających specyficznej organizacji procesu edukacyjno - terapeutycznego przybywa w szkołach. W rozwoju dziecka ogromną rolę pełnią jego umiejętności poznawcze związane z otaczającym go światem, rozumienie go, dostrzeganie zachodzących w nim związków, jak również postrzeganie. Niestety dziecko autystyczne przebywa te drogi znacznie inaczej, trudniej - odmiennie do rówieśników w normie rozwojowej. Z tego względu nauczyciel - terapeuta pełni znaczącą rolę. Powinien on posiadać wiarę w zdolności rozwoju

dziecka jak również w jego umiejętności doskonalenia się. Dzięki poznaniu potrzeb i możliwości danego dziecka, można planować pracę tak aby wykorzystać jego naturalny potencjał i stwarzać warunki do doświadczania świata. Usprawnianie zaburzonych funkcji daje szansę na rozwój zbliżony do rówieśników w normie rozwojowej.

Zapewnienie dziecku z autyzmem odpowiedniego procesu nauczania oraz terapii jest wielkim wyzwaniem. Aby dziecko stało się bardziej sprawne w dzieleniu się doświadczeniami i w komunikowaniu z innymi ludźmi, by uczyło się wrażliwości na potrzeby i uczucia innych do tego potrzebny jest indywidualne podejście do każdego ucznia.

Zaburzenia ze spektrum autyzmu mają ogromny wpływ na funkcjonowanie dziecka w edukacji wczesnoszkolnej. Dziecko z zaburzeniami rozwoju potrzebuje znacznie większego wsparcia i pomocy niż jego rówieśnicy w normie rozwojowej. Nauczyciel - terapeuta w swojej pracy powinien uwzględnić indywidualne podejście do dziecka, stawiać jasne wymagania, konsekwentnie i spokojnie postępować oraz ograniczać do minimum zakłócające bodźce. Niepożądane objawy zachowania dziecka - trudne zachowania mogą być spowodowane nieprawidłową postawą i działaniem. Terapia dostosowana do możliwości dziecka powinna być dobierana na podstawie długotrwałej obserwacji.

Bez wątpienia to metody, formy, organizacyjne formy procesu kierowania rozwojem dzieci jak również środki dydaktyczne decydują o skuteczności pracy terapeutycznej. Rozwój dzieci z autyzmem jest nieharmonijny dlatego każde z nich wymaga innych oddziaływań na wiele różnych sposobów. Formy i techniki dobiera się na podstawie tego na jakim etapie rozwoju znajduje się dziecko. Bardzo ważna jest indywidualizacja procesu kształcenia, dostosowanie wymagań do możliwości dziecka. Niezmiernie ważne jest aby wiedza na temat autyzmu była na bieżąco poszerzana poprzez różnego rodzaju szkolenia czy studia podyplomowe.

Wyniki przeprowadzonych badań świadczą o tym, iż odpowiednio dobrane metody, formy i środki wywierają istotny wpływ na pracę terapeutyczną z dzieckiem autystycznym. Analiza indywidualnych przypadków wykazała, że w nauczaniu wczesnoszkolnym wykorzystuje się różnorodne metody - terapie. O doborze metod zawsze decydują indywidualne możliwości dziecka. Dostosowywanie różnorodnych metod - terapii do indywidualnych potrzeb dziecka autystycznego znacząco wpływa na jego rozwój. Proces edukacji dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi - z autyzmem opiera się na odpowiednim otoczeniu, które należy rozpoczynać tak wcześnie, jak to możliwe. Oznacza to, że dzieci te rozpoczynają swoją naukę dużo wcześniej od ich zdrowych rówieśników, a nauka - terapia zajmuje znacznie więcej czasu. Z rozmów przeprowadzonych z rodzicami wynika, że praca z ich dziećmi jest wieloetapowa i długotrwała. Szczególnie ważne w wypadku tych dzieci jest uzyskanie przez nie samodzielności, tak szybko jak tylko jest to możliwe. Niezbędne do tego jest nauczanie się poszczególnych umiejętności, ich kolejności. Aby pożądanе zachowanie było funkcjonalne należy kierować bezpośrednie wskazówki, pomagające dziecku powiązanie ze sobą poszczególnych umiejętności.

Organizacja placówki, programu nauczania dla dziecka autystycznego jest zadaniem niezwykle skomplikowanym. Wymaga ścisłego trzymania się pewnej struktury. Należy pa-

miętać, że duża dysharmonia powoduje, że w niektórych sferach funkcjonowania poznawczego, dzieci te osiągają bardzo wysokie wyniki, w innych średnie, a w jeszcze innych niskie. Istotnym rozwiązaniem wielu problemów dziecka jest uwzględnienie kilku istotnych kwestii. Podstawą jest unikanie stawiania dziecka w sytuacjach zadaniowych wymagających zrozumienia stanu umysłu drugiej osoby. Ponadto dzieci autystyczne mają małe możliwości generalizowania oraz przejawiają trudności z myśleniem werbalnym i rozumieniem pojęć abstrakcyjnych.

Bibliografia

- Bobkowicz-Lewartowska L., *Autyzm dziecięcy zagadnienia diagnozy i terapii*, Kraków 2000.
- Freeman B. J., Ritvo E., *The syndrome of autism: establishing the diagnosis and principles of management*, *Pediatric Annals* 13.
- Gałkowski T., Kossewska J., *Autyzm wyzwaniem naszych czasów*, Kraków 2000.
- Goldstein S., J.A. Naglieri J. A., Ozonoff S., *Diagnoza zaburzeń ze spektrum autyzmu*, Kraków 2017.
- Jaklewicz H., *Autyzm wczesnodziecięcy. Diagnoza, przebieg, leczenie*, Gdańsk 1993.
- Kwasiborska-Dudek J., Emiluta-Roży D., *Diagnoza i terapia logopedyczna małego dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu*, Kraków 2021.
- Lynch Ch., *Lęk u dzieci ze spektrum autyzmu, Praktyczne porady dla rodziców*, Kraków 2021.
- Łatacz K., *Organizacja procesu kształcenia dzieci z ASD*, „Sygnał” 2019.
- Maurice C., red., *Modele zachowań oraz współpraca z dziećmi autystycznymi. Poradnik dla rodziców i osób profesjonalnie zajmujących się problemem*, Warszawa 2007.
- Patyk K., Wójcik M., *Wiedza pedagogów na temat specyfiki pracy z dzieckiem autystycznym i możliwości jej zastosowania w terapii*. „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” nr 27 2008.
- Pietras T., Podgórska-Jachnik D., Sipowicz K., Witusik A., *Spektrum autyzmu - od diagnozy i terapii do integracji i inkluzji*, Łódź 2022.
- Pisula E., *Autyzm u dzieci diagnoza klasyfikacja etiologia*, Warszawa 2000.
- Pisula E., *Autyzm fakty, wątpliwości, opinie*, Warszawa 1993.
- Pisula E., *Małe dziecko z autyzmem*, Gdańsk 2005.
- Suchowierska M., Ostaszewski P., Bąbel P., *Terapia behawioralna dzieci z autyzmem*, Sopot 2015.
- Teitelbaum P., *Movement analysis in infancy may be useful for early diagnosis of autism*, *Proceedings of the National Academy of sciences of the United States of America*, 29, New York 1998.

Paulina Ślusarczyk

Wpływ pracy terapeutycznej na rozwój dziecka z autyzmem w nauczaniu wczesnoszkolnym

Celem artykułu jest próba ukazania specyfiki pracy z dzieckiem autystycznym i możliwości jej zastosowania w terapii. Proces nauczania i terapii dzieci ze spektrum autyzmu wymaga od nauczyciela odpowiedniego przygotowania. Stosowanie odpowiednich metod i formy pracy z dzieckiem może znacznie poprawić jego funkcjonowanie poznawcze i społeczne.

Słowa kluczowe: autyzm, terapia, dziecko.

The impact therapeutic work has on the development of a child with autism in early childhood education

The purpose of the article is an attempt to present the specificity of working with an autistic child and the opportunities for its use in therapy. The process of teaching and therapy for children with autism spectrum requires the teacher to have adequate preparation. Using appropriate methods and forms of work with a child may significantly improve its cognitive and social functioning.

Keywords: autism, therapy, child.

Translated by Paulina Ślusarczyk

Lubomír Žáčok
Ján Stebila
Petra Kvasnová
Matej Bel University
Banská Bystrica
Fakulty of Natural Science
Department of Technology

RESEARCH INTO THE INFLUENCE OF THEORETICAL KNOWLEDGE ON THE ACQUISITION OF PRACTICAL SKILLS OF STUDENTS IN A TECHNICAL EDUCATION

Introduction

The needs of the Slovak industry today require an excellent technical level and the willingness of employees to solve everyday technical problems in practice. The students should acquire basic and gradually advanced technical knowledge at the lower and upper levels of secondary education. Several authors have dealt with the issue of technical training in the past and present. They found that today's school system continues to marginalise technical education. The competent authorities often changed the content of technical education and the time allocation for teaching, especially in lower secondary education¹. The ascertained state of the technical education also has a negative effect on the acquisition of theoretical and practical knowledge, which is necessary for successfully solving technical problems in practice. It is necessary to teach students to be aware of technical tasks and problems of the modern information society to establish a positive attitude to technology as part of vocational training. Technology as a subject is usually taught in school workshops. Lessons in school workshops are characterized by students learning to apply acquired theoretical knowledge in practical activities. Students get to know and get acquainted with technical materials, work equipment and tools. They investigate the properties of technical materials from which they manufacture consumer goods, gifts and products. Teamwork and creativity are important factors for successfully solving practical technical tasks. In particular, the

¹ J. Pavelka, *Why is There Continuing Disinterest of Basic School Pupils In Science, Technology and The Study of Technology?*, In: *Technika a vzdelávanie*. Banská Bystrica: FPV, 2019, p. 2-9.

factors of creativity must be developed in the students when solving practical technical problems it is necessary to teach students to quickly and easily make sketches of various technical utility and gift products. Students should be able to develop different solutions for the same problem. Prerequisite for successful solutions - not only of typical school tasks but also problematic technical assignments, using practical skills - is the ability of students to recognize problems, change the meaning and use of the product, develop solutions and design and manufacture intriguing products.

Knowledge and skills in technical education

Practical skills are very important in technical education. For a student to have the best practical skills in solving various practical tasks, they must first acquire high-quality theoretical knowledge. We can say that theoretical knowledge impacts the process of acquiring the right practical skills. If the student acquires high-quality knowledge and practical skills at an appropriate level, orientation in solving demanding technical/practical problem tasks is easier². The mastery of theory and practice and their connection also guarantees a possible successful solution to more arduous technical problems. Competencies in technology can be acquired through various forms of teaching, especially in handicrafts, construction and experimentation, etc. The acquired theoretical knowledge in practice is insufficient to a greater extent. For a good candidate in the labour market, it is necessary to know and check the relationship between theory and practice and its regularity. The subject of technology serves to develop the skills and abilities necessary for students' future professions. Practical learning is strengthened by the experience of the students. Work activities and their development are important not only for the future professions of students and their employment ability but also as a motivating factor (incentive) to learn and continue in their studies at secondary vocational school. Technical education provides the student with practical skills at various levels of learning. First, the student is mentally and physically ready to perform a certain activity³. Next is the repetition of the activities demonstrated by the teacher. The student independently performs mechanical activities according to the teacher's instructions. The student can perform less complex activities quickly and easily. The following level of learning consists of performing difficult automatic complex activities. And last but not least, there is an individual automatic execution of activities by students and the application of learned working methods in new, unknown and problematic situations. If a student has already mastered these levels of learning in primary school, we can say that they are ready for further education in the current school⁴.

² J. Bajtoš, Hodnotenie psychomotorických zručností žiakov v technických prácach. In: *Príprava učiteľov - elementaristov na prahu*, 2000.

³ J. Bajtoš, Psychomotorické zručnosti v technickej výchove - príspevok k hodnoteniu. In: *Pedagogická evaluace 06: sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí konané ve dnech 21.-22.9.2006 v Malenovicích*. Ostrava, 2006.

⁴ J. Bajtoš, Psychomotorická zložka osobnosti žiaka (formovanie, rozvoj a hodnotenie technických predmetoch). *Equilibria, s.r.o.*, 2007, s. 113.

Outline of problematic practical tasks for secondary school students in technology

In the past, several respected teachers have recommended a teaching process in which the student is more active than the teacher⁵. Today's schools (primary and secondary) implement newer teaching concepts. We assign students various practical problem tasks in technical and professional subjects. According to Niemierko's taxonomy⁶ of educational goals, these tasks are geared towards non-specific transfer. We present our proposed practical problem tasks for the subject of technology solved by students of the 7th grade of the primary school. The data obtained were evaluated as part of educational research.

Problem task 1:

The metal hanger is intended for wall mounting and will be used to hang up jackets. First, create a technical sketch or technical drawing of the hanger. A 2 mm thick steel sheet is used to make the hanger. The basic operations required to create this product include measuring and contouring, drilling, cutting, sawing and bending.

Output of problem task 1:

According to Niemierko's taxonomy of goals, we identify problem situation 1 as a task that requires a non-specific transfer. This situation requires the application of the knowledge acquired to solve a practical problem task. We know the teacher explained and presented theoretical information on manual machining of metallic materials to the students. Similarly, we proposed four more problem tasks, which we described in detail and implemented the outputs.

Pedagogical research

The pedagogical research aims to find out how 7th grade students can apply the theoretical knowledge they have acquired to solve practical problems or how knowledge affects the performance of students in psychomotor education.

Definition of the research problem

We specify our research problem as a relational research problem: What influence does theoretical knowledge have on solving technical problem tasks for lower-secondary school students? With this formulated research question, we want to determine the relationship between the phenomena examined (acquired theoretical knowledge in the subject of technology) and their influence on the efficient solution of technical problem tasks. We explain the connection between cognitive processes and psychomotor skills when solving problem tasks at the level of learning, specific and non-specific transfer according to Niemierko's taxonomy of educational goals. From a methodological point of view, we focus

⁵ R. Čapek, *Moderní didaktika*. Praha: Grada Publishing. 2015, s. 604.

⁶ B. Niemierko, *Taxonómia celów wychowania*. In: *Kwartalnik pedagogiczny* 1979, roč. 24, č. 2, s. 117-132.

on conducting quantitative research, in which we determine the relationship between the phenomena through research methods and tools.

Aim, tasks and hypotheses of the research

The main goal of the research was to identify the performance that students achieve in solving practical problems in individual regions of the Slovak Republic after acquiring theoretical knowledge. Another sub-goal was to identify whether there are differences in the performance of students in solving practical problems within four regions of the Slovak Republic. The subject of the research focused on the skills and performance of students in psychomotor education depending on previous knowledge from primary schools in selected regions of the Slovak Republic. The research was carried out between September 2019 and June 2020. Based on the formulated research problem and the research goal, we have defined the main hypotheses. We tested the defined hypotheses at the level of significance $\alpha = 0.05$ (95%).

H₁: We assume that students who achieve a certain score in the knowledge didactic test will achieve the same score when solving practical problem tasks. There will be no statistically significant difference between the achieved score of students in the knowledge didactic test and the achieved score in the practical test⁷.

H₂: We assume that the results of the students from the Žilina, Prešov, Banská Bystrica and Nitra regions are the same in solving practical problems.

To operationalize the variables in the main hypotheses and their subsequent confirmation or rejection, we set the following working hypotheses:

H_{2.1}: The students from the Žilina region will perform better in solving practical problems compared to the students from the Prešov region.

H_{2.2}: The students from the Žilina region will perform better in solving practical problems compared to the students from the Banská Bystrica region.

H_{2.3}: The students from the Žilina region will perform better in solving practical problems compared to the students from the Nitra region.

H_{2.4}: The students from the Banská Bystrica region will perform better in solving practical problems compared to the students from the Prešov region.

H_{2.5}: The students from the Banská Bystrica region will perform better in solving practical problems compared to the students from the Nitra region.

H_{2.6}: The students from the Prešov region will perform better in solving practical problems compared to the students from the Nitra region.

⁷ J. Chajdiak, Štatistika jednoducho. Bratislava: Statist, 2003, s. 194.

Research Methods

The research method is the collective name for a number of methods used to obtain data in the field. In our case, we used the knowledge didactic test to collect the data needed to test the hypotheses. We designed the didactic test in a non-standardized way, according to Turek⁷. We also suggested practical problem tasks and recorded their solution by the students on observation sheets, where we assigned the required number of points to each correct answer. When processing the data obtained and interpreting them, we have chosen the methods of mathematical statistics. We verified the hypotheses made by calculating test statistics and calculating the p-value. If the calculated p-value is below the significance level (in our case 95%), the null hypothesis is rejected. The difference identified in the research sample is statistically significant. If the p-value is equal to or greater than the specified significance level, the null hypothesis is not rejected. To statistically check established hypotheses, we used basic descriptive statistics, measurement of statistical dependency and a non-parametric test (Kruskal-Wallis test). The correlation coefficient measures the statistical linear dependence between the values of the X and Y variables. In our case, we measure the statistical dependence between knowledge and skills. Positive values of the correlation coefficient indicate a direct dependency, and negative values indicate an indirect dependency.

Selection and characteristics of the research sample

The research was carried out in 10 primary schools in the Slovak Republic during the 2019/2020 school year. Two primary schools were from the Žilina region, three primary schools from the Banská Bystrica region, three primary schools from the Prešov region, and two primary schools from the Nitra region. The selection of the research sample was made consciously. Based on the available possibilities and with regard to the efficiency and economy of the research, we selected 7th grade students of primary schools. Chráska⁸ (2007) states that the extent of the respondent selection can be empirically estimated by determining its minimum and maximum value according to the relationships:

$$n_{min} = 0,1\sqrt{n} \quad \text{and} \quad n_{max} = \sqrt{n}$$

where n is the total number of elements in the base set. In our case, according to the statistical yearbook as of September 15, 2018, the basic set had the range of $n = 41,046$ students of the 7th grade of primary school. According to the above relationships, the interval of our sample should be in the range of 20 to 203 students. The sample in our research consisted of $n = 120$ students of the 7th grade of primary school. The Žilina and Nitra regions collectively added 60 students to the research sample (30 students each) and the Banská Bystrica and Prešov regions added 60 students (30 each), too.

⁸ M. Chráska, sen. Metody pedagogického výzkumu: Základy kvantitativního výzkumu. 2. akt. vyd. Praha: Grada, 2016.

Research results

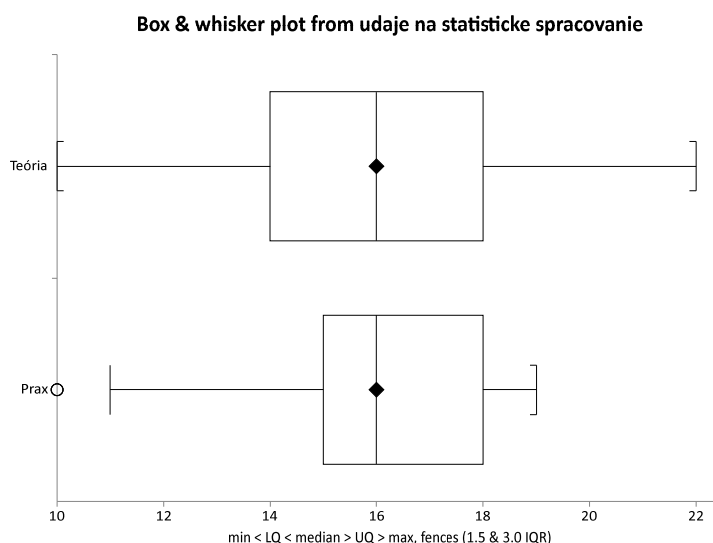
Table 1 Comparison of students' performance in the cognitive and psychomotor area

<u>Variables</u>	<u>Theory</u>	<u>Practice</u>
Valid data	120	120
Missing data	0	0
Sum	1,950	1,939
Mean	16.25	16.158333
Variance	6.054622	4.537745
Standard deviation	2.460614	2.130198
Variance coefficient	0.151422	0.131833
Standard error of mean	0.224622	0.19446
Upper 95% CL of mean	16.694775	16.543383
Lower 95% CL of mean	15.805225	15.773284
Geometric mean	16.05497	16.005857
Skewness	-0.256164	-0.742019
Kurtosis	2.751176	3.107922
Maximum	22	19
Upper quartile	18	18
Median	16	16
Lower quartile	14	15
Interquartile range	4	3
Minimum	10	10
Range	12	9
Centile 95	20	19
Centile 5	12	12

The basic statistics shows (Table 1, Figure 1) that the student performance in the cognitive area (knowledge didactic test) and the psychomotor area (solving practical problem tasks) were at approximately the same level. When solving practical problems, not a single student achieved a maximum score of 19 points. Regression correlation analysis was used to examine whether there was a statistical relationship between knowledge and skills.

Table 2 Simple linear regression

Equation: Practice = 0.526371 Theory + 7.604811
Standard Error of slope = 0,063272
95% CI for population value of slope = 0,401074 to 0,651667
Correlation coefficient (r) = 0,608016 ($r^2 = 0,369684$)
95% CI for r (Fisher's z transformed) = 0,481219 to 0,709892
t with 118 DF = 8,319108
Two sided P < 0,0001
Power (for 5% significance) > 99.99%
Correlation coefficient is significantly different from zero

Figure 1 Comparison between theoretical knowledge and skills

We used regression correlation analysis to test the dependency between the results in the knowledge didactic test and practical problem tasks. The students could achieve a maximum of 22 points in the knowledge didactic test and in solving practical problems. From Table 2, we can see that the correlation coefficient was calculated to be 0.608, which is the mean positive dependency between the results of elementary school students on the knowledge test and the solution of practical problem tasks. Positive means that a higher number of points from the knowledge didactic test corresponds to a higher number of points when solving practical problem tasks. Based on a p-value of 0.0001, we consider the correlation coefficient at the significance level of 0.05 (95%) to be statistically significant.

We reject hypothesis H_1 . We can say that in 60.8% of the cases, the performance of the students in the cognitive education area is positively affected by the performance of the students in the psychomotor education area, and therefore the theoretical knowledge of the students correlates with their practical skills. We proved there is a statistically significant linear dependency between the results of primary school students in the knowledge didactic test and practical problem tasks. The students who obtained good results in the theoretical test also obtained good results in solving practical problem tasks. We were also interested in performances that the students achieve in solving practical problem tasks in the subject of technology in selected regions of Slovakia. We verified hypothesis H_1 . By correctly solving practical problems, the student could achieve a maximum of 22 gross points (gp) while solving 22 practical subtasks. The descriptive statistics (Table 3) show that the students have an above-average command of the curriculum. The calculated arithmetic mean and standard deviation of pupils from the Žilina, Prešov, Banská Bystrica and Nitra regions were calculated on the confidence interval: lower limit -95%, upper limit + 95%. From the average of the measured research sample, we identify that the calculated arithmetic average from measurement confidence interval is 15.74-17.40 for students from the Žilina region, 14.99-16.74 for students from the Prešov region, 15.19-16.75 for students from the Banská Bystrica region and 15.38-16.75 for students from the Nitra region. We can say that the students solved the practical problem tasks at about the same level. Students from the Žilina region achieved the best average. The range of variation for students in the Žilina region is determined by a minimum value of 10 and a maximum of 19, for students in the Prešov region by a minimum value of 10 and a maximum of 18, for students in the Banská Bystrica region by a minimum value of 11 and a maximum of 19 and for students in the Nitra region by a minimum value of 12 and a maximum of 19.

The median for the students in the Žilina region was calculated to be 18, in the Prešov region 16, in the Banská Bystrica region 16 and in the Nitra region 16. Half of the students in the Žilina region achieved ≤ 18 points in solving practical problem tasks (PPTs) and the other half of the students achieved ≥ 18 points in solving practical problem tasks (PPTs). Similarly, half of the students from the Prešov, Banská Bystrica and Nitra regions achieved ≤ 16 points in solving practical problem tasks (PPTs) and the other half of the students achieved ≥ 16 points in solving PPTs. From descriptive statistics, we can also conclude that the peak coefficient is not equal to zero; therefore, we state that the distribution of the values is more acute (asymmetrical) than the normal distribution of the values. Figure 2 also shows that the results of the students from all four regions differ. Figure 2 shows that the mean of the sample for students in the Žilina region is 18, for students in the Prešov region 16, and for students in the Banská Bystrica and Nitra regions 16. The median is the mean value that divides the respective value series into two approximately equal halves. With a symmetrical distribution of values, the median is equal to the mean. In our case, we found that the calculated arithmetic mean and median are not the same. We measured very low deviations of the median from the mean for all students from all regions. The quartile range represents the range of the middle 50% of the values of the variables, i.e. from 13 to 19 for students from the Žilina region, from 10 to 18 for students from the Prešov region, from

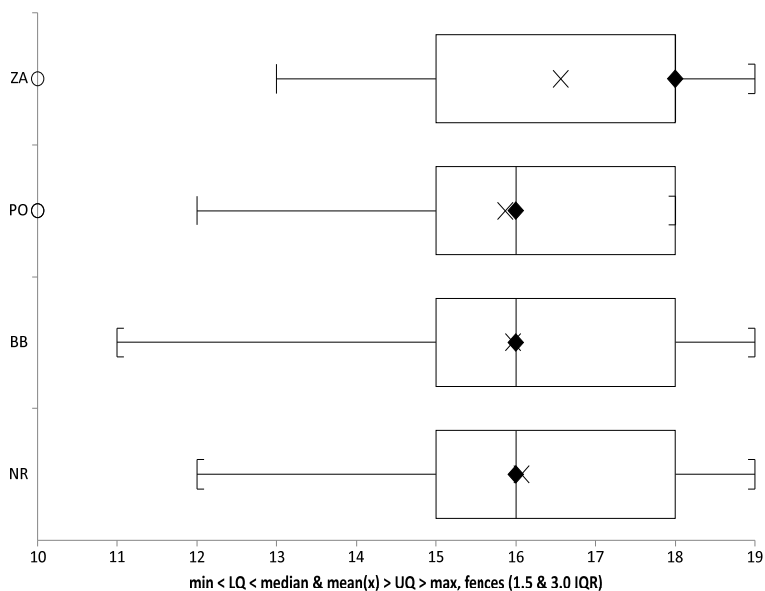
12 to 19 for students from the Banská Bystrica region and from 13 to 18 for students from the Nitra region. The quartile margin represents the difference between the third and first quartiles (75th and 25th percentile). The quartile margin is important in determining the outliers. In our case, we found that, apart from the group of students from the Žilina and Prešov regions, in other research groups, there are few deviating values outside the interval (quartile range).

Table 3 Descriptive (basic) statistics

<u>Variables</u>	<u>ZA</u>	<u>PO</u>	<u>BB</u>	<u>NR</u>
Valid data	30	30	30	30
Missing data	0	0	0	0
Sum	497	476	479	482
Mean	16.57	15.87	15.97	16.07
Variance	4.94	5.50	4.38	3.37
Standard deviation	2.22	2.34	2.09	1.84
Variance coefficient	0.13	0.15	0.13	0.11
Standard error of mean	0.41	0.43	0.38	0.34
Upper 95% CL of mean	17.40	16.74	16.75	16.75
Lower 95% CL of mean	15.74	14.99	15.19	15.38
Geometric mean	16.40	15.68	15.83	15.96
Skewness	-1.05	-1.01	-0.30	-0.24
Kurtosis	3.49	3.42	2.47	2.06
Maximum	19	18	19	19
Upper quartile	18	18	18	18
Median	18	16	16	16
Lower quartile	15	15	15	15
Interquartile range	3	3	3	3
Minimum	10	10	11	12
Range	9	8	8	7
Centile 95	19	18	19	18
Centile 5	13	10	12	13

Table 4 Kruskal-Wallis test and Table 5 Kruskal-Wallis test: all comparisons

Variables: ZA, PO, BB, NR	Critical q (range) = 3.63316	
	ZA vs PO	not significant
Groups = 4 df = 3 Total observations = 120	(-1.95048 > 3.63316)	P = 0.5124
	ZA vs. BB	not significant
	(-1.506391 > 3.63316)	P = 0.7108
T = 2.077314 P = 0.5565	ZA vs. NR	not significant
	(-1.725646 > 3.63316)	P = 0.614
Adjusted for ties:	PO vs. BB	not significant
	(0.085939 > 3.63316)	P > 0.9999
T = 2.225042 P = 0.527	PO vs. NR	not significant
	(0.108066 > 3.63316)	P = 0.614
	BB vs. NR	not significant
	(0.107133 > 3.63316)	P = 0.9998

Box & whisker plot from udaje na statisticke spracovanie**Figure 2 Median, quartile and range of variation of variables from solving practical problems for 7th grade students**

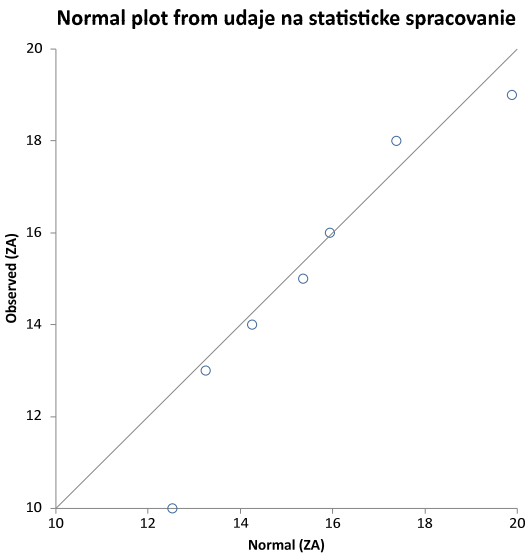

Figure 3 Assessment of the normality of random errors - graph of the normality of residuals in the research group (ZA region)

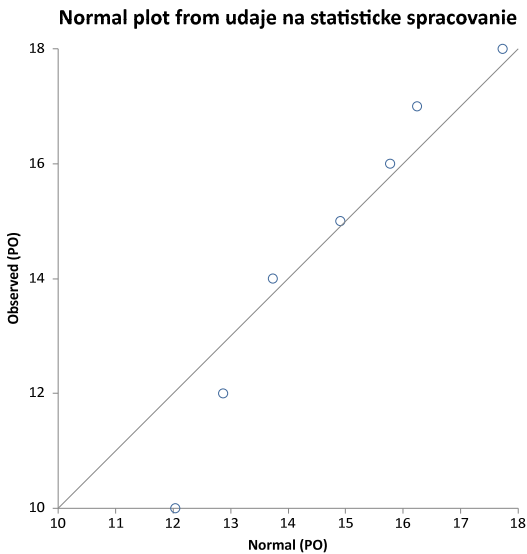

Figure 4 Assessment of the normality of random errors - graph of the normality of residuals in the research group (PO region)

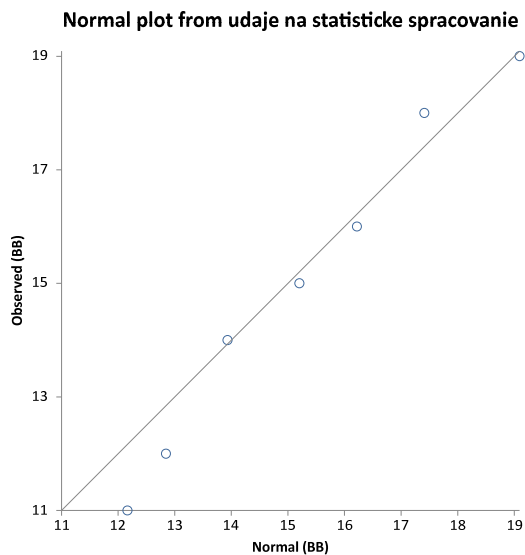

Figure 5 Assessment of the normality of random errors - graph of the normality of residuals in the research group (BB region)

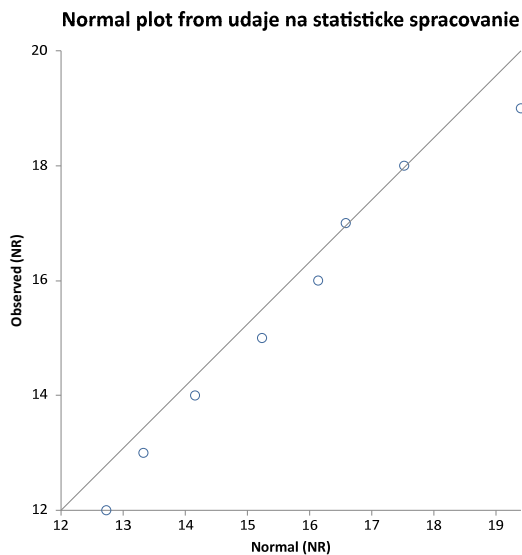

Figure 6 Assessment of the normality of random errors - graph of the normality of residuals in the research group (NR region)

Residual is the difference between the actual and the estimated value. In our case, the residuals have a normal distribution (Figure 3 to Figure 6) since the graph of the normality of the residuals is a line (the appearance of normal probability graphs is acceptable). We decided to use a non-parametric test also based on the requirement met (the variances between the research files are not the same). Based on the results, we decided to use the non-parametric Kruskal-Wallis test (Tables 4, 5). We reject hypothesis H_2 , if $H \geq \chi^2_{1-\alpha(k-1)}$. For significance level $\alpha = 0.05$, the rejection area is determined by the quantile value $\chi^2_{1-\alpha(k-1)} = \chi^2_{0.95(1)} = 3.63316$. This means that the value of the test statistic is not in the range of rejecting hypothesis H_2 . We found that the calculated p-value is too high, i.e. hypothesis H_2 was confirmed at the significance level $\alpha = 0.05$ (95 %). We also examined whether there are statistically significant differences between regions in the Slovak Republic. The conclusion is that the performance of the students from the individual regions statistically does not differ. The calculated p-value is too high and therefore we not only confirm the hypothesis H_2 , but can also conclude that the hypotheses $H_{2,1}$ and $H_{2,6}$ were not confirmed. Our research shows that differences between students from individual regions differ by descriptive statistics, but further research shows there are no statistically significant differences in the performance of students from individual regions.

Discussion and recommendations

Through pedagogical research, we have identified that the 7th-grade primary school students in the individual self-governing regions have acquired approximately the same theoretical knowledge but show only minor deficiencies in solving technical problems. We suggest placing more emphasis on assigning and solving technical problem tasks directly in the educational process in the subject of technology in the lower secondary education. This attention must be paid earlier in the technical education of children and students in preschool and primary education. The subject of skill acquisition among students in the psychomotor area has been addressed by several experts. Professor Ján Bajtoš has published several scientific studies in this area. He not only developed the taxonomy of educational goals in the psychomotor area but also prepared and analysed in detail the criteria for evaluating student performance in the psychomotor area. This research area in vocational didactics is important. The development and shaping of psychomotor skills is part of general education. Flitner⁹ and Hurrelmann¹⁰ dealt with the topic abroad. Psychomotor skills can be acquired in various forms of teaching. In the subject of technology, these include manual processing of technical materials, experimental activities (investigation of basic properties of technical materials), etc. The subject of technology serves to develop the skills and abilities necessary in later life for students' future professions or for different activities. Theoretical knowledge plays an important role because of its large influence on the performance of the students

⁹ A. Flitner, Schulreform und praktisches Lernen. Neue Sammlung, 30, Jahrgang. 1990, č.3.

¹⁰ K. Hurrelmann, Schulische Lernarbeit im Jugendalter. Zeitschrift für Pädagogik. 34, 1998, č.6.nového tisícročia. Prešov, Pdf PU 2000.

in the psychomotor area. Educators should have a positive effect on the performance of the students. Helping students acquire knowledge and skills through independent search, research and experimentation. It is important to focus more on the level of skill acquisition and applying theoretical knowledge in practical activities and work skills. The teacher must ensure that the student can apply the theoretical knowledge acquired in practice and pay attention to the level of professional skills so that their occupational skill is competitive in the labour market. It is therefore important that the teacher correctly assesses and controls the student's willingness to learn, the quality and range of intellectual abilities and habits, motor skills, acquired knowledge and skills, activity and theoretical knowledge. The teacher should focus on ensuring that students are informed about what is expected of them during class, otherwise their learning initiative will be reduced. When evaluating psychomotor skills depending on the characteristics of the teaching process, it is necessary to take into account the appropriate choice of taxonomy level. Problem tasks should be focused on all levels of psychomotor education. In today's schools, assignments geared towards higher levels of learning according to the Simpson Taxonomy of Educational Goals are of great importance. Learning levels, the adaptation of activities, and creative activity are important. From the identified and processed data in the context of solving the given problem, we recommend:

- To design and create high-quality teaching texts in a way they have the greatest impact on achieving accomplishment in the psychomotor field of education, in solving typical and problematic school tasks.
- To transfer the activity to the students in solving practical tasks. The teacher should act as a helper and consultant.
- To apply as many activating methods as possible to the educational process, which would help students develop technical thinking and creativity.

We do not consider the discussed issue to be closed. There is a room for an in-depth study of the relationship between knowledge and skills in teaching vocational subjects.

The scientific study was prepared with the support of the VEGA 1/1047/19 and VEGA 1/0629/20 projects.

Bibliografia

- Bajtoš J., Hodnotenie psychomotorických zručností žiakov v technických prácach.
In: *Príprava učiteľov – elementaristov na prahu*, 2000.
- Bajtoš J., Psychomotorické zručnosti v technickej výchove - príspevok k hodnoteniu.
In: *Pedagogická evaluace 06: sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí konané ve dnech 21.-22.9.2006 v Malenovicích*. Ostrava, 2006.
- Bajtoš J., Psychomotorická zložka osobnosti žiaka (formovanie, rozvoj a hodnotenie technických predmetoch). Equilibria, s.r.o., 2007. 113 s. ISBN 978-80-8928407-8.
- Čapek R., *Moderní didaktika*. Praha: Grada Publishing. 2015, s. 604.
ISBN 978-80-247-3450-7.
- Chajdiak J., *Štatistika jednoducho*. Bratislava: Statis, 2003, s. 194. ISBN 808565928-X.
- Chráska M., sen. *Metody pedagogického výzkumu: Základy kvantitativního výzkumu*.
2 akt. vyd. Praha: Grada, 2016. ISBN 978-80-247-5326-3.
- Flitner A., *Schulreform und praktisches Lernen*. Neue Sammlung, 30, Jahrgang. 1990, č.3.
- Hurrelmann K., *Schulische Lernarbeit im Jugendalter*. Zeitschrift für Pädagogik. 34, 1998,
č.6.nového tisícročia. Prešov, PdF PU 2000. ISBN 80-88722-97-7.
- Niemierko B., *Taxonómia celów wychowania*. In: *Kwartalnik pedagogiczny 1979*, roč. 24,
č. 2, s. 117-132.
- Pavelka J., *Why is There Continuing Disinterest of Basic School Pupils In Science, Technology and The Study of Technology?* In: *Technika a vzdelávanie*.
Banská Bystrica: FPV, 2019, p. 2-9. ISSN 1339-9888.
- Turek I., 2008. *Didaktika*. Bratislava: Iura Edition spol. s r.o., 2008.
ISBN 978-80-8078-198-9.

Lubomír Žáčok
Ján Stebila
Petra Kvasnová

Badania wpływu wiedzy teoretycznej na nabywanie umiejętności praktycznych przez studentów w kształceniu technicznym

Praca naukowa koncentruje się na rozwiązaniu badań dotyczących korelacji wiedzy teoretycznej i umiejętności psychomotorycznych w rozwiązywaniu zadań problemów technicznych w gimnazjum. Przedmioty techniczne w szkole podstawowej dają uczniom nie tylko informacje teoretyczne, ale nacisk kładziony jest głównie na nabywanie umiejętności w obszarze psychomotorycznym. Badanie naukowe ma na celu scharakteryzowanie umiejętności psychomotorycznych. W drugiej części opracowania przedstawiamy schemat praktycznych zadań problemowych dla uczniów klas 7 gimnazjum. Następnie przeprowadziliśmy badania pedagogiczne mające na celu określenie poziomu umiejętności nabytych przez pedagogów w zakresie edukacji poznawczej i psychomotorycznej oraz wpływu wiedzy teoretycznej na nabywanie umiejętności praktycznych przez uczniów 7 klasy szkoły podstawowej.

Słowa kluczowe: technika, uczeń, podstawowy kurs spawania, egzekwowanie.

Research into the influence of theoretical knowledge on the acquisition of practical skills of students in a technical education

The scientific study focuses on solving the research on the correlation of theoretical knowledge and psychomotor skills in solving technical problem tasks in lower secondary education. Technical subjects at primary school give students not only theoretical information, but the emphasis is mainly on the acquisition of skills in the psychomotor area. The scientific study aims to characterize psychomotor skills. In the second part of the study, we present a scheme for practical problem tasks for 7th grade students in lower secondary education. Subsequently, we conducted pedagogical research to identify the level of skills acquired by educators in cognitive and psychomotor education and the influence of theoretical knowledge on the acquisition of practical skills in 7th-grade primary school students.

Keywords: technology, skills, student, knowledge, primary school.

Translated by Lubomír Žáčok

Maciej Stachowski
Akademia Nauk Stosowanych
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie

KONCEPCJE ADAPTACJI JEDNOSTKI DO ELEMENTÓW SYSTEMÓW ZARZĄDZANIA PRZEDSIĘBIORSTWEM

Wstęp

Pojęcie *systemu* - ze względu na swoją wielowymiarowość - przy próbie zdefiniowania może nastręczać wiele trudności. Jednak każdy system cechuje się posiadaniem pewnych norm, które stanowią podstawę jego funkcjonowania. Założenia te rzadko kiedy pozostają niezmiennie w przypadku systemu zarządzania przedsiębiorstwem. Według Leszka Krzyżanowskiego, za taki uznaje się system stanowiący „uporządkowany zbiór instrumentów, reguł i procedur zarządzania oraz aparat zarządzający organizacją, który powiązany jest z jej otoczeniem rozlicznymi wzajemnymi relacjami”¹. Twórcy tego typu systemów muszą nadążać za zmianami jakie niesie za sobą rynek, postępem technologicznym czy zmieniającym się nastawieniem pracowników, chcących lub nie, być ogniwem łańcucha w strukturach danej firmy. W tym wypadku można rozgraniczyć kwestię chęci wejścia do jakiegoś systemu od niejako przymusowego wcielenia do niego i konieczności podlegania obowiązującym w nim regułom. Ze względu na wspomniane bazowanie systemu na określonych zasadach, nieistotne w którym miejscu na świecie, gdyż wymieniane dalej normy ISO są międzynarodowe, ów przymus może powodować, że akceptacja tych warunków będzie dużo trudniejsza. To, jaką postawę przyjmie jednostka zależy od wielu czynników i nierzadko zdarza się, że jest to postawa negatywna lub co najwyżej pasywna. Można zaryzykować twierdzenie, że owa pasywność czy wręcz zobojętnienie ułatwia adaptację do uwarunkowań danego systemu.

Celem artykułu jest przedstawienie zróżnicowanych postaw adaptacyjnych wobec dostosowania się do reguł wybranych elementów systemu zarządzania przedsiębiorstwem. Metody adaptacji wynikają z dwóch modeli określonych zachowań. Pierwszy model oparty

¹ L. Krzyżanowski, *Podstawy nauki o organizacji i zarządzaniu*, Warszawa 1992, s. 227.

jest na *typologii sposobów indywidualnego przystosowania*, autorstwa Roberta K. Mertona. Drugi model stanowią *strategie dostosowawcze*, których twórcą jest Waldemar Urbanik. Należy również zaznaczyć, iż nie wszystkie składowe wspomnianych modeli pasują do problemu, o którym mowa. Z tego względu nie wszystkie zostaną ujęte w analizie konkretnych przypadków. Koncepcje wspomnianych autorów są jednak bardzo rozbudowane, w efekcie czego, można wskazać również konsekwencje lub przyczyny, które wpływają na kształtowanie się danych postaw. Zaliczają się do nich m.in.: zmiana nastawienia jednostki do pracy, wewnętrzne rozterki odnośnie relacji ze współpracownikami czy ogólna niechęć do funkcjonowania w systemie. Nie jest jednak do końca prawdą, że efekty funkcjonowania w systemach zarządzania są wyłącznie negatywne i destrukcyjnie wpływają na człowieka. Istnieją bowiem pracownicy, którzy nie tylko chcą być częścią danego systemu, ale wręcz nie wyobrażają sobie życia bez z góry narzuconych norm i standardów. Pozytywną cechą wydaje się być tutaj wewnętrzna motywacja do utrzymywania wysokiego poziomu pracy na każdym szczeblu, wypływająca z założenia systemowego o ciągłym doskonaleniu². Warto także zwrócić uwagę na fakt, że wdrażanie systemów zarządzania staje się coraz częstszą praktyką wśród osób zarządzających przedsiębiorstwami. Można powiedzieć, że panuje moda na funkcjonowanie według określonych norm systemowych. Póki co, dotyczy to głównie firm z kapitałem zagranicznym, gdzie każdy oddział musi prosperować według tych samych, odgórnie narzuconych założeń, aby w teorii ujednolicić zarządzanie. Niemniej jednak polskie przedsiębiorstwa również wprowadzają do swoich praktyk elementy lub całe systemy zarządzania, aby zapewnić sobie możliwość przetrwania w warunkach konkurencji rynkowej, chociażby dla poprawienia własnego wizerunku.

1. Typologia sposobów przystosowania Roberta K. Mertona w kontekście systemów zarządzania.

Wspomniane wcześniej elementy systemu zarządzania, które zostaną wymienione i opisane w niniejszej pracy, dotyczą głównie kwestii zarządzania jakością, środowiskiem oraz bezpieczeństwem pracy. Podczas analizy systemów zarządzania należy pamiętać o dwóch kwestiach. Pierwsza zakłada, że system wprowadzany jest po to, aby ułatwić nam działanie i zmusza niejako do postępowania w codziennych procesach pracy według ściśle określonych norm. Z założenia więc, „system nie chce źle” i powinien wywoływać pozytywne skojarzenia. Druga kwestia dotyczy pytania o najlepszy system zarządzania. W tym wypadku odpowiedź jest jednoznaczna. „System idealny to taki którego w ogóle nie ma”³. Mimo, iż ideą systemów zarządzania jest pomaganie człowiekowi, nie da się uniknąć pewnych błędów lub nieścisłości. Podstawowa wątpliwość pojawia się już podczas analizy działania systemu, kiedy coś złego się wydarzy - wypadek przy pracy, poważna awaria. Wówczas przyjmuje się, że winą za powstałe zło obarczony zostaje właśnie system, a nie człowiek.

² Ciągłe doskonalenie wynika z tzw. „Cyklu Deminga” schematu ilustrującego podstawową zasadę ciągłego ulepszania, stworzoną przez Williama Edwardsa Deminga, amerykańskiego specjalistę statystyka pracującego w Japonii. Najbardziej popularna wersja schematu zakłada: zaplanuj => wykonaj => sprawdź => popraw.

³ J.T. Karczewski, K. Karczewska, *Zarządzanie bezpieczeństwem pracy*, Gdańsk 2012, s. 14.

Innymi słowy, zawinił system, więc przez to człowiek źle postąpił i w efekcie tego doszło do nieszczęścia. Jednak system tworzą właśnie ludzie i to na ich pracy się on opiera, co pokazuje nieco sprzeczne myślenie na temat całkowitej winy systemu w przypadku wystąpienia niespodziewanych zdarzeń.

Robert K. Merton, amerykański socjolog, który skupiał swoją naukową uwagę m.in. wokół metod adaptacji, a więc przystosowania się jednostki społecznej, instytucji lub grupy do nowych warunków społecznych i kulturowych, przedstawił pięć sposobów przystosowania. W jego zestawieniu znalazły się: *Konformizm*, *Innowacja*, *Rytualizm*, *Wycofanie* i *Bunt*⁴. Podejmując się próby analizy poszczególnych sposobów przystosowania odnośnie reakcji na działanie w określonych warunkach systemów zarządzania, zdecydowałem się na odrzucenie jednego z nich - *buntu*. Według Mertona, „ten rodzaj przystosowania wyprowadza ludzi na zewnątrz otaczającej struktury społecznej, aby tworzyli wizję i próbowali realizować strukturę nową, to znaczy zupełnie przekształconą. Zakłada to wyobcowanie z panujących warunków celów i wzorców, które uznawane są za czysto arbitralne. Arbitralne zaś to, ściśle rzecz ujmując, takie, jakie nie są ani prawomocne, ani też nie są w stanie egzekwować posłuszeństwa, ponieważ równie dobrze sytuacja może wyglądać inaczej”⁵. Jeśli zatem *bunt* „polega na odrzuceniu dotychczasowych celów i środków”⁶, bo przykładowo pracownik nie zgadza się na postępowanie w procesach pracy lub procesach im towarzyszących dokładnie tak, jak wymaga tego norma systemu, to do pewnego momentu ten sposób przystosowania pasowałby do koncepcji zachowań jednostki podległej systemowi zarządzania. Jednak *bunt* - jak pisze dalej Merton - to także wprowadzanie „nowych celów i nowych środków służących ich realizacji. Chodzi tutaj o zmianę zarówno kulturowej, jak i społecznej struktury - jednym słowem - „reguł gry”⁷. Niestety, nowe reguły gry nie mają tutaj racji bytu z tej prostej przyczyny, że nie jest możliwe ich wprowadzenie, a już na pewno nie może tego uczynić szeregowy pracownik, który z założeniami danego systemu się nie zgadza. Indywidualne bądź zbiorowe wyrażanie niezadowolenia jest często spotykane w różnych środowiskach pracy. Niemniej sytuacja, w której kilkadziesiąt lub kilkaset głosów przeciwnych międzynarodowym normom miałoby doprowadzić do zmiany treści tych norm jest raczej mało prawdopodobna. Pozostaje zatem dostosowanie się do panujących warunków, zmiana nastawienia lub wycofanie, czyli możliwość wyboru spośród pozostałych sposobów przystosowania, według omawianego modelu.

1.1 I typ przystosowania - Konformizm.

Rozpoczynając analizę od postawy konformistycznej, daje się zauważyć pewien jej pasywny charakter. Z założenia *konformizm* zakłada dostosowanie się do grupy. „Gdyby tak nie było, równowaga i ciągłość społeczeństwa nie mogłyby zostać utrzymane. Sieć oczeki-

⁴ Por. R. K. Merton, *Teoria Socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 2002, s. 205.

⁵ Ibidem, s. 220.

⁶ K. Czekaj, K. Gorlach, M. Leśniak, *Labirynty współczesnego społeczeństwa*, Katowice 1998, s. 86.

⁷ Ibidem, s. 86

wań, którą wytwarza każdy porządek społeczny, podtrzymywana jest przez typowe zachowania jego członków, konformistyczne wobec ustalonych, choć może zmieniających się w dłuższych odcinkach czasu, wzorców kulturowych”⁸. Jednocześnie można zauważyć, że taki typ przystosowania nie jest dewiacją, gdyż nakazuje niejako zaakceptować zbiór wartości, które dzielą oddziałujące na siebie jednostki. Jednostka musi zatem zdecydować, czy woli być postrzegana „jako gracz zespołowy czy raczej ktoś, kto nigdy z nikim nie współpracuje? Konformizm nie jest sam w sobie po prostu ani „dobry”, ani „zły”⁹.

Przenosząc to na sytuację przedsiębiorstwa z wdrożonym systemem zarządzania jakością, według normy ISO 9001, możemy dostrzec podobne postawy u niektórych pracowników. Wiadomo już, że każdy system zarządzania działa według ustalonej normy. Normy zawierają wytyczne dla poszczególnych procesów, które muszą być spełnione, aby proces zakończył się sukcesem, w efekcie czego dał zadowolenie finalnemu klientowi, na którym opiera się szkielet ekonomiczny danej organizacji. „Podstawowym celem zarządzania jakością jest spełnienie wymagań klienta i podejmowanie starań, aby wykraczać ponad jego oczekiwania. Osiągany sukces jest trwały, gdy organizacja zdobywa i utrzymuje zaufanie klientów i innych stron zainteresowanych, np. podwykonawców, z którymi ściśle współpracuje. Każdy aspekt interakcji z klientem stanowi szansę stworzenia większej wartości dla klienta. Zrozumienie obecnych i przyszłych potrzeb klienta i innych stron zainteresowanych przyczynia się do trwałego sukcesu organizacji”¹⁰. Oprócz tego, wszystko powinno odbywać się we właściwych relacjach współpracujących ze sobą ludzi. I tu często dochodzi do konfliktu w relacji pracownik-system. Zdarza się bowiem, że osoby znajdujące się na jednej linii produkcyjnej, nie są - mówiąc delikatnie - przyjaźnie nastawione do reszty pracowników. Ich relacje mogą, chociaż nie powinny mieć wpływu na produkt, który później stanie się źródłem przychodu całej firmy. Kłóci się to jednak z systemem, który zakłada właściwe zarządzanie relacjami, a co za tym idzie maksymalne zaangażowanie każdej jednostki w doskonalenie procesu, w którym uczestniczy. Przyjęcie postawy konformistycznej, znacznie ułatwia harmonijne działanie z pozostałymi. Jest to niejako nastawienie na cel, który przyświeca pozostałym pracownikom i kadrze kierowniczej, a zatem większości grupy. Skoro *konformizm* zakłada stabilizację w dążeniu do tego celu, odsunięcie na bok negatywnych elementów relacji międzyludzkich może okazać się kluczowe w osiągnięciu go. Jest to zatem postawa nieco pasywna. Jednostka kieruje się jakby w stronę wyboru mniejszego zła, a jej dostosowanie się będzie skutkowało ogólnym dobrem.

1.2. II typ przystosowania - Innowacja.

Zupełnie inną sytuację przedstawia kolejny, ale chyba najbardziej rozbudowany przez Mertona sposób przystosowania - *innowacja*. Podobnie jak pozostałe, również i ta metoda adaptacji, rozpatrywana jest przez pryzmat nacisku kulturowego na cel sukcesu, który to cel

⁸ R. K. Merton, *Teoria Socjologiczna...*, s. 206.

⁹ E. Aronson, T. D. Wilson, R. M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1997, s. 265.

¹⁰ Norma ISO 9001 - PN-EN ISO 9001:2015 *Systemy zarządzania jakością - wymagania*, pkt. 5.1.2. Orientacja na klienta, definicja.

narzuciło sobie społeczeństwo amerykańskie. Nacisk ten jest tak ogromny, iż „zachęca do podjęcia tego typu sposobu przystosowania poprzez wykorzystanie instytucjonalnie zakazanych, lecz często skutecznych środków zdobycia przynajmniej oznak sukcesu - bogactwa i władzy”¹¹. Z punktu widzenia psychologii, można zakładać, że ktoś mocno ukierunkowany emocjonalnie na cel, będzie gotowy, aby go osiągnąć nawet nie do końca legalnymi sposobami. „Presja w kierunku *innowacji* na samej górze drabiny ekonomicznej zaciera nierzadko różnicę pomiędzy działalnością kupiecką, która mieści się w ramach przyjętych zwyczajów, a oszukańczymi praktykami wykraczającymi poza te granice”¹². Merton zalicza ten typ przystosowania do dewiacji, która mocno rozwija się także w niższych warstwach społecznych, dostrzegając jednocześnie związek wzrostu zachowań przestępczych z panującą biedą. Kiedy bieda i związane z nią niekorzystne położenie we współzawodnictwie o wartości kulturowe, zalecane wszystkim członkom społeczeństwa, współwystępują z naciskiem kulturowym na sukces finansowy jako cel dominujący, to naturalnym wynikiem takiej sytuacji musi być wysoka częstotliwość zachowań przestępczych.¹³

Jak widać, sposób adaptacji przez *innowację*, jawi się dosyć pejoratywnie, co może utwierdzać w przekonaniu każdego, kto zastosuje ten typ, iż cel ostatecznie uświęca środki. *Innowacja* zmusza jednak do podjęcia pewnego rodzaju ryzyka. Z drugiej strony, wcale nie musi ona oznaczać ukierunkowania się na działania poza prawem. Postępując *innowacyjnie*, można spróbować zmienić swoje położenie, czyli polepszyć byt kierując się w stronę poszukiwań innych rozwiązań, ułatwiających osiągnięcie zakładanego celu. Sytuacja taka będzie jeszcze egzemplifikowana w dalszej części tekstu, podczas krótkiego omówienia strategii dostosowawczych.

Jak zatem odnieść typ *innowacji* do funkcjonowania w ramach norm systemów zarządzania? Wydaje się, że jednostka postępująca według *innowacji*, może szukać własnych rozwiązań pewnych kwestii, nie odrzucając do końca założeń systemu. Weźmy na przykład politykę środowiskową przedsiębiorstwa, które wdroży u siebie system zarządzania oparty na normie ISO 14001¹⁴. Ideą przewodnią normy jest ściśle powiązanie systemu zarządzania środowiskowego z codziennym funkcjonowaniem danej organizacji. Efekt wdrożenia i działania systemu ma przekonać pracowników, że ochrona środowiska, wcale nie musi być postrzegana jako swego rodzaju poważne obciążenie. Może się za to stać źródłem szans dla organizacji, pokazując jak efektywniej wykorzystać swoje zasoby, unikając przy tym sankcji prawnych. Każdy zbędny element, który w procesie produkcji zostanie zakwalifikowany jako nieprzydatny, powinien zatem - zgodnie z przyjętym systemem - znaleźć się wśród tysięcy mu podobnych, czyli w pojemniku na śmieci. Jednak gdy system narzuca nam etykietowanie pojemników, segregację odpadów, sporządzanie raportów ilościowych zużytych elementów itp., sytuacja robi się po prostu niewygodna. Mając w świadomości, że jednostka

¹¹ R. K. Merton, *Teoria Socjologiczna...*, s. 206.

¹² Ibidem, s. 207.

¹³ Por. K. Czekaj, K. Gorlach, M. Leśniak, *Labirynty...*, s. 85.

¹⁴ Norma PN-EN ISO 14001:2015, *Systemy zarządzania środowiskowego - Wymagania i wytyczne stosowania*. Norma środowiskowa, podobnie jak wszystkie przytoczone w tekście normy z zakresu zarządzania, opiera się na działaniu procesowym. Zawiera zbiór wytycznych do stworzenia, kontrolowania i doskonalenia wdrożonego w przedsiębiorstwie systemu zarządzania, przy wsparciu najwyższego kierownictwa.

działa dla korzyści ogółu, a więc całego ekosystemu, przyjmuje te zasady i postępuje według nich, pomimo wszelkich uciążliwości z tym związanych. Co jednak się dzieje, gdy *innowacja* bierze górę? Dla skrócenia sobie drogi postępowania przy utylizacji odpadów, pracownik zaczyna podejmować pewne ryzykowne działania. Miesza zużyte elementy, nie przejmuje się segregacją, umieszcza nieprawdziwe dane w raportach, tylko po to, aby ułatwić sobie funkcjonowanie w systemie. Dodatkowym czynnikiem usprawiedliwiającym takie zachowania jest fakt, że działania wedle systemu owszem, mogą przysłużyć się środowisku. Jednak jest to dobro na tyle ogólne, że efektów swojego postępowania - nawet gdyby ów pracownik działał według zasad - i tak nie zobaczy, więc po co się starać. Wskazując na pozytywny aspekt *innowacji* przy systemie zarządzania środowiskiem, można wspomnieć o jednostkach, które szukają nowych rozwiązań w kwestii gospodarki odpadami, przede wszystkim sposobów na zmniejszenie ich ilości. Prowadzą szkolenia, piszą programy, instrukcje, nagrywają krótkie filmy tematyczne czy tworzą kampanie uświadamiające, że postępowanie zgodne z normami ma jednak znaczenie nie tylko dla przestrzeni globalnej, ale również w wymiarze lokalnym. Są to jednak z reguły pracownicy współtworzący system, a więc osoby decyzyjne, bardziej zaangażowane w ideę jego wdrożenia i funkcjonowania niż szeregowi pracownicy, mający z nim styczność nierzadko z przymusu.

1.3. III typ przystosowania - Rytualizm.

Rytualizm to trzeci typ przystosowania w koncepcji Mertona. Być może należałoby sobie zadać pytanie, czy nie ma on cech wspólnych z typem pierwszym - *konformizmem*? *Rytualizm* bowiem polega „na odrzuceniu kulturowych celów wielkiego sukcesu finansowego i szybkiego społecznego awansu bądź też zaniżaniu ich do poziomu, na którym aspiracje jednostki mogą zostać zaspokojone”¹⁵. Mimo, iż „rytualizmu nie uważa się za problem społeczny, ponieważ przystosowanie jest, w gruncie rzeczy, decyzją subiektywną i ponieważ zachowanie to jest instytucjonalnie dozwolone, choć kulturowo nie cenione”¹⁶. Filozofia postępowania rytualisty każe mu się przystosować do zastanej sytuacji bez zbędnego impulsu do jakichkolwiek działań, zmierzających do zmian. Jest to również - podobnie jak niekiedy *konformizm* - postawa pasywna. Kulturowe frazesy, typu: „Nie będę się wychylał”, „Głównie to działać bezpiecznie”, „Jestem zadowolony z tego, co mam”, „Nie mierz wysoko - nie spotka cię wtedy rozczarowanie”, jednoznacznie dają do zrozumienia, iż potęgowane jest tutaj założenie, że „duże ambicje powodują frustracje i zagrożenie, podczas gdy mniejsze dają zadowolenie i bezpieczeństwo”¹⁷. To rodzaj bezpiecznej ucieczki od rozczarowania i frustracji, które zdają się stale towarzyszyć walce o najwyższe kulturowe wartości.

Można także zaryzykować twierdzenie, iż wspomniane „nie wychylanie się” jest spowodowane chęcią uniknięcia konfliktu w grupie. Chociaż „konflikty między jednostką

¹⁵ R. K. Merton, *Teoria Socjologiczna...*, s. 214.

¹⁶ Ibidem, s. 215.

¹⁷ Ibidem, s. 215.

a grupą mogą wynikać także z różnych przyczyn, np. na skutek lekceważącego stosunku danej jednostki do norm grupowych, jej aspołecznego stosunku do innych ludzi, naruszenia obowiązujących wzorów społecznych¹⁸.

Odnosząc powyższe założenia do systemu zarządzania, można ponownie podjąć próbę egzemplifikacji tych założeń właściwie w każdym z omawianych tu systemów. Rytualizm wydaje się być oporem przed wszelkimi zmianami, w myśl zasady, „jest dobrze tak, jak jest, więc niech tak zostanie”. Jeśli przedsiębiorstwo - pozostając jeszcze przy kwestiach ochrony środowiska - istniejące od kilkudziesięciu lat, w którym wytwarzano dużo śmieci i utylizowano je niewłaściwie, nagle wdraża system zarządzania, oparty na segregacji odpadów, wieloletni pracownicy przyzwyczajeni do pewnych zachowań, mogą zacząć zadawać pytanie: „A po co? Było inaczej i było dobrze. Komu to przeszkadzało?” Oczywiście, zgodnie z założeniem *rytualizmu* dostosują się do założeń nowej polityki. Jednak wewnętrzne przekonanie o słuszności wyboru tego typu przystosowania pozostanie mocno wątpliwe.

1.4. IV typ przystosowania - Wycofanie.

Ostatni z analizowanych typów przystosowania - *wycofanie*, stanowi według Mertona prawdopodobnie reakcję spotykaną najrzadziej. *Wycofanie* to odrzucenie zarówno celów kulturowych, jak i środków instytucjonalnych. „Ludzie, którzy się w ten sposób przystosowują (lub nie przystosowują), pozostają - ściśle rzecz biorąc - w społeczeństwie, ale do niego *nie należą*. Z socjologicznego punktu widzenia to autentyczni obcy. Nie podzielają wspólnego systemu wartości, mogą więc być uznani za *członków społeczeństwa* (w odróżnieniu od *ludności*) jedynie w sensie formalnym. Do kategorii tej należą niektóre poczynania adaptacyjne psychotyków, ludzi dotkniętych autyzmem, pariasów, wyrzutków, włóczęgów, wagabundów, trampów, nałogowych alkoholików i narkomanów¹⁹.”

W tym wypadku należałoby się zastanowić, czy taki typ przystosowania można odnieść do jakiegokolwiek systemu zarządzania. Przykładem może być norma PN-ISO 45001, odnosząca się do kwestii bezpieczeństwa pracy. Założeniami normy, na której opieramy system są m.in.: „przywództwo i współudział pracowników, wsparcie, świadomość, komunikacja wewnętrzna czy eliminowanie zagrożeń i ograniczanie ryzyk dotyczących BHP²⁰”. Przyjęcie postawy nie tyle absolutnie biernej, ile kompletnie negującej te i inne założenia sprawia, że taka jednostka niemal na pewno nie będzie w stanie funkcjonować wedle określonych norm i standardów, co może zagrozić poprawnemu działaniu organizacji. Tu również na wstępie pojawiają się pytania: „Po co mi to?”, tyle że wszelkie próby wyjaśnienia mogą zostać z góry odrzucone.

¹⁸ J. Sztumski, *Socjologia pracy*, Katowice 1999, s. 169.

¹⁹ R. K. Merton, *Teoria Socjologiczna...*, s. 217-218.

²⁰ Norma PN-EN ISO 45001:2018, *Systemy zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy. Wymagania i wytyczne stosowania*, pkt. 5. Przywództwo i współudział pracowników, pkt.7. Wsparcie, pkt. 8. Działania operacyjne.

2. Model strategii dostosowawczych Waldemara Urbanika, w kontekście akceptacji bądź negacji systemów zarządzania.

Analizując typy przystosowań z modelu Mertona, można dostrzec podobieństwo pewnych zachowań w strategiach dostosowawczych, które w swojej pracy nad zbiorowością bezrobotnych Szczecinka prezentuje polski socjolog, Waldemar Urbanik. Przedstawione typy strategii, zostały zweryfikowane empirycznie na podstawie badań podłużnych, przeprowadzonych w latach 1993, 1997 i 2015²¹.

2.1. Strategia afirmacyjna.

Pierwszy z przedstawionych typów strategii dostosowawczych, nazwany został *afirmacyjną*. „Jej cechą charakterystyczną jest taki rodzaj aktywności jednostki, którą można byłoby określić mianem pasywnej w tym sensie, że owa aktywność nie jest powiązana ze zmianą dotychczasowej sytuacji życiowej”²². Jednostka przyjmuje obecny stan rzeczy - z gruntu niekorzystny, gdyż jest tu mowa o bezrobociu - uznając go niejako za naturalny. Dodatkowo pojawia się świadomość własnych ograniczeń, których jednak nie ma zamiaru przezwyciężać. Zatem obecny stan jest po prostu akceptowany i w żadnym stopniu nie wpływa na chęć podjęcia jakichkolwiek działań prowadzących do jego zmiany.

Porównując powyższą strategię z typologią Roberta K. Mertona, można spróbować porównania afirmacji do równie pasywnych *konformizmu* i *rytualizmu*. Jednostka akceptuje istniejący stan rzeczy. Być może stoi za tym przekonanie (*konformizm*), że znaczna część osób, która znalazła się w podobnej sytuacji, również przyjmie to za stan naturalny. Zatem kierując się chęcią dostosowania się do grupy, przyjmuje taką, a nie inną postawę. *Rytualizm* wysuwa wspomniane już wcześniej kwestie o niechętnym wychodzeniu przed szereg i myślenie typu: „Znalazłem się na bezrobociu? Trudno... zobaczymy, co będzie...”.

Strategia *afirmacyjna* w kontekście dostosowania do systemów zarządzania przedsiębiorstwem ma się podobnie, jak wspomniany *konformizm* i *rytualizm*. Oczywiście praca w firmie z wdrożonym i funkcjonującym systemem zarządzania nie jest tak społecznie i życiowo niekorzystna jak przebywanie na bezrobociu. Przecież „praca jest podstawową formą działalności człowieka, jego podstawową potrzebą i podstawą bytu. Określa samego człowieka, jego pozycję i prestiż w społeczeństwie. Wykonywana z zainteresowaniem i chętnie, zawierająca wartości intelektualne i funkcje autonomiczne może wzbogacać osobowość człowieka, zaś wykonywana pod przymusem, uboga w treści i uciążliwa może być źródłem udręki i głębokiego niezadowolenia”²³. Taka sytuacja często objawia się, gdy człowiek „staje się częścią wielkiej całości, jaką jest nowoczesny zakład pracy, np. fabryka, w której zanika osobowość i uczucie zadowolenia z wykonywanej pracy, która jest tylko pewnym, mniej lub

²¹ W. Urbanik, *Strategie dostosowawcze bezrobotnych w okresie zmiany systemowej w Polsce. Studia nad zbiorowością bezrobotnych Szczecinka 1993-2016*, Szczecin 2018.

²² Ibidem, s. 144.

²³ J. Penc, *Leksykon biznesu*, Warszawa 1997, s. 335.

bardziej dającym się uchwycić przyczynkiem w złożonym wytworze”²⁴. Jeżeli zatem jednostka znajdzie się w zasięgu systemu zarządzania i będzie pod niego podlegać, w myśl strategii *afirmacyjnej*, uzna to za stan naturalny i się do niego dostosuje, w przypadku gdy postąpi tak większość osób z jej otoczenia (*konformizm*) i mimo, iż nie będzie do końca zadowolona z istniejącego stanu rzeczy, nie będzie „się wychylać” (*rytualizm*).

2.2. Strategia alternatywna.

Drugi z proponowanych typów strategii określony został jako strategia *alternatywna*. Polega ona i „przejawia się w bardzo zróżnicowanych formach aktywności jednostki, które w efekcie zmieniają nie tylko jej sytuację życiową, ale także mogą prowadzić do zmiany struktury społecznej i jej mechanizmów. Zmiana sytuacji życiowej polegająca na utracie pracy, uaktywnia jednostkę, powoduje wzrost lub reorientację jej kreatywności. Jednostka zaczyna poszukiwać alternatywnych sposobów zmiany niekorzystnego położenia w jakim się znalazła w wyniku utraty pracy”²⁵.

Porównując powyższą strategię do modelu Mertona, wydaje się, iż najbliższej jej do *innowacyjności*. Rezultaty działań jednostki, podobnie jak w przypadku *innowacyjności* - o czym była już mowa wcześniej - nie zawsze jawią się w dobrym świetle. W pozytywnym znaczeniu tej strategii, utrata pracy powoduje uruchomienie w jednostce takich cech jak zaradność, kreatywność, chęć zmiany na lepsze. Bezrobotny zaczyna szukać innej pracy, być może w innym miejscu, często decydując się na relokację, uczestniczy w kursach doszkalających, aby rozwinąć swoje kompetencje i być bardziej atrakcyjnym i konkurencyjnym na rynku pracy. Innymi słowy, stwarza sobie nowe szanse rozwoju. Negatywny efekt strategii *alternatywnej*, także powoduje poszukiwanie szans. Tym razem jednak nie szans na rozwój, a szans na przetrwanie, uaktywniając chociażby działania w szarej strefie.

Jeśli strategię *alternatywną* odnieść do *innowacyjności*, w kontekście dostosowania się jednostki do systemów zarządzania, zarówno pozytywne, jak i negatywne efekty jej działań zostały już wcześniej opisane w kontekście ochrony środowiska i nie ma potrzeby do nich wracać w tym miejscu.

2.3. Strategia alienacyjna.

Trzeci rodzaj strategii dostosowawczej nosi nazwę strategii *alienacyjnej*. „Utrata pracy powoduje wzrost lub zmianę dotychczasowej aktywności człowieka, ale nie jest ona zorientowana według imperatywu racjonalizacji niepowodzeń (strategia afirmacyjna). Nie jest też zorientowana na pozytywną zmianę położenia jednostki (strategia alternatywna). Jest natomiast ukierunkowana na zmniejszenie odczuwalności dolegliwości wynikających z regresywnej zmiany sytuacji życiowej i alokacji strukturalnego usytuowania jednostki w strukturze społecznej. Innymi słowy, jednostka dąży w swych działaniach do osiągnięcia stanu,

²⁴ J. Sztumski, *Socjologia...* s. 33.

²⁵ W. Urbanik, *Strategie dostosowawcze...*, s. 146.

w którym przestanie doświadczać (odczuwać) upośledzeń społecznych wynikających z życia w bezrobociu”.²⁶

Jak wcześniej wykazano, w typologii Mertona również występuje pewien rodzaj alienacji, określony jako *wycofanie*. Wydaje się jednak, że konsekwencje strategii *alienacyjnej* w kontekście utraty pracy, mogą być dużo poważniejsze niż w przypadku *wycofania*. Strategia *alienacyjna* może prowadzić do całkowitego porzucenia pełnionych dotychczas ról społecznych czy sięgnięcia po środki psychoaktywne, alkohol i narkotyki, aby złagodzić skutki porażki życiowej.

W relacji z systemami zarządzania, strategia *alienacyjna* ma podobny wydźwięk jak *wycofanie*. Pomimo wszelkich zabiegów i zapisów w normach, które mają przedstawiać funkcjonowanie systemu jako czegoś, czego organizacja potrzebuje w kontekście swojego rozwoju i minimalizowania strat, jednostka kompletnie je neguje. Jak również zasugerowano wcześniej, uniemożliwia to praktycznie jej funkcjonowanie w jakimkolwiek przedsiębiorstwie, gdzie wdrożone systemy zarządzania są standardem.

Opisane powyżej strategie dostosowawcze dotyczą zróżnicowanej podmiotowości. Niemniej tematyka samej podmiotowości nie została tutaj poruszona, ze względu na ograniczony zakres artykułu. Oczywiście kwestie adaptacyjności warto jest rozszerzyć o tematykę podmiotowości, a niniejsze rozważania mogą stanowić wstęp do dalszych studiów w tym zakresie.

Podsumowanie

Koncepcje adaptacji jednostki do systemów zarządzania przedsiębiorstwem stanowią zaledwie skrawek szerokiej tematyki odnośnie sposobów przystosowania, którą swobodnie można rozwinąć. Jednostka przyjmuje określone postawy, często nie zdając sobie sprawy z ich szerokiego, teoretycznego znaczenia. Systemy zarządzania są tworzone po to, aby ułatwić działanie firmom, które je wdrażają. W artykule pokazano jednak, iż często stoją one w sprzeczności do rzeczywistych warunków funkcjonowania organizacji, utrudniając jednocześnie swoimi zapisami jej sprawny i szybki rozwój. Na dzień dzisiejszy jest to jednak standard, który stale się rozwija. Uszeregowane na podstawie norm procedury, są wdrażane w coraz większej liczbie przedsiębiorstw, które często czynią to, aby zwyczajnie nie wypaść z rynku. Za tym idzie jednak przekonanie pracujących w nich ludzi, aby dostosowali się do przyjętego systemu i nie utrudniali postępowania według jego założeń.

Ponieważ, nie każdy - jak wykazano wyżej - na podstawie typologii sposobów indywidualnego przystosowania czy też strategii dostosowawczych jest w stanie to zaakceptować, systemy zarządzania nie jawią się jako rozwiązania najlepsze z możliwych. Wiele zależy od przyjętego sposobu dostosowania się do sytuacji. Wówczas akceptacja lub negacja systemu przez poszczególne jednostki staje się bardziej widoczna również dla pozostałych osób, podlegających tym samym standardom.

²⁶ Ibidem, s. 147.

Bibliografia

- Krzyżanowski L., *Podstawy nauki o organizacji i zarządzaniu*, Warszawa 1992.
- Karczewski J.T., Karczewska K., *Zarządzanie bezpieczeństwem pracy*, Gdańsk 2012.
- Merton R.K., *Teoria Socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 2002.
- Czekaj K., Gorlach K., Leśniak M., *Labirynty współczesnego społeczeństwa*, Katowice 1998.
- Aronson E., Wilson T.D., Akert R. M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1997.
- Urbanik W., *Strategie dostosowawcze bezrobotnych w okresie zmiany systemowej w Polsce. Studia nad zbiorowością bezrobotnych Szczecinka 1993-2016*, Szczecin 2018.
- Penc J., *Leksykon biznesu*, Warszawa 1997.
- Sztumski J., *Socjologia pracy*, Katowice 1999.
- Norma PN-EN ISO 9001:2015 *Systemy zarządzania jakością - wymagania*.
- Norma PN-EN ISO 14001:2015, *Systemy zarządzania środowiskowego - Wymagania i wytyczne stosowania*.
- Norma PN-EN ISO 45001:2018, *Systemy zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy. Wymagania i wytyczne stosowania*.

Maciej Stachowski

Koncepcje adaptacji jednostki do elementów systemów zarządzania przedsiębiorstwem

W przedstawionym artykule ukazano koncepcje adaptacji człowieka w odniesieniu do elementów systemów zarządzania przedsiębiorstwem. Podstawy stanowiły modele stworzone przez Roberta K. Mertona i Waldemara Urbanika. Rozważania uwzględniają kwestie decyzji pracowników, jaki sposób dostosowania przyjąć, aby łatwo postępować według norm.

Słowa kluczowe: sposoby dostosowania, system zarządzania, strategie dostosowawcze.

Concepts of human adaptation to the parts of business management systems

The article presents the concepts of human adaptation to the parts of business management systems. The bases were models created by Robert K. Merton and Waldemar Urbanik. The considerations take into account the issues of workers' decisions, which way of adaptation they should take, to be able to easily go follow the standards.

Keywords: modes of adaptation, management system, adaptation strategies.

Translated by Maciej Stachowski

Jacek Pyżalski
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Czesław Plewka
Akademia Nauk Stosowanych
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

DO JAKIEGO ŚWIATA POWINNA PRZYGOTOWYWAĆ WSPÓŁCZESNA SZKOŁA?

**Z profesorem Jackiem Pyżalskim
rozmawiał Czesław Plewka**

Nie podlega wątpliwości, że żyjemy w świecie wielkiego przyspieszenia cywilizacyjnego, w świecie podlegającym nieustannym modyfikacjom, świecie którego jedyną pewną cechą charakteryzującą go jest zmiana. Czy w świetle takich uwarunkowań otaczającej nas rzeczywistości istnieje potrzeba wygenerowania wizji człowieka przyszłości?

To bardzo ciekawe pytanie. Często mamy taką właśnie wizję, że powinniśmy rozpoznać jaki będzie świat? Jakie są zjawiska społeczne, które ten świat zmieniają? Jak przygotować się do tego świata? Wydaje mi się, że to nieco błędne założenia zakładające, że człowiek powinien przystosować się jedynie do tego co będzie. Bardzo często mówi się, że szkoła ma przygotować uczniów do przyszłości lub przygotować ich do rynku pracy. Takie ujęcie nie zakłada zmiany. Nie zakłada tego, że będziemy również zmieniać świat, poprawiać go. Zakłada jedynie to, że będziemy się do niego dopasowywać. Poza tym wydaje się, że są wartości uniwersalne i stałe, pomimo zachodzących zmian społeczno - kulturowych.

Jeśli potrzeba ta staje się nie tylko możliwa ale wręcz konieczna, to czy możemy określić jaki to powinien być obraz (wizerunek) człowieka przyszłości?

Kiedy zastanawiałem się nad tym, jak nakreślić obraz człowieka przyszłości, przyszły mi do głowy cztery sprawy. *Po pierwsze* warunkiem dobrego funkcjonowania człowieka jest

jego zdrowie psychiczne. W świecie istnieje wiele czynników, które dla tego zdrowia psychicznego są zagrożeniem. Istotne zatem jest to jak o to zdrowie psychiczne potrafimy zadbać. *Po drugie* nasz świat staje się coraz bardziej światem wymagającym współpracy z innymi ludźmi, na dodatek często z ludźmi odmiennymi kulturowo, czy ludźmi innych profesji. Wiele makro zmian stymuluje proces dużej skali migracji. Istotne będzie zatem, żeby człowiek posiadał kompetencje do takiej współpracy. *Po trzecie* nasz świat, to świat nowych i nieoczekiwanych problemów pozostających do rozwiązania. Zatem ważna staje się umiejętność twórczego rozwiązywania problemów z którymi wcześniej nie mieliśmy do czynienia. Oznacza to, że przynajmniej w większości przypadków nie skuteczne staje się uczenie algorytmiczne. Wreszcie we wszystkie te trzy pierwsze kwestie włącza się technologia - a właściwie technologie cyfrowe, które modyfikują zarówno czynniki naszego zdrowia psychicznego, jak i naszą komunikację, czy współpracę z innymi osobami, a także sposób rozwiązywania problemów.

Jaką rolę należy przypisać współczesnej edukacji, która niewątpliwie w obecnym systemie społecznym niemal w sposób naturalny bierze udział w kreowaniu wizji człowieka przyszłości i świata przyszłości, a także od czego w najbliższych czasach będzie zależeć przyszłość edukacji?

Sądzę, że istotna jest potrzeba przewartościowania tego, co jest celem edukacji. Uważam, że istnieje potrzeba kierowania większej uwagi na te rzeczy, które wcześniej wymieniłem. W centrum podejmowanych działań edukacyjnych należy umieszczać nie wiedzę, lecz mądrość, a może inaczej: przenosić ciężar z wiedzy na mądrość. Powinniśmy również zakładać, że budujemy pewien potencjał, coś co każdy będzie musiał zmodyfikować oraz rozbudować w przyszłości. Żaden „gotowy człowiek” wywodzący się z tradycyjnych wizji nie będzie umiał funkcjonować w świecie zmiany. Trudno także, żeby edukacja pomijała technologię, która nie powinna być rozumiana jedynie w znaczeniu instrumentalnym - jako narzędzie niezbędne w wielu poczynaniach zawodowych, lecz jako środowisko życia i czynnik oddziałujący na wszystkie jego obszary.

Czy współczesna szkoła, która - jak twierdzi D. Klus-Stańska - ciągle jeszcze jest „płaszczyzną krzyżowania się radości społecznych ze społeczną krytyką”, albo jak twierdzi M. Czerepaniak-Walczak, że szkoła „stanowi jedną z twierdz oporu wobec zmian”, może nosić miano szkoły pracującej na potrzeby przyszłości?

Szkoła to zbiór rozmyty, jest zawsze osadzona w jakiejś tradycji i określonym społeczeństwie, a do tego nawet w jednym niejednorodnym makrokontekście, tylko tak może być analizowana. Biorąc pod uwagę polską szkołę, oba stwierdzenia, o które Pan pyta są zasadne. W przypadku krytyki poczynionej przez Panią M. Czerepaniak-Walczak, ta trafna diagnoza wskazująca na konieczność zmian, które w pewnym stopniu wbrew rozwiązaniom systemowym już zachodzą - głównie oddolnie za sprawą niektórych grup nauczycielskich.

Co i w jaki sposób należałoby zmienić w pracy współczesnej szkoły i jej nauczycieli oby wiele działań podejmowanych w procesie edukacyjnym współczesnej szkoły przestało się kojarzyć głównie z nudnym powtarzaniem czy nużącym zapamiętywaniem informacji?

To bardzo szeroki temat, a odpowiedzi udzielanych na różnych poziomach może być wiele. Mogą one dotyczyć różnych wątków, poczynając od jakości dydaktyki (także zdalnej) po kwestie związane z ocenianiem, czy wreszcie relacjami społecznymi panującymi w szkole. Stąd każda odpowiedź udzielona na to pytanie byłaby znaczącym spłyceciem tematu. Jest to bardzo dobre pytanie na oddzielny wywiad.

Czy podziela Pan Profesor opinie niektórych „wizjonerów oświatowych”, którzy uważają, że w niedalekiej przyszłości tradycyjna szkoła przestanie istnieć, a edukacja odbywać się będzie przy pomocy ekranu i innych mediów informacyjno-komunikacyjnych?

Myślę, że technologie i szkoła to nie są wzajemne sprzeczności. Warto jednak mieć historyczne i krytyczne podejście zarówno do technologii jak i szkoły. Kiedy sięgniemy do historii edukacji, to można zauważyć, że kiedyś uważano iż zastosowanie czarnej tablicy będzie rewolucją w edukacji. Później to samo mówiono o wykorzystaniu filmu i telewizji, a teraz tak się mówi o technologiach cyfrowych. Ostatecznie zawsze się okazywało (sądzę, że tak będzie i tym razem), że nie mają racji zarówno utopijni zwolennicy przekonani o ogromnej sile technologii, jak i deterministyczni pesymiści, którzy mówią o ogromnych zagrożeniach technologii dla edukacji. Nie powinno to nikogo dziwić, bowiem w edukacji zawsze chodziło o coś innego niż tylko o wykorzystywanie tych nowych narzędzi dlatego, że były swoistego rodzaju nowością. Warto pamiętać, że narzędzia (nawet te stanowiące w danej chwili swoistego rodzaju hit) zawsze są dla edukacji, a nie edukacja dla narzędzi.

Dziękuję

dr hab. Jacek Pyżalski jest Profesorem na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Pomysłodawca, kierownik i wykonawca ponad sześćdziesięciu międzynarodowych i krajowych projektów badawczych.

Autor licznych publikacji.

Trener w obszarze komunikowania i trudnych zachowań oraz edukacji medialnej.

Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Edukacji Medialnej.

Członek Rady Centrum Edukacji Obywatelskiej.

Specjalista Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN.

ZASADY PRZYGOTOWANIA MATERIAŁÓW DO PUBLIKACJI W PÓŁROCZNIKU EDUKACJA HUMANISTYCZNA

EDUKACJA HUMANISTYCZNA nr 1 (46), 2022
Szczecin 2022

Procedura wydawnicza obejmuje kilka etapów:

1. Artykuły do kolejnych numerów „Edukacji Humanistycznej” przyjmowane są w terminie wyznaczonym w zakładce CFP (*Call for Papers* – zaproszenie do publikacji) na stronie internetowej: <https://akademiatwp.pl/dzialalnosc-naukowa-i-projektowa/czasopismo-edukacja-humanistyczna/>.
2. Teksty przyjmowane są w formie elektronicznej na adres: redakcja@anstwp.pl.
3. Każdy artykuł weryfikowany jest przez Redakcję pod względem:
 - a) zgodności jego treści z profilem tematycznym czasopisma,
 - b) zgodności struktury tekstu z zasadami metodologii nauk,
 - c) formalnym (dane do kontaktu z Autorem; tytuł, streszczenie tekstu i słowa kluczowe w języku polskim oraz angielskim; poprawność edycyjna).
4. Redakcja dokonuje wstępnej oceny merytorycznej tekstów. Na jej podstawie ostateczną decyzję o przekazaniu tekstów do recenzji zewnętrznej podejmuje Przewodniczący Rady Naukowej.
5. Artykuły, zaakceptowane podczas wstępnej oceny merytorycznej, trafiają do dwóch niezależnych Recenzentów (z różnych jednostek naukowych), którzy zajmują się problematyką poruszaną w tekście. Stosowana jest zasada *double-blind review*, co oznacza, że Recenzenci nie znają tożsamości Autora tekstu, a Autor nie zna tożsamości Recenzentów.
6. Do druku zostaną dopuszczone tylko te artykuły, które uzyskają obie opinie pozytywne. W sytuacjach spornych zostaje powołany trzeci Recenzent.
7. Recenzent w Formularzu recenzji formułuje wniosek dotyczący warunków dopuszczenia tekstu do wydania lub przyczyny jego odrzucenia.
8. Autor nanosi ewentualne poprawki zgodnie z uwagami Recenzentów i ponownie przesyła tekst do Redakcji.
9. Sekretarz redakcji wysyła do Autorów formularz umowy na przeniesienie praw autorskich. Wypełnienie oraz podpisanie umowy jest warunkiem umieszczenia tekstu w „Edukacji Humanistycznej”.
10. O przebiegu każdego etapu Autorzy są informowani na bieżąco przez Sekretarza Redakcji.
11. Teksty, które zostały dopuszczone do druku, przekazywane są do opracowania i korekty wydawniczej.

12. Po przeprowadzeniu korekty wydawniczej teksty przekazywane są Redakcji do wglądu. Po sprawdzeniu poprawności edytorskiej materiał poddany zostaje ponownej korekcie i przekazany do ostatecznego druku.

WYMOGI EDYTORSKIE

Dane Autora (lewy górny róg pierwszej strony): imię i nazwisko oraz afiliacja.

Tytuł oraz podtytuły pogrubione.

Czcionka: Times New Roman 11 pkt.

Układ strony: marginesy 2,5 cm, interlinia 1,5.

Objętość tekstu powinna wynosić do 20 tys. znaków (ok. 10 stron).

Format: doc, docx, rtf.

Przypisy dolne według zapisu:

L. Olszański, *Media i dziennikarstwo internetowe*, Warszawa 2012, s. 26–39.

K. Denek, *Uniwersytet. Między tradycją a wyzwaniem współczesności i przyszłości*, „Edukacja Humanistyczna” 2013, nr 1 (28), s. 9.

J. M. Zając, K. Rakocy, A. Nowak, *Interaktywne, choć osobiste blogi i blogowanie a komunikacja z otoczeniem*, [w:] *Tekst (w) sieci 1. Tekst. Język. Gatunki*, red. D. Ulicka, Warszawa 2009, s. 219–229.

Bibliografia według zapisu:

Denek K., *Uniwersytet. Między tradycją a wyzwaniem współczesności i przyszłości*, „Edukacja Humanistyczna” 2013, nr 1 (28).

Olszański L., *Media i dziennikarstwo internetowe*, Warszawa 2012.

Zając J. M., Rakocy K., Nowak A., *Interaktywne, choć osobiste blogi i blogowanie a komunikacja z otoczeniem*, [w:] *Tekst (w) sieci 1. Tekst. Język. Gatunki*, red. D. Ulicka, Warszawa 2009.

Abstrakt i słowa kluczowe:

Do artykułu należy dołączyć:

- abstrakt w języku polskim wraz ze słowami kluczowymi (3–5).
- abstrakt i tytuł artykułu w języku angielskim wraz ze słowami kluczowymi (3–5) oraz imieniem i nazwiskiem tłumacza.

Wszystkie materiały ilustracyjne: rysunki, zdjęcia, tabele, fotokopie, mapy, wykresy, wzory strukturalne powinny być dostarczone także osobno w formie plików graficznych.

Redakcja zastrzega sobie prawo do skracania i opracowania edytorskiego nadesłanych tekstów.